BABAM RIZA TEVFİK

tarih VE toplum

2000 TL (KDV Dahil) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ / EKİM 1988

58

G.M. ANGIOLELLO VE İSTANBUL'UN FETHİNDEN SONRAKİ İLK TASVİRİ

BABA PIETER BRUEGEL'İN FELEMENK DEYİMLERİ VE ATASÖZLERİ TABLOSU

İLK TÜRKÇE GAZETE VAKAYİ-İ MISRİYE

İSTANBUL'UN BİZANS DÖNEMİ DİKİLİ TAŞLARI

İKİ YAHYA KEMAL / KADINLARA BUYRUKLAR / HEKİM İSMAİL PAŞA

MANCHESTER ERMENİLERİNE AİT ESKİ BİR TÜRKÇE BELGE

İletişim Yayınları

İÇİNDEKİLER

MELİHA YETKİN
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay
4

BİR MARŞ
6

ORHAN KOLOĞLU
İlk Türkçe Gazete: Vakayi-i Mısriye
9

SUHA UMUR
Osmanlı Belgeleri Arasında: Kadınlara Buyruklar
13

H.HÜSREV HATEMİ
AYKUT KAZANCIGİL
Hekim İsmail Paşa
16

METE TUNÇAY
Türkiye'de Solun Tarihinden
19

METE TUNÇAY
Zihniyet Tarihi Açısından Bir Resme Bakmak
Bruegel'in Felemenk Deyimleri ve Atasözleri Tablosu
21

KEVORK PAMUKCİYAN
Manchester Ermenilerine Ait Ermeni Harfli Eski Bir Türkçe Belge
26

İRFAN UNUTMAZ
İstanbul'un Bizans Dönemi Dikilitaşları
28

STEFAN YERASİMOS
Giovan Maria Angiolello ve İstanbul'un Fethinden Sonraki İlk Tasviri
34

FAHİR İZ
İki Yahya Kemal
42

Munise Başikoğlu'nun Hatıraları - II:
Babam Rıza Tevfik
45

BURHAN OĞUZ
Bir Kitabın Öğrettikleri ve Düşündürdükleri II
51

KİTABİYAT
57

ORHAN KOLOĞLU
Hayatını En Çok Araştırdığımız Kişi Hakkında Bilgimiz Böyle Olursa.../

KEMAL SÜLKER
Anadol'un Zengin Anlatımı

İLBER ORTAYLI
Habsburg-Osmanlı İlişkileri

MAHMUT ŞAKİROĞLU
Halil İnalcık'a Armağan.

MUSTAFA DUMAN
Nasreddin Hoca Konusunda Bir Kaynak Kitap

KİTAP DAĞARCIĞI
64

Kapak: *Viyana Ulusal Kitaplığında bulunan bir 16. yüzyıl anonim İstanbul panoramasında, Sarayburnu, Saray ve Angiolello'nun sözünü ettiği üç köşk. (Marianna Yerasimos arşivi)*

tarih toplum EKİM 1988 • CİLT 10 • SAYI 58

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına Sahibi
Murat Belge

Yazışleri Müdürü
Nihat Tuna

Yayın Yönetmeni
Mete Tunçay

Yayın Koordinatörü
Fahri Aral

Danışma Kurulu
Nuri Akbayar, Emre Dölen
Çağlar Keyder
Uygur Kocabaşoğlu
Şevket Pamuk
Zafer Toprak, Aydın Uğur

Teknik Yönetmen
Nevzat Çalışkan

Düzelti
Mustafa Şahin

Teknik Yapım
PERKA A.Ş.

Renk Ayrımı
Sepco Grafik

Baskı
Ayhan Matbaacılık

Dağıtım
Hürriyet Holding A.Ş.

İletişim Yayınları

Genel Yönetmen
Murat Belge

Reklam ve Halkla İlişkiler
Feria Uğurlu

Satış ve Dağıtım
Burhan Kutlutürk

Okur İlişkileri
Mürvet İşgör

İletişim Yayıncılık A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34400 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 520 14 53-54-55
Konur Sk. No: 24/4 06640 Yenişehir-ANKARA Tel: 25 36 00 - 25 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No.306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi: 24.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu: 48 $/yıl • ABD-Latin Amerika: 78 $/yıl • Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 2000 TL.

Okuyucu Mektupları

Kürtçe yayınlar

DERGİNİZİN 54 ve 55. sayılarında, Kitabiyat bölümünde yayımlanan, Mehmet Malmisanlı'nın Osmanlı Döneminde Yazılan Kürtçe Eserler üstüne makalesine, faydalı olur düşüncesiyle iki küçük ek yapmak istiyorum:

Kürtçe Luka İncili'*nin Newyork 1919 baskısının birinci sayfası*

1- 54. sayıda (s. 390) bahsi geçen Luka İncili'nin (İstanbul 1923) ilk baskısı 1919 yılında New York'ta American Bible Society tarafından yayınlanmıştır (94 s.).

2- 55. sayıda (s. 61) bahsi geçen Ziya Gökalp ve arkadaşlarının Diyarbakır'da çıkardığı *Peyman* gazetesinin tam koleksiyonu, Diyarbakır Ziya Gökalp Müzesi Kitaplığındadır. Ayrıca Millî Kütüphane'de ve Atıf Efendi Kütüphanesi'nde muhtelif sayıları bulunmaktadır. Saygılarımla.

HALİL BİNGÖL - İSTANBUL

Germaner'in Okur Mektubu Hakkında

BU tartışmanın uzamasına gerek yoktu. Germaner'in okuyucu mektubu bir yanıtı haketmiyor üstelik.[1] Ancak, *to get the record straight* birkaç not düşmem gerekiyor.

Germaner, Gerald Ackerman'dan sorgulamadan aldığı yanlış bilginin ardına sığınıp, benim yerime neden Ackerman'ı eleştirmiyor diye sormakta.[2] Yazısı boyunca yinelenen yanlışlara da "baskı yanlışı" diyerek yazısı için sorumluluk almayı reddediyor. Ancak, Ackerman'ın Gérôme kitabı çıktığında aynı yanlışları ona da götürmüştüm.[3] Ackerman, Germaner'in aksine, ciddi akademisyenlere yaraşır bir olgunlukla, mektubunda yanlışlarını kabul etmişti.

Ben Germaner'in yanlışlarını düzelttim, ona kaynakçalarını gösterdim, kendisini bana okur mektubunda "sanılarını" sunmakta inat etti. Gérôme'un, kaynakçalarını da göstererek, İstanbul'da ziyaret ettiği kişinin Abdülaziz'in ressamı Guillemet olduğunu gösterdim, eğer bunu kendisinin de bildiğini imâ etmeye çalışıyorsa, yazısında Guillemet yerine Abdullah Siriez adlı bir hayaletten söz etmesine anlam vermek güç. Gereksizce uzayan "saray fotoğrafçısı" Siriez tartışmasına gelince, bu mektubun, Germaner'in sanılarının aksine, Abdullah Frères'den geldiğinin açık kanıtını da, söz konusu mektubu, yazıya eklemek suretiyle veriyorum. Abdullah Frères-Gérôme ilişkisini ona ben hatırlattım, okur mektubunda bunu yeni bir olgu gibi yazması da anlamsız.

Sanılardan, matbu ve yeni kaynaklardan yazı hazırlayıp altına imzalarını konduranları hoş karşılamıyorum, hele onları eleştirdiğimde kullandıkları kaynakların ve kaynaklardaki yanlışların ardına saklamaya yeltenirlerse.

VASIF K.KORTUN

[1] Bkz. Semra Germaner, "Jean Leon Gerome ve Topkapı Sarayı", *Antika*, 36, Nisan 1988, 38-44. Yanıtım için; Vasıf K. Kortun, "Gerome ve İstanbul'daki Dostları", *Tarih ve Toplum*, 10/56, Ağustos, 1988, 39-40. Germaner'in okur mektubu, *Tarih ve Toplum*, 10/57, Eylül, 2.

[2] Gerald M. Ackerman, *The Life and Work of Jean-Leon Gérôme*, Sotheby's: New York, 1986.

[3] Gerald Ackerman'a yazdığım mektupları merak edenler 360 South Mills Avenue, Claremont, California 91711, USA'ya yazarak kendisinden alabilirler. Ackerman'ın yanıtlarını isteyenlere verebilirim. V.K.

Ek: Abdullah Frères'den Gérôme'a, 14 Kasım 1877

Monsieur,

C'est avec un sentiment de profonde reconnaissance et de joie extreme que nous avons reçue le precieux souvenir artistique avez daigne nous promettre avec tant de bonte lors de votre sejour a Constantinople.

Notre bonheur d'avoir merite une pareille faveur de la part d'un des plus illustres peintres de notre siecle est a la hauteur de notre admiration devant cet incomparable souvenir partagé du reste par tous ceux qui connasient en matière de peinture. Pouvoir posseder un souvenir de Gérôme est une chance et un privilege pour nous, et cela ne peut s'expliquer que par la bonte de votre coeur. En verite nous n'avons rien fait pour meriter a ce point une generisite [sic] aussi gracieuse; aussi d'expression nous manquet-elle pour vous temoigner tout notre reconnaissance. Deja ce souvenir inestimable fait honneur a nos salons et les amateurs s'empressents de venir l'admirer et nous en feliciter.

Nous saissons cette occasion, Monsieur, pour vous declarer que nous sommes, avec le plus grande plaisir a votre dispositions toutes les fois que vous aviez besoin de photographies orientales.

Veuilliez agreer Monsieur

OKUYUCULARA MEKTUP

Bu sayımızdaki en önemli yazı, Stefan Yerasimos arkadaşımızın hazırladığı, Fetihten sonra İstanbul'u anlatan ilk Batılı gezgin Angiolello'nun seyahatnamesi. Genç araştırıcı İrfan Unutmaz'ın yazdığı ve fotoğraflarla görüntülediği, İstanbul'un Bizans'tan kalma Dikilitaşları da, bir anlamda o çalışmayla bütünleşmekte. (Belki aranızda önceden bilenler vardır, ama ben Sultanahmet'teki Mısır obeliskinin -İstanbul'da bulunan en yaşlı anıt!- alttan 7 metre eksik olduğunu Unutmaz'dan öğrendim.) Gerçekten, gerek Fetih öncesi gerek Fetih sonrası tarihiyle, İstanbul bizler için tükenmez bir hazine.

Bu ayın sonlarında düzenlenecek bir seminerden yararlanarak, önümüzdeki sayılarda size İstanbul'la ilgili yeni bilgiler içeren daha başka yazılar da sunmayı umuyoruz.

Fahir İz hocamız, eski sayılarımızda Cevdet Kudret'in yaptığı gibi, yine Yahya Kemal tutkunlarını üzecek. Ama dikkat edilirse, Sayın İz onu kuşağının en büyük şairi sayıyor; karşı çıktığı sadece gericiliği! Geçen ay başladığımız, Munise Başikoğlu'nun anıları, Babam Rıza Tevfik bu kere Birinci Dünya Savaşı sonlarına kadar geliyor. Yüz yıl önce bu ayki Osmanlı basınından seçmeleri, her zamanki gibi zevkle okuyacaksınız.

Suha Umur, bize Osmanlı Belgeleri Arasında bir dizi hazırladı. Bunları konu konu yayımlayacağız. Şimdi, Kadınlara Buyruklar'la başlıyoruz. İki tıp profesörümüzün yazdıkları, ilk Osmanlı Tıp Profesörlerinden birinin yaşam öyküsünü de ilginç bulursunuz, sanıyorum. Orhan Koloğlu'nun Vakayi-i Mısriyye incelemesi, bu gazete üstüne yakında çıkacak ayrıntılı kitabının müjdecisi. Burhan Oğuz'un, geçen ay baş kısmını verdiğimiz, Bir Kitabın Öğrettikleri ve Düşündürdükleri makalesi, bu ay tamamlanıyor. Son Osmanlı Efendilerinden Kevork Pamukciyan dostumuz da, bu ay bir Ermeni piskoposunu ve 1867 tarihli bir Ermeni harfli Türkçe belgeyi tanıtmakta.

Benim, müze broşürlerinden çevirerek hazırladığım Bruegel'in bir tablosu hakkındaki yazı, sanat tarihinin başka alanların bilgisine erişmek bakımından nasıl faydalı kılınabileceğini gösteriyor. İş, boyutlara bakmasını bilmekte. Dilerim, bu alanda çalışanlarımıza örnek olur. Yine benim, bu kere uzmanlık alanıma giren Türkiye'de Solun Tarihinden sunduğum yeni belge, bildiğim kadarıyla ilk kez burada yayımlanıyor.

Kitabiyat sayfalarımızda beş kitap anlatılıyor: Kültür ve Turizm Bakanlığı yayını Trablusgarp Savaşı; Zihni Anadol'un cezaevi anıları; CIEPO'nun Habsburg - Osmanlı kollogu, bir kez daha İnalcık Armağanı ve Batı'daki klasik Nasrettin Hoca çalışmalarından, 1911'de yayımlanmış en önemli biri. Kitap Dağarcığı sayfamızda ise, Nuri Akbayar arkadaşımız yeni bazı yayınlara değinmekte.

Bu arada önümüzdeki günlerde **Tarih ve Toplum**'un İstanbul'da düzenleyeceği Kültür Gezilerinin de başlayacağını duyurmak istiyorum.

Bu sayımız çıktığında, ben Türkiye Sosyal Tarihi üstüne uluslararası bir seminere katılmak için Hollanda'ya gitmiş olacağım. Görüp dinlediklerimi, gelecek ay size anlatmayı düşünüyorum. Saygı ve sevgilerimle.

METE TUNÇAY

Geçen sayımızdaki, benim hazırladığım Türkiye'de Solun Tarihinden sayfasında (7/135), eski harfli orijinal metniyle birlikte çevrimyazısı verilen Demiryolcular Bildirisinin 5. paragrafında "(Türkiye Sosyalist Partisi'ne) varlık veren... sensin" cümlesinde geçen *Sosyalist* sözcüğü, dikkatsizlik yüzünden yeni yazıya *Komünist* diye geçirilmiş. Oysa, burada kastedilenin, İştirakçi Hüseyin Hilmi'nin Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Eskişehir Şubesi olduğu açıktır (bknz. benim *T.Sol Akımlar 1908-25*, 1978 bas., s.77/dn. 112). Bu çevrenin, bir de -şimdiye kadar herhangi bir sayısını bulamadığımız- gazetesi olmuştur: *İşçi*. Söz konusu süreli organın ne zaman çıkmaya başladığına ışık tutan yayın izni şöyle:

"28 Ağustos 1335 (1919) Eskişehir Sancağı Tahrirat Kalemi,

Siyaset ve şahsiyattan bahsetmemek üzere intişar edecek olan ticarî ve iktisadî *İşçi gazetesi* mecmuası sahibi imtiyazı Abdullah Necmettin [Başpilkçi] ve müdürü mesulü Behram Lütfi (Turan mektebi ikinci müdürü) beyler Matbuat Kanununa tevfikan evsaf ve şeraiti lâzımeyi haiz olmakla işbu ilmühaber ita kılındı."

Aktaran: İsmail Okyay, *Elli Yıllık Eskişehir Basını* (Eskişehir, 1958), s.190.

---

l'hommage de profond respect de vos admirateurs.

Beyefendi,

Sizin İstanbul'da bulunduğunuz sürede gösterdiğiniz lütuf ve iyiniyetlilik tarafımızdan büyük sevinçle karşılanmıştır ve en kıymetli hediye böylece bize sunulmuştur.

Çağımızın en tanınmış ressamlarından biri tarafından böylece ödüllendirilmiş olmanın verdiği mutluluk, hayranlığımızın da ötesindedir. Gérôme ile ortak anılara sahip olabilmek, bizim için, bir şans ve imtiyazdır. Bunun tek izahı ise, sizin iyi kalpliliğinizdir. Gerçeği söylemek gerekirse böylesi bir bonkörlüğü hakedecek bir şey yapmadık. Paha biçilmez bu anı bize onur veriyor ve amatör sanatçılar eserlerinizi görmek için ve bizi kutlamak için can atıyorlar.

Bu vesileyle, size Doğu fotoğraflarına ihtiyacınız olduğu takdirde her zaman emrinizde olduğumuzu belirtmekten kıvanç duyarız.

En derin saygı ve hayranlık duygularımızla.

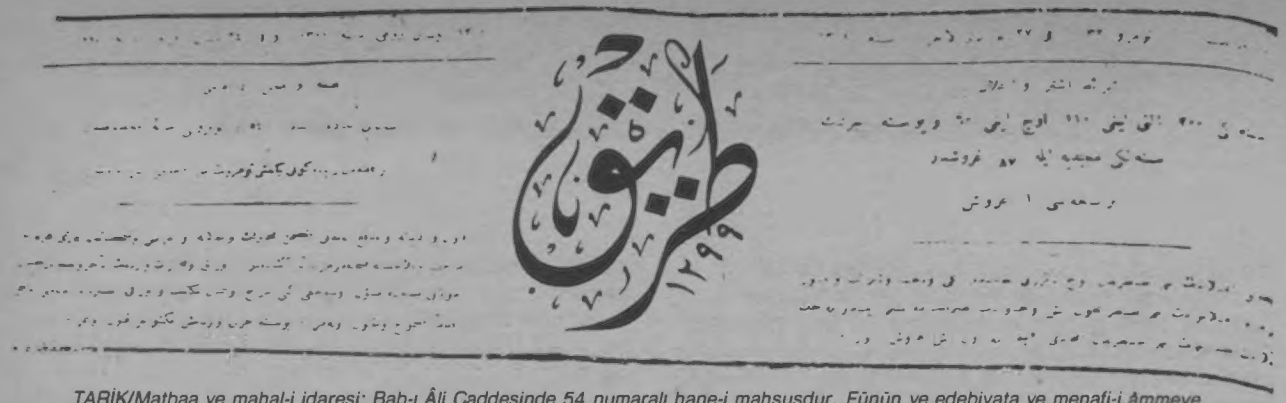

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünün ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

MELİHA YETKİN

İCMAL-İ AHVAL

Kayzer'in Güncesi

☐ Müteveffa İmparator Frederik neşr edilen ruznâme-i malumu hakkında Prens Bismark'ın İmparator Vilhelm'e i'ta eylediği lâyihada İngiltere Kraliçesine dokunur bazı kıraat münderic olmakla İngiliz matbuatı min-el-evvel [öteden beri] Prens Bismark'ın İngiltere'ye izhar-ı bürûdet eylediğini [soğukluk gösterdiğini] hikâye edip müşarünileyhin ifadât ve neşriyâtını intikad eylemişlerdir [eleştirmişlerdir].

Müteveffa İmparator Frederik'in mukarrebîninden [yakınlarından] bazısı bu jurnalin i'ta ve neşri töhmetiyle maznun ise de, bunların veya diğerlerinin medhal ve müşareketini [ortaklığını] gösterecek delâil-i kat'iyye istihsal olunamadığı [kesin kanıtlar bulunamadığı] dün gelen Avrupa matbuatında mahkîdir [anlatılmıştır].

Londra gazeteleri ruznâmenin bakiyesi ile diğer iki muhtıra-i mühimmenin bu aralık Almanya'da neşri mümkün olmayıp fakat kariben Londra'da neşr ve işâa edileceğini [herkese duyurulacağını] tahmin ve tebyîn ediyorlar [açıklıyorlar]... (3 Teşrin-i evvel 1888)

Çanın Gezisi vb.

☐ Batum'dan alınan malumâta nazaran Karadeniz sahiline kadar gelmiş olan Rusya İmparatoru ihtiramât-ı fevkalâde ile kabul olunmuş ve devâir-i idareyi teftiş ederek demiryoldan ve sâir inşaattan beyan-ı hoşnudî etmiş olduğu gibi ahalinin esbâb-ı huzurunu sorup mevâki-i muhtelifede [çeşitli yerlerde] birkaç büyük lise inşa ve tesisini emr ettiği anlaşılmıştır.

Karadeniz'in ehemmiyet-i ticariyyesi ve ihracatın tezâyüdü nisbetinde Rusya'nın terbiye-i ilmiyyeye de atf-ı nazar etmesi çoktan beri muntazır idi.

Almanya'nın bir donanması Zengibar'a gideceği şâyî olmuş ise de muahharen [sonradan] tekzib-i madde olunmuştur ki zaten Almanya'nın Zengibar'a kadar donanma göndermesi müşkil idi.

Vâkıa âhiren Zengibar'da vukû bulan hal bi-hakkın şâyân-ı teessür ü melâl olup fakat kabâil [kabileler] veya aşâir [aşiretler]in böyle mukatelât [vuruşmalar] ve cinayâtına sebep olan ahvalin biri de bazı ecnebi kumpanyalarının birdenbire oralara gidip taharrî-i menâfi etmesi [çıkarlarını araması] ve müteakiben İtalya devleti tarafından iki harp gemisi sevkiyle icrâ-i tehdidât olunması idi... (13 Teşrin-i evvel 1888)

TELGRAF

Kayıp Genç

☐ Baytar Mektebi şakirdânından ve Kangırı [Çankırı] ahalisinden on sekiz yaşlarında Sadık efendi bir aydan beri kaybolduğundan ve zabıtadan bir gûna haber alınamadığından mumaileyhi tanıyanlar olupta ne olduğuna dair *Yemiş*'te hamallar kethüdası Şaban ağaya merhameten malumât verirler ise bâis-i teşekkürât olacağını [teşekkürlere sebep olacağını] ve başkaca mükâfât-ı nakdiyye [para ödülü] dahi verileceğini gâib-i mumaileyhin akrabasından birisi rica ediyor... (1 Teşrin-i evvel 1888)

Özel Kız Okulu

☐ Âsâr-ı ciddiyyesi ve hıdmet-i fevkalâdesi enzâr-ı terakkî-cûyâna ibraz olunmaktan hâlî kalınmayan "Nümune-i Terakki Mektebi" bu ayın nihayetinde inâsa [kızlara] mahsus bir şube küşad ederek kız çocuklarımızı envâr-ı ma'rifet [eğitim ışıkları] ve terbiye ile tenvîre [aydınlatmaya] çalışacaktır.

Programları pek mükemmel ve tedarik ettikleri müdire ve muallimelerin gayetle edîbe oldukları istihbar edilmiştir... (5 Teşrin-i evvel 1888)

MUHARRERÂT

Memuru Savunma

☐ Bir zât tarafından vârid olan varakada deniliyor ki: "nüsah-i âhirenizin [son nüshalarınızın] birinde Darbhâne-i Âmire tahlil memuru Mavro efendi hakkındaki varaka mütalâa olundu.

Mavro efendi otuz altı seneden beri

memuriyetinde müstahdem olup Darbhâne-i Âmire'nin büyük memurları kendisinin şakirdânından bulunmasına binâen vazife-i resmiyyesinden ziyade sa'y ü gayret ederek Saltanat-ı Seniyyeye sadık bendeler yetiştirmiş ve bu tarz hıdmetleri ifâ eylemesi dahi bedihî [açık] bulunmuştur.

Geçende müzayede-i aleniyye ile satılan üç parça remâda [küle] veyahut maden döküntülerine gelince mumaileyhin tanzim ettiği hakâyık-perverâne raporları üzerine yine Maliye Nezareti celîlesi kendisinin hesaplarıyla tekliflerini kabul ederek zikr olunan karışık mevâddı Darbhâne Nâzırının nezaret-i dirayet-mendâneleri tahtında furuht ettirip hazine-i celîleye hayli menfaat istihsal eylemiştir.

Mavro efendi maâdin mektebinde tedris olunan fünun için bir program tanzim eylediği halde kabul olunmadığı için mumaileyhin dûçar-ı intikâd olması [eleştirilmesi] câiz olamaz... (1 Teşrin-i evvel 1888)

MÜTENEVVİA

Eleştiriye Yanıt
"Vârid Olan Varakadır"

Said Beyefendiye Cevap

☐ Cerîde-i feridenizin [eşsiz gazeteniz in] Perşembe günkü nüshasında münderic olan makale-i âcizâneme cevap olmak üzere Şûrâ-yi Devlet [Danıştay] âzâ-i kiramından saadetlu Said beyefendi hazretlerinin tahririne himmet buyurdukları makale-i muhtasara kemal-i dikkatle mütalâa olundu.

Maksad-ı çâkerânem saadetlu Said beyefendi hazretlerine itiraz veya ta'rîz etmek [taş atmak] olmayıp cep lügâtının mukaddemesinde ıslahat-ı tıbbıyye hakkında yazılan ibarât muğlak görüldüğünden mahzen [yalnız] istifade etmek emeliyle müşarûnileyh hazretlerinin bu bâbtaki efkâr-ı aliyyelerini anlamak idi ve hatta makale-i cevabiyyeleri talep eylediğimiz izahatı hâvî bulunsa idi saadet-meâblarını tasdî' [rahatsız] etmemek bizce mukarrer idi.

Lâkin makale-i mezkûrede istifademizi mucib bir şey görülmediğinden ve mesele ise gayetle mühim olmak hasebiyle mir-i müşarünileyh hazretlerinin bu bâbtaki mütalaaları bilinmek bizim için elzem göründüğünden bir iki söz dahi söylemeye mecbur olduk.

Saadetlu Said beyefendi hazretleri ilm-i tıbbın Türkçe olarak tedris olunmasına sebep olan zevat-ı hamiyyet-semâttan bulundukları bizce malûmdur. Bu husus için zât-ı saadetlerine arz-ı teşekkürden başka bir şey diyemez isek de tıbb-ı Osmanîden matlub olan maksad-ı aslî yani Said beyefendi hazretlerinin der-miyan eyledikleri vechile tıbbın teshîl-i tahsili [öğreniminin kolaylaştırılması] ve ulûm-ı tabiiyyenin memleketimizde intişarı tamamiyle hasıl olmuş olduğundan ıstılahat-ı tıbbıyye [tıp terimleri] aleyhinde bulunmaları için meydanda hiçbir sebep mevcut olmadığını beyan etmekten asla çekinmeyiz. (1 Teşrin-i evvel 1888)

Mekteb-i Tıbbıyye-i Şahanede Emraz-ı Haricîyye Muallim Muavini Kolağası Doktor Kasım İzzeddin

(Varaka)

Alaturka Müzik Geriliyor
"Osmanlı Musıkisi"

☐ Erbab-ı mütalâanın malûmudur ki, refikiniz muteber Tercüman-ı Hakikat sütunlarında bundan akdem "ıslahat-ı musıkî" ser-levhası [başlığı] altında olarak gâh "Ahmet Midhat" ve gâh "Avni" imzalı bazı makaleler nazar-ı şükran ile görülmüş idi.

Muharrirleri kalemi dest-i ihtimama aldıkları sırada ihtimal ki bir hüsn-i netice me'mulüyle [umuduyla] o makaleleri yazmışlardır. Halbuki yine herkes bildiğini okuyor iş yine olduğu gibi devam edip gidiyor. Ne söylense boş, yine "eski hamam eski tas" yok yok! Herkes bu darb-ı meseli tersine icrâ-i ahkâm ettirmek istiyorlar. Yani "yeni hamamı eski tas" olmak merakına düşüyorlar. "Eski hamam eski tas" olsa yine razıyız. Çünkü sanatlı kâr ve nakış ve beste ve semâî şarkılar dinleriz.

O zaman herkes de şimdiki gibi şarkı nâmıyla dört günde bir terelelli şeyler yapmaz. Yalnız meşahir-i esâtize-i kiram [ünlü büyük üstadlar] tarafından Hicaz'dan "seyr-i gülşen", Isfahan'dan "bir bakışla", Beste-nigârdan "dâm-ı efsun", Segâh'tan "çok kıldı harab", Maye [maya]'den "şeb midir bu" gibi insanın dinledikçe dinleyeceği gelen şarkılar meydana konulur. Ama seyrek yapılıyormuş varsın olsun. Sık yapılıyor da ne oluyor? İnsan şimdiki şarkıları beş on defa dinledi mi ba'de-mâ dinlemeye ikrah edercesine bir bıkkınlık geliyor. Fakat o dediğim kârlar, nakışlar, besteler, semâiler, şarkılar öyle beş on defa dinlemek değil a beş on sene dinlense bıkılmaz. Heyhat! Bunlar şimdi nerede? Hususî eğlencelerde bile binde bir okunuyor. Buna mebnîdir ki Osmanlı Musıkisi gittikçe tedennî ediyor [geriliyor]. Artık gazetelerle edilecek bir himmet var ise işte o da asıl bunun önünü almaktır. Hem haber vereyim ki bu tedennîye başlıca sebep olanlar gazino ve mesirelerde icrâ-i aheng eden üstadândır... (7 Teşrin-i evvel 1888)
(Mâ-bâdi var)

İLÂN VE REKLÂMLAR

Makineci Mehmet Usta
"Bağçekapısında Celalbey Hanı Karşısında Numero: 29"

☐ İngiliz metâı olarak gayet nefis ve zarif ve dayanıklı (lastik yağmurluk) ve (fanilâ caket) ve (lâstik ayakkabı) bu kere suret-i mahsusada Londra'dan celb edilmiştir.

Müşteri olup mağazamızı teşrif edecek zevâtın herhalde memnun olacaklarını arz ederim. Ve her türlü dikiş makineleri dahi mağazamızda mevcuttur.

Mağazamızda her türlü bozuk makineler tamir edildiği gibi makineler için lüzum görülen âletler hangi fabrikanın malı olur ise olsun celb edilerek suret-i mükemmelede ve ehven fiyatla tamir edilir... (3 Teşrin-i evvel 1888)

Hennesy Konyağı

Mösyö Ceyms Hensi ve Şürekâsının kendi imâl-kerdeleri olan konyağın memalik-i Osmaniyyenin her tarafında bey'ini [satışını] münhasıran uhdemize ihale eylemiş olduklarını iş'ar ile kesb-i mefharet ederiz [övünürüz].

"Konyak" şehrimizin muhakkak en muteber evi olan Ceyms Hensi ve Şürekâsı evinin markası umum nezdinde bi-hakkın ihraz-ı şöhret ve nebahat etmiştir [hakkıyla şöhret ve şan kazanmıştır].

Bey'ine [satışına] konyağa benzer cins-i ednâ [bayağı cins] mal ile dolup taşmakta bulunmuş olan piyasamıza âlem-i meskûnun her cihetinde rağbet ve itibar-ı fevkalâde kazanmış ve hususen İngiltere kibar ve zâdegân ve muteberânını şirin-kâm etmekle [tadını damağında bırakmakla] şöhret-şiâr olmuş [ünlenmiş] bir konyağın idhali hususunda muâvenet-i vâkıamızdan dolayı mazhar-ı takdir ve istihsân olacağız [beğenileceğiz] zannındayız.

Gümüşgerdan ve Şürekâsı depozitosu İstanbul'da büyük Yeni Han'da 44 ve 45 ve 46 numerolarda vâkidir.

İşbu konyaklar her biri onikişer şişeyi hâvi sandıklar ile satılır.

Her nev' taklidi men için her bir şişede Ceyms Hensi ve Şürekâsı (James Hennsey & Cie) evinin markasından fazla olarak "Memalik-i Osmaniyye'de münhasıran Dersaadet tüccarından Gümüşgerdan ve Şürekâsı marifetiyle satılır" (Vendu exclusivement en Turquie par Gumushgerdan & Cie, Constantinople) yaftası mevzû' [konulmuş] olacaktır... (3 Teşrin-i evvel 1888)

BİR MARŞ

II. Abdülhamit'in doğum günü için bestelenen marş:

"Velâdet-i bahr-ı meymenet hazret-i hilâfetpenâhiyi tebcilen tanzim edilen manzumedir."

Şarkı-ı Nihavend nîm düyek

İsmail Hakkı Bey (1866-1927)

شرق نهاوند حق بکك

نیم دویك

بو کون دنیایی تنویر ایلیان مهر خلافتدر
بو کون کهوارهٔ ملکه طوغان نجم سعادتدر
بو کون یوم ولادت مقدم شاه عدالتدر

نقرات

بو کون شنلك ایدر عثمانیان بر عید ملتدر
جهان باشدن باشه مشترق نور مسرتدر

زهی نوردرکه علویدن غایان اولدی خاکمانه
ظهوریله ساچیلدی نور شوکت روی اکوانه
بزه عین عنایتدر وجود پاك شاهانه

CHARKI

Bou gun donyayi tenvir iyleyen mihr-i-hilafet dir
Bou gun kehvaré-i-milké dogan nedjm-i-saadet dir
Bou gun yevm-i-velalet makdémi chahi adalet dir

Nakarat

Bou gun chenlik ider Osmaniyan bir id millet dir
Djihan bachdan bacha mustagrek nour-i-meserret dir

Zehi nour dir ki oulviden numayan oldi bakdané
Zouhourilé saichildi nour-i-chevket rouy ékvané
Bizé ayni-inayet dir voudjond-i-pak chahané

CEM BEHAR KOLEKSİYONU

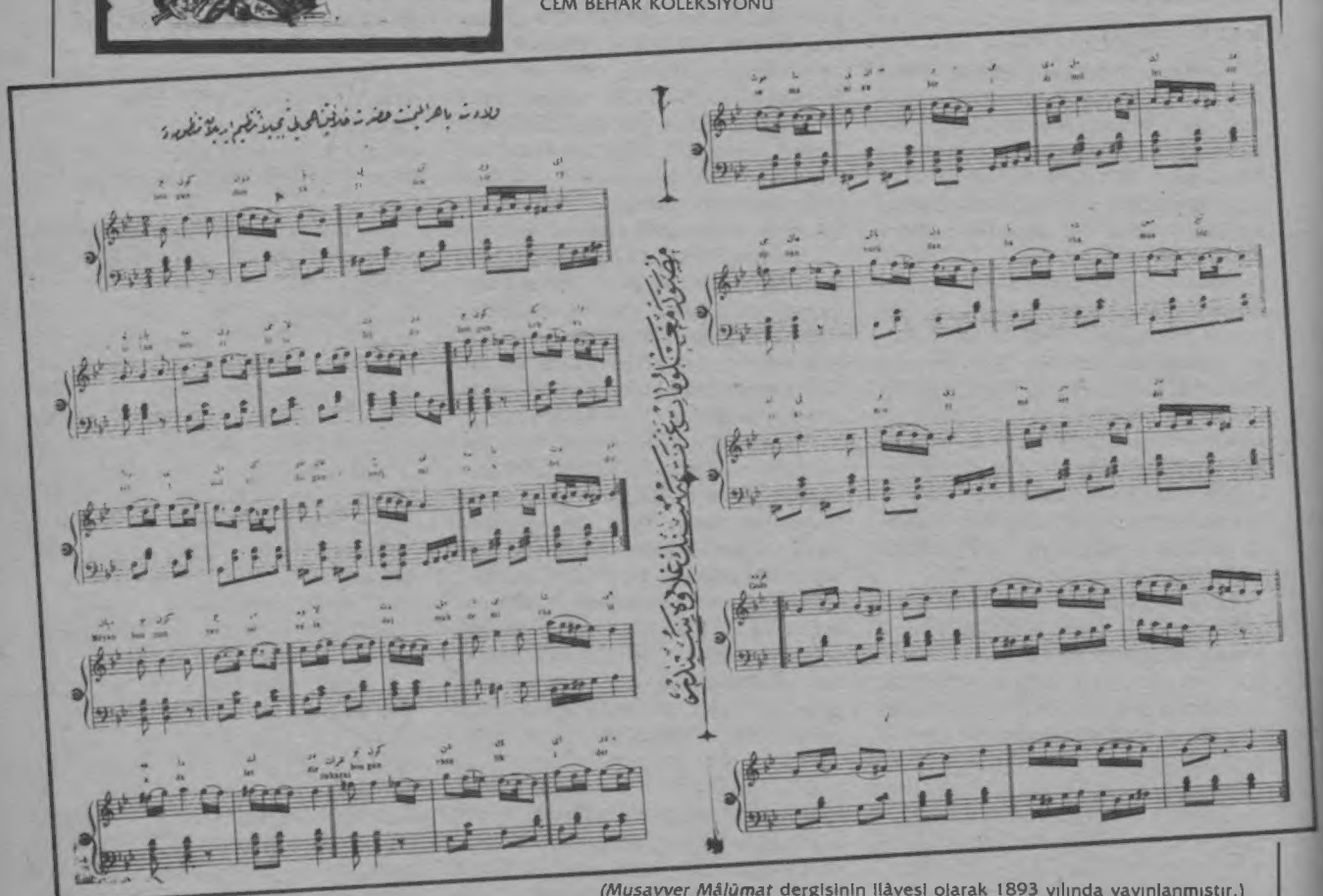

(Musavver Mâlûmat dergisinin ilâvesi olarak 1893 yılında yayınlanmıştır.)

ABONE OLMAK ŞİMDİ DAHA KÂRLI!

Ekim sonuna kadar abone olun, Tarih ve Toplum'u

HEM

Yüzde 17 daha ucuza...

HEM DE

Bir yıl boyunca "sabit fiyat garantisi"yle okuyun.

Abone Koşulları: Yurtiçi 20.000 TL/Yıl.
Avrupa-Ortadoğu: 35 $/Yıl.
ABD-Latin Amerika: 54 $/Yıl.

AYRICA...

Aşağıdaki kitaplardan ikisine sahip olun.

- Washington Meydanı/Henry James/Roman
- Amerikan Hikâyeleri Antolojisi
- Latin Amerikan Hikâyeleri Antolojisi
- Dikenli Tel/Manual Scorza/Roman
- Gece/Bilge Karasu/Roman
- Ten ve Gölge/Hulki Aktunç/Hikâyeler
- Geceyi Tanıdım/Nazlı Eray/Hikâyeler
- Türk Olmak Kolay Değil/Halûk Şahin/Deneme
- Jönler/Bekir Fahri/Roman
- İnkılâp Dersleri/Recep Peker/İnceleme
- Alternatif Büyüme Stratejisi/A. Savaş Akat/İnceleme
- Mühendisler ve İdeoloji/Nilüfer Göle/İnceleme
- Efendilik, Şarkiyatçılık ve Kölelik/Jale Parla/İnceleme
- Tarih Nedir/E.H. Carr/İnceleme
- Eleştiri ve İdeoloji/Terry Eagleton/Edebiyat Teorisi
- Dil ve Maddecilik/Rosalind Coward/John Ellis
- Din, Üretim Biçimleri ve Tarihsel Uzlaşma/İnceleme
- Aydınlanmamış Cinayetler/Ümit Sezgin/Araştırma

VE

Eski sayıları edinmek mi istiyorsunuz? Abone kampanyasına katılın % 25 indirimden yararlanın. İster ciltli, ister ciltsiz...

1–57. sayılar (ciltsiz) ..... 85.500 TL.
1–54. sayılar (ciltli) ..... 101.250 TL.
Yalnızca bir sayı ..... 1.500 TL.

ABONE OLMAK İÇİN

Lütfen aşağıdaki formu büyük harflerle doldurup, ''Tarih ve Toplum Dergisi Abone Servisi'' İletişim Yayınları Klodfarer Cad. İletişim Han Kat: 3 Cağaloğlu 34400 İstanbul adresine gönderin.

Adı Soyadı :.....

Adresi :.....

Telefonu :..... Tarih:.....

Ödeme şeklini lütfen işaretleyin ve dekontlara ''Tarih ve Toplum abonesi'' ibaresini yazdırmayı unutmayın. Abone bedelini,

☐ İletişim A.Ş. 255661 Posta Çeki Hesabı'na yatırdım. Dekontun fotokopisi ektedir.
☐ İletişim A.Ş. Pamukbank Türbe Şubesi 865277 nolu hesaba yatırdım. Banka dekontunun fotokopisi ektedir.

İstediğiniz kitaplar (yalnızca iki kitap seçiniz):

Eski sayıları edinmek istiyorsanız lütfen aşağıdaki formu doldurunuz.

☐ 1—57. sayıları (ciltsiz) istiyorum
☐ 1—54. sayıları (cilti-9 cit) istiyorum
☐ ..... sayıları istiyorum.

Ödeme şeklini lütfen işaretleyin ve dekontlara ''Tarih ve Toplum Dergisi'' ibaresini yazdırmayı unutmayın. Abone bedelini,

☐ İletişim A.Ş. 255661 Posta Çeki Hesabı'na yatırdım. Dekontun fotokopisi ektedir.
☐ İletişim A.Ş. Pamukbank Türbe Şubesi 865277 nolu hesaba yatırdım. Banka dekontunun fotokopisi ektedir.

İlk Türkçe Gazete

Vakayi-i Mısriye

ORHAN KOLOĞLU

TÜRKÇE ile Arapça arasındaki tarihsel ilişkiler üç döneme ayrılır:

1) 9. yüzyıldan başlayarak Türklerin Müslümanlaşmasıyla açılan dönem. Arapça esas olarak din ve bilim dili olarak kabul ediliyordu; ikinci derecede edebiyat ve yönetim diliydi.

2) 12. yüzyıldan sonra Türk egemenliğinin başladığı ve 16-18. yüzyılda doruğa eriştiği dönem. Arapça yine din ve bilim dili olmaya devam ediyordu, ancak Türkçe yönetimin tartışılmasız dili haline gelmişti.

3) Modern çağlarda, Batı bilimlerinin kabulünden sonra, bütün Doğu dillerinin değerinin tartışıldığı dönem; bu son dönemde iki dil arasındaki ilişkiler hemen hemen kopmuştur.

Genellikle 1908, II. Meşrutiyet'in Genç Türkler tarafından ilân edildiği yıl, şimdiye kadar iki dilin tam kopuş tarihi olarak kabul edilmekteydi. Genç Türklerin, Osmanlı toplumunu oluşturan türlü ulusları ve özellikle Arapları, Türkçe eğitimi zorlayarak Türkleştirmeye kalkıştıkları iddiası bu kopmanın sebebi sayılmıştır. Bir sosyal değişme sürecini tek ve kesin bir tarihle belirleme şeklindeki bu hata günümüze kadar sürdürülmüştür.

Oysa soruna daha derinden bir yaklaşım, bu kopuşun köklerini bulabilmek için Genç Türklerden hemen hemen yüz yıl öncesine gitmek gerektiğini gösteriyor. Bu çatışmanın kökeninde iki olayın, *Batı bilim terminolojisi*'nin benimsenmesi ve *yerli dillerde gazetelerin yayınına başlanmasının* bulunduğu anlaşılıyor. 1805-1848 arasında Mısır valiliği ve Hıdivliği yapan Mehmed Ali'nin kültür politikası iki açıdan bu alanda önemli rol oynamıştır: *1820'den sonraki çeviri çabaları ve ilk Türk Arapça gazete Vakayi-i Mısriye'nin yayımlanması.* Bu yazıda, üzerinde çok durulmuş olan çeviri çabaları konusunda bir özet verildikten sonra, Türk araştırıcılarınca hiç incelenmemiş olan *Vakayi-i Mısriye*'nin rolü konusunda ayrıntılı bilgi verilecektir.[1]

Mehmet Ali'nin bilimsel yayınlar konusundaki çabaları Bulak Basımevi'nin 1820 yılında kurulmasından sonra başlamıştır. 1822-1842 arasında bu basımevinden 135'i çağdaş konuları işleyen 243 kitap çıkmıştır. Bunların yarısı (68) Türkçe yapıtların ya da Batı kitaplarının Türkçe adaptasyonlarının yeniden baskılarıydı. Geri kalan 67'si Fransızcadan Türkçe ve Arapçaya çevirilerdi.[2]

"Çağdaş gereksinmeler için teknik sözlük yaratma çabaları 1780'lerde İstanbul'da başlamıştı ve Mehmet Ali'nin yaptığı sadece Türkiye'de başlatılmış olanın yayılmasından ibaretti. Bunun kanıtı olarak, Bulak'ın ilk yayınlarından yirmisinin İstanbul'da basılmış eserlerin yeni baskıları olduğunu biliyoruz." [3]

Başlangıçta teknik terimlerin seçiminde Türkçe, Arapça ya da Lâtincenin tercihi konusunda hiçbir ayırım yapılmıyordu. Nitekim, Ortadoğu'da modern tıbbın temelini atan Şanizade Ataullah Efendi ile matematikten başlayarak diğer bütün modern bilimlerin kurucusu olan İshak Efendi her üç kaynağı da kullanmışlardır.[4] Her ikisinin kitapları da Mısır'da basılmıştır.

Konu üzerindeki makalesinde J. Heyworth-Dunne, kitapların isimlerini ve çevirmenlerini vermekte ve yeni baskısı yapılmamış olan birçok Türkçe kitabın satın alınmış olduğu hakkında bilgiler bulunduğunu belirtmektedir.[5] Özellikle Mehmet Ali'nin yeni bilimle-

İlk Türk Arapça gazete olan *Vakayi-i Mısriye*'nin yayımlanması ve Batı'nın bilim terminolojisinin benimsenmesi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kültür politikası açısından önemli gelişmeler olarak bilinir.

Vakayi-i Mısriye'*nin birinci sayısı*

ri almak konusundaki daha kapsamlı yaklaşımı ve dil sorununun belirmesi üzerindeki görüşleri ilgi çekicidir:

"... her ne kadar İstanbul'da teknoloji konusunda bazı eserler yapılmış ve İshak Efendi yönetimindeki çevirmenler Mısır okuluna iyi bir öncülük göstermiş ise de, Mısırlılar Türklerden daha geniş bir alana yöneldiklerinden daha yapılacak pek çok şey vardı... Mehmet Ali'nin en büyük sorunlarından biri Avrupa eserlerini Arapça ve Türkçeye çevirebilecek, konulara hâkim, eğitimli adamlar bulabilmekteydi. Dil güçlüklerini çözmek için, çevirmenlere gereksinmeden çalışabilmeleri için Türk olan resmî görevlilerine Arapçayı öğrenmelerini emretti; ama bu emre rağmen, bu görevlileri yetiştiren okullarda Türkçeyi resmî dil ilân etti... Mehmet Ali, (Tıp okulunun her yabancı profesörünün) emrinde, Avrupa kitaplarını Arapça ve Türkçeye çevirmekten başka hiçbir iş yapmayacak olan kâtipler ya da çevirmenler bulunması emrini verdi. Arapça askerî kitaplar, yeni Arapça askerî teknik terimler yaratma çabasına gereksinilmeden doğruca Türkçeden aktarıldılar. Çünkü bu alanda Türkçe terimler kullanılıyordu ve çok yakın zamana kadar kullanılmağa devam edilmiştir. Bulak basımevinde görevlendirilen Mısırlılar işlerini başarıyla yapabilmeleri için Türkçe öğrenmek zorundaydılar."

Bu dil çatışması, hem Mısır hem de İstanbul'daki tıp okullarında Fransızca eğitimin uygulanmasıyla daha da yoğunlaştı. Bunun sonucunda, her iki ülkede de Fransızcanın bilim dili olarak kullanılması önerilerine 19. yüzyılda sık sık rastlandı.[6]

Kahire'de 1828'de yerli dildeki ilk gazetenin, *Vakayi-i Mısriye*'nin yayınlanması bu kargaşaya hayli katkıda bulundu. Eğer gazete sadece bir dilde -yönetimin Türkçesiyle- yayınlansaydı, herhalde sorunun böylesine hızlanması sonucunu yaratmazdı. Mehmet Ali'nin tercihi iki dilli formül üzerinde olmuştu. Bu seçimin sebebi, *Vakayi-i Mısriye*'nin 34. sayısında (Haziran 1829) *"Medh Vakayi-i Mısriye"* başlıklı bir makalede açıklanmaktadır:

"Dünya tarihçileri ve toplumların olaylarını kaydedenlerin iş ve eylemleri konuşulan dil üzere yazdıkları herkesce bilinir. Dolayısıyla Mısır ahalisi Türk ve Arap karışımı olup her iki tarafın da yararlanabilmesi için Vakayi-i Mısriye Türkçe ve Arapça dilleri ile ve,

Vakayi-i Giridiye'*nin bir bölümü Grekçe dizilmiş 104. sayısı*

ΚΡΗΤΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ.

Ἐν Χανίοις, 11 Αὐγούστου 1833.

Θερμόμετρον τῶν Χανίων, 10 Αὐγούστου 1833.

Πίνακες.

ΕΓΧΩΡΙΟΙ ΕΙΔΗΣΕΙΣ.

Ἐκ Χανίων, 10 Αὐγούστου.

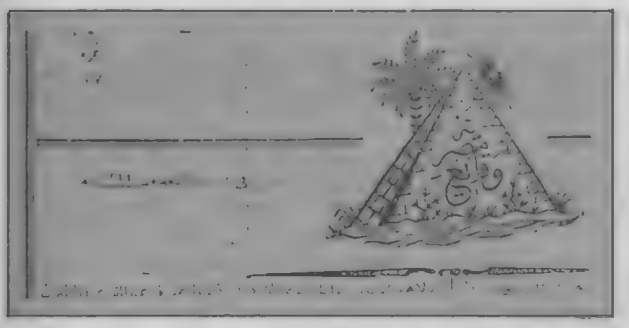

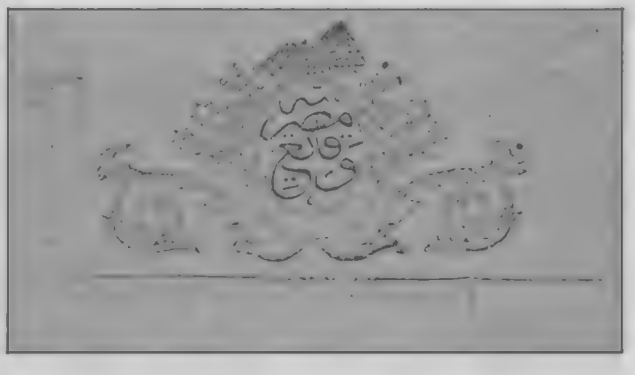

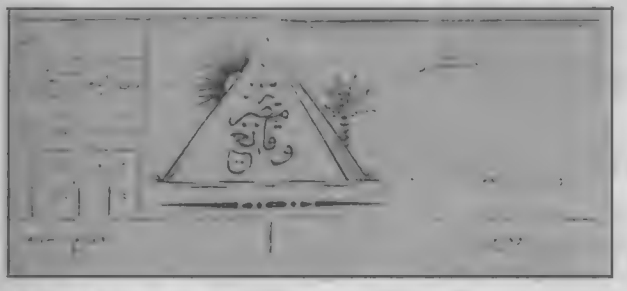

Vakayi-i Mısriye'nin çeşitli tarihlerdeki başlıkları

Vakayi-i Mısriye'deki Türkçe bölüm gazetenin resmî bölümüydü. Arapça metin her zaman kısaydı. Birçok önemli makale Türkçe olarak yazılıyor ve Arapça çevirisi verilmiyordu.

Hüner bir tarz icad eylemekdir
Ve anınla şehri bünyad eylemekdir
Mühendisler ederler şehri bünyad
Veli herkesde olmaz tarz-ı icad

yargısı uyarınca Vakayi-i Mısriye'den Mısır ahalisinin Türk ve Arabının hisse ve nasib almaları için (lisan-ı fesahat -uzdilli- beyan-ı Arabî) ve (zeban-ı nezahat -incelik- nişan-ı Türki) ile karışık olarak yazılmasına ve düzenlenmesine velinimet efendimiz hazretlerince emir buyurulmuştur. Şimdiye kadar Türkçe ve Arapçayı birlikte içeren bir vakayi-name görülmüş ve işitilmiş olmadığından bu güzel tarzı icad ve yoktan var etmeleri, dalkavukluk sayılmasın, bir keramet kaynağı olup, Arap, Acem ve Rum yazarlarından seçilmiş bir vakayi olmakla, kıyamet gününe kadar bütün insanlara bir hediye olacağı açıktır."

Bunun rastlantısal bir karar olmadığı, Mehmet Ali yönetimi tarafından 1831 yılında Girit'te bir diğer iki dilli gazete, Türkçe ve Rumca *Vakayi-i Giridiye*'nin yayınlanmasıyla kanıtlanmıştır.[7]

Bütün yerel dillere ilgi ve saygıya rağmen, *Vakayi-i Mısriye*'nin yayınından, özel bir dikkatin Türkçeye yöneltilmiş olduğu kolaylıkla farkedilmektedir. Türkçe leziz diye nitelenmekte ve Arapça metinde de *"taam al halave = tatlı"* deyimi kullanılmaktadır.[8]

Vakayi-i Mısriye'de Türkçe kısım gazetenin gerçek resmî bölümüydü. Arapça metin daima daha kısa, bazan Türkçenin yarısı kadardı. Birçok önemli makaleler sadece Türkçe olarak veriliyor, Arapça çevirisi yapılmıyordu. Türkçe metinlerin içeriğine ve stiline ilişkin olarak doğrudan doğruya Mehmet Ali'den gelen eleştirilere, *Vakayi-i Mısriye*'nin sütunlarında rastlanabiliyordu. Arapça kısmına yönelik eleştirilere rastlanmamaktadır, çünkü kendisi Türkçeden başka dil bilmiyordu[9] ve Türkçe kısmının doğru olması onun için yeterliydi. Bundan da ayrı olarak, Arapça metin, Türkçenin kopyası olduğu ya da ana dili Arapça olmayanlarca -genellikle Türkler- tarafından çevrildiği için dilde bir çarpılma farkediliyordu. Mısırlı tarihçi İbrahim Abduh bu oluşumu şöyle açıklıyor:

"Mehmet Ali yönetiminin Arapçasını bugünün Arapçası ile karşılaştırmak mümkün değildir. O günlerin Arapçası, geçmiş kuşakların utandırıcı ihmalleri sonucu deforme olmuştu... Vakayi-i Mısriye'nin haber ve makalelerinde Arapça sözcükler Türkçe sözcüklerle değiştiriliyordu. Bunlar uyumsuz renk ve şekildeki sözcüklerdi. Bu kuşkusuz o dönemin, taklitçi karakterli ve benzetmelerle yüklü Arap edebiyatının bir sonucuydu. Türk yaşam tarzı tam olarak egemendi ve Vakayi-i Mısriye bu yaşamın bir yansımasıydı. Makaleler Türkler ya da Türk karakterli kişilerce yazılıyordu. Arapça sadece bunları çevirmek için kullanılıyordu. Koşullar yeni bir stilin yaratılması için henüz olgunlaşmış değildi." [10]

Bütün bunlar kanıtlıyor ki, Batı dillerinden alınan yeni teknolojik terimleri karşılamak için Türkçe ana kaynak, Arapça ise, din konusundaki üstünlüğü tartışılmadan, en azından yönetim ve bilim açısından ikinci derecede bir dil olarak kabul edilir hale gelmişti.

Mehmet Ali'nin seçimi önyargılı bir davranış değildi, fakat durumun normal şekil alışının sonucuydu. O güne kadar hiç rastlanmamış çok özel nitelikli bir dış meydan okumayla karşı karşıyaydı. Yeni terminolojiler akınının dillerden biri, ya da diğeri ile yönlendirilmesi gerekliydi. Ülkenin yönetimsel yapısının mantıkî sonucu olarak Türkçenin tercih edilmesi doğaldı.

Arapça ve Türkçeye yabancı sözcüklerin sızmasına, denizcilikle ilgili terimlerin İtalyancadan alınışında olduğu gibi, eskiden de rastlanmıştı.[11] Ancak bu uzun bir süreç içinde hiçbir zorlama yapmadan gerçekleşmişti; dolayısıyla hiçbir reaksiyon da yaratmamıştı. Yeni meydan okuma ise, aksine, çok yoğun ve âni olarak gelmişti: Batı'nın makineleri, ürünleri ve fikirleri kullanılmağa başlandıktan sonra terminoloji arkadan geliyordu.

Vakayi-i Mısriye'nin Arapça kısmında, Türkçe aracılığı ile kullanılan bazı Türk ve Batı sözcüklerinden örnekler verebiliriz:

Türkçe	*Arapça*
kumpaniyya	*kumbaniyya*
fabrikalar	*fabrikat*
ustabaşı	*ustabaşiya*
kapucubaşı	*kapucubaşiya*
kançılariya	*kanşilariya*
curnaller	*curnalar*
França gazatasi	*kazeta fransaviyya*
kurir ya da tatar	*tatar*
boltika	*bolitika*
trasbort	*trasbort*
kabineto	*kabineto (hükûmet)*

Vakayi-i Mısriye'*nin 499. sayısının başlığı*

guardia alayı	*alay al guardia (muhafız alayı)*
orta	*orta*
korvet	*korvet*
cihadiye ocağı	*ocak al cihadiya*
başağa	*başaga*
gedüklüler	*gedüklüyat*
topçu	*topçiya*
otağ	*otag*
üç ambarlı	*üç ambarlı*

Batılı terimlerin alınması her zaman başarılı olmuyordu. Kolaylıkla hatalara rastlanıyordu. *Journal Asiatique*'in muhabiri bu şekilde, termometre ile barometreyi birbirine karıştırmaktan oluşan bir örneği vermektedir. *Vakayi-i Mısriye* her sayısının ilk sayfasında *"Mizan-ı Havay-i Mısr"* başlığı altında günün değişik zamanlarında ısıyı veriyordu. *Journal Asiatique,* ısı karşılığı olarak *"Mizan-ı Harr-ı Mısr"* denmesi gerektiğini, *"Mizan-ı Havay-i Mısr"*ın ise atmosfer basıncını belirttiğini açıklayarak bu seçimi eleştirmişti.[12]

Aynı muhabir, yeni terimlerin benimsenmesinin toplumu çok etkileyeceğinin de bilincindeydi:

"Vakayi-i Mısriye, okuyanların şimdiye kadar yabancısı olan fikirler için yabancı köklü sözcükler kullanmak zorundadır. Gazetenin yayınlanmış sayılarında bunun pek çok örneği vardır. İçinde Fransızca, İtalyanca vb. terimler bulunmayan bir tek sayfaya rastlamak olası değildir. Aynı zamanda bu akım, kullanımdan düşmüş ya da günümüze içeriği değişerek ulaşmış Doğu kökenli sözcüklerin de yeniden gün ışığına çıkmasına yardımcı olacaktır. Bu bakımdan Mısır gazetesi Arapça ve Türkçe konusunda daha fazla öğrenmek isteyenler için son derece yararlı olacaktır. Metinler yan yana yayınlandığı cihetle sözlüklerde bulunmayan sözcükleri yan sütundaki karşılığından öğrenmek olanağına kavuşabileceklerdir."

Ek olarak, gazetenin, Avrupa'da evvelce olduğu gibi, Doğu dillerini daha standardize ettirerek ve geniş kütlelerce anlaşılır şekle getirerek etkileyeceğini de yazıyor.

Böylece, Türkçe ile Arapça arasında hiç olmazsa 5-6 yüzyıldır sürmekte olan barış içinde birarada yaşama sürecinin ortadan kalkması başlamış oldu. Unutmamak gerekir ki, Türkçe-Arapça-Fransızca arasındaki çatışma 19. yüzyıldaki benzeri dil çatışmalarının tek örneği değildir. Hemen hemen aynısı Hindistan'da Farsça-Urdu ve İngilizce arasında geçmiştir. Farsça yöneticilerin diliydi. Urdu ise halkın dili. İngilizce de Fransızcanın aynı rolü oynadı, yönetim dilini tahtından indirdi ve Urdu özellikle 19. yüzyılda ön plâna çıktı.[13]

Mehmet Ali bu işte ne derece bilinçli davranmıştır? Dillerin gelecek taşmasını görebilir miydi?.. bu noktada R.N. Verdery'nin yargısına katılıyoruz.

"Arapçanın edebî dil olarak yeniden canlanması için basımevinin Mısır'da Mehmet Ali tarafından devamlı nitelikle kurulması vazgeçilemez bir koşul idiyse de, Paşanın Bulak basımevini kurmaktan amacı tamamıyla yararcıydı. Modernleşmenin gözlerinin önüne serdiği oluşumlara son derece duyarlı olan Mehmet Ali için basımevi bir büyük kültürel eylem değil, ordusunu düzeltmek, ziraatini kalkındırmak ve ister Türkçe ister Arapça konuşsunlar, uyruklarının yararlılığını artırmak için pratik bir araçtan başka bir şey değildi. Arap edebiyatının çeşitli anıtlarının korunması ve Mısır'da basılmış kitaba dayalı modern bir eğitim sisteminin kurulması yolunda gerçek devindirici Şeyh Tahtavî'dir." [14]

Mehmet Ali'nin tarihsel rolü, Türkçenin üstünlüğünü empoze etmiş ve aynı zamanda onun anti-tezi olan Rifa'a al Tahtavî'yi yetiştirmiş ve desteklemiş olmasıdır. Mısırlı tarihçi M. Sabry, Mehmet Ali'yi ülkede bir tür aristokrasi oluşturan Türkleri desteklediği ve en önemli görevlere atadığı için eleştirir. Diğer yandan onu, bu egemen azınlığın karşısında iktidarı gelecekte ele geçirmeğe yetenekli yeni *Mısırlı Burjuvazinin* tohumlarını ektiği için över.[15] Böylece Mehmet Ali Paşa, daha sonraki kuşaklarda gelişecek ve İkinci Osmanlı Meşrutiyeti dönemindeki özgürlük ortamında doruğa varacak olan diller çatışmasını başlatmış oldu. □

---

[1] *Vakayi-i Mısriye* konusundaki bir monografimiz yakında yayınlanacaktır.

[2] Richard N. Verdery, "The Publications of the Bulaq Press under Muhammed Ali of Egypt", *American Oriental Studies,* c.91, no.1, Ocak-Mart 1971, s.129-132; J. Heyworth-Dunne, "Printing and Translations under Muhammed Ali of Egypt-The foundation of Modern Arabic", *Journal of the Royal Asiatic Asiatic Society,* 1940, ss.325-349.

[3] J. Heyworth-Dunne, a.g.m., s.336

[4] Agah Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri,* Türk Dil Kurumu, Ankara 1972 (3.b.), s.73-75.

[5] Mısır Devlet Arşivleri, Defter n.22, mektup no.202, bahseden H.-Dunne, s.337.

[6] H.-Dunne, a.g.m., s.341-342; Ekrem Kadri Unat, "Osmanlı İmparatorluğunda Fransızca Tıp Öğretimi ve Etkileri", *VIII. Türk Tarih Kongresi,* II. c., Ankara 1981, s.1291-1298.

[7] *Vakayi-i Giridiye* hakkında: Orhan Koloğlu, "Girid'de Türkçe Basın" Marmara Üniversitesinin "Balkanlar'da Türkçe Basın" konulu Mayıs 1987'de düzenlenen seminerinde verilen bildiri: Orhan Koloğlu, "Girid Basını", *Tarih ve Toplum,* No.48, Aralık 1987.

[8] *Vakayi-i Mısriye* no.541, Rebiülevvel 1249 (Ağustos 1833).

[9] Ferdinand Perrier, *La Syrie Sous le Gouvernement de Mehemet-Ali Jusqu'en 1840,* Paris 1842, s.122; Reinaud, "Notice des Ouvrages Arabes, Persans et Turcs imprimés en Egypte", *Journal Asiatique,* 1831, c.8, s.333; Scipion Marin, *Solution de la Question Orientale,* Paris 1840, s.10'da şöyle deniyor: "Diplomatlar Türk imparatorluğuna karşı bir Arap milliyetçiliğinden, bir Arap İmparatorluğundan bahsediyorlar. Bunun hepsi de politik bir rüyadır. Bir Arap milliyetçiliği kurabilmek için Arap olmak gereklidir; oysa Mehmet Ali ruhuyla da, kalbiyle de, düşüncesiyle de, alışkanlıklarıyla da, gelenekleriyle de, diliyle de Türktür. Arapçayı bilmez..."

[10] İbrahim Abduh, *Tarikh al Vakai al Misriyya 1828-1942,* Kahire, 1946, s.74.

[11] İtalyancanın Arapça ve Türkçe üzerindeki etkileri için bak. D. Guiseppa Barbera, *Elementi Italo-Siculo-Veneziano-Genovesi nel Linguaggi Arabo e Turco,* Beyrut 1940; C. Tagliavini, "Osservazioni Sugli Elementi Italiani in Turco", estratto dagli *Annali del R. Istituto Superiore Orientale* di Napoli, Nuova Serie, Roma 1940, c.1, s.191-204; Lorenzo Lenteri, *Cultura Europea in Turchia Occidentalizzazione italo-francese della lingua turca,* Grafiche F.Lli Spirito, Savano 1983.

[12] Reinaud, a.g.m., s.334.

[13] Mohammed Sadiq, *A History of Urdu Literature,* Oxford Un. Press, Delhi 1984 (2.bs) s.614; 25.1.1870 tarihli Oudh Akhbar gazetesinin makalesi, India Office, L/R/5/47, s.44.

[14] Verdery, a.g.m., s.132.

[15] M. Sabry, *La Genèse de l'Esprit National Egyptien 1863-1882,* Paris 1924, s.98.

Kadınlara Buyruklar

SUHA UMUR

Kadınların Sokağa Çıkmamaları Hakkında

İzzetlû yeniçeri ağası ve faziletlû İstanbul kadısı efendi

Eyyam-ı a'yadda (bayram günlerinde) nisvan tâifesinin taşra çıkup ricâl ile muhalataları (erkeklerin arasına karışmaları) şer'i şerife mugayir bir emr-i nâ mülâyim (uygun olmayan bir iş) olduğundan başka nice mefâsid ve şenâyi'e bâis olmakla (fesatlıklara ve yakışıksız hareketlere sebep olmakla) imdi inşallah-ı teâlâ iyd-i şerifin iptidasından üçüncü günü tamamına değin nisvandan kat'â birisi hânelerinden taşra çıkmayup ve cevâmi'-i şerif havluları ve bazı mahallat aralarında beşik ve dolap ve bu misillû bâzîçe ve mülâabeye dair bir şeye rıza ve ruhsat gösterilmeyüp ve men' ü def'inde kemalmertebe dikkat-i tam ve ehl-i ırz olan nisvana ba'd-el-iyd taarruz olunmayıp lâkin bî edep ve fevâhiş makulesinin ahz ü te'dibinde ve bundan akdem ferman olunduğu üzre kuyumcu ve acem ve yağlıkçı dükkânlarına varmayıp kendû hallerinde ırzları ile mukayyed olmaları hususuna ziyade sa'y ü ihtimam eyleyesun deyû buyuruldu

BAB MAHKEMESİ
Sicil 154 - Sahife 98
3 ramazan 1143 (12.3.1731)

Hamamları Hakkında

Galata kadısı faziletlu efendi

Müslüman hâtunları ile Nesârî ve Yehûdî tâifesi avretleri hamamlarda cem' olmayup mahsus olan eyyamlarda Nesârî ve Yehûdî avretleri girmek üzre mukaddemâ men'i için fermân-ı âlî sâdır olmağın memnu' olmayup yine cem' oldukları istima' olmağla (duyulduğundan) imdi hamamcılar kethüdasın getirtüp Müslüman hatunları ile Nesârî ve Yehûdî avretleri hamamlarda cem' olmayup bundan akdem fermân-ı âlî olunduğu üzre kendûlere tâyin olunduğu eyyam-ı mahsûselerinde girüp sair eyyamlarda Müslüman hatunlariyle cem' olunmaktan men' olunmak için cemi' hamamcılara muhkem tenbih eyleyesuz deyû

BEŞİKTAŞ KADILIĞI
Defter 94 - Sahife 63
17 zilhicce 1117 (1.4.1706)

İstanbul kadısı faziletlû efendi

Ehl-i İslâm ricâl ve nisâları ile Kefere ve Yehûd tâifesinin ricâi ve avretleri hamamlarda cem' olmayup bundan akdem fermân-ı âlî ile eyyam-ı mahsuse tayin olunmuş iken müraat olunmayup (riayet edilmeyip) fermân-ı âlîye mugayir hareketleri istima' (dinleyip) ve men'i ve def'i iktiza etmekle fi-maba'd Kefere ve Yehûd tâifesinin ricâl ve avretlerine haftada Pazar ve Salı günlerin eyyam-ı mahsûse ta'yin ve sair eyyamda ehl-i İslâm ricâl ve nisâları ile hamamlara girmemek üzre hamamcılar kethüdâsı ve cümle hamamcılara tenbih edip bundan sonra mugayir-i fermân-ı âlî hareket edenleri ahz ve te'dip için huzûrunuza ihzâr ve ehl-i İslâm nisalarının bazıları dahî setr-i avret etmeyüp peştemalların bıraktıkları istima' olunmağın

Çocuklarıyla birlikte hamama giden Osmanlı kadınları.

16. yüzyılda hamama toplu halde giden Osmanlı kadınları.

(duyulmuş olduğundan) nisa hamamcılarına dahî tenbih eyliyesiz ki hafiyyeten yoklandırıldıkta her kimin hamamında keşf-i avret olunduğu ihbâr olunur ise şer'an cezası tertib olunur ana göre habîr (haberli) ve âgâh eyleyesiz deyû

BAB MAHKEMESİ
Sicil 88 - Sahife 96
13 şevval 1119 (7 Ocak 1708)

İstanbul kadısı faziletlu efendi

Asitâne-i saadette vâki' nisvan hamamlarının nâtır ve dellâkleri birkaç seneden berû kadimden istimal eyledikleri libasların tağyîr (değiştirme) ve ricâle mahsus olan elbise istimaliyle ref'-i hicab edüp (utanmayı bırakıp) nice kimseleri idlâl ve ifsâd eylediklerinden (doğru yolu şaşırttıklarından) ma'da sair nisvan dahî bunlara tebaiyyet ile ekseri tebdil-i câme edüp (elbise değiştirip) de'b-i kadîmden hâriç (eski âdetin dışında) harekete cesaret etmeleriyle imdi fi-maba'd hamamlarda olan nâtır ve dellâkler kadîmden nisvana mahsus ilbas istimâl edüp hilâfına tasaddî ederlerse (aksini yapmaya kalkarlarsa) cezaları tertîb olunacağı kendûlere tefhim için mahalle imamlarına muhkem tenbih ve tekid eyleyesiz deyû buyuruldu

BAB MAHKEMESİ
Sicil 150 - Sahife 1
1143 (1730-31)

Gelin alayında kadınlar.

Camilere Girmemeleri Hakkında

İstanbul kadısı faziletlû efendi

Nisâ tâifesi cevâmi' ve mesâcide duhûl etmek sebebiyle cemaat-i müslîmin müteezzi olup (incinip, üzülüp) men' ve def' olunmaları hususunu arzuhalleriyle inhâ etmeleriyle nisâ tâifesini cevâmi'i şerîfeye duhûlden men' eylemeleri için imamlara ve kayyım başılara ve sair tenbihi iktiza edenlere muhkem tenbih ve tekid ve men' olunmalarına ziyade ihtimam ve tekayyüd-ü tam ettiresiz deyû buyuruldu

BAB MAHKEMESİ
Sicil 159 - Sahife 1
29 rebiyülahır 1147 (25.9.1734)

Giyim-Kuşamları Hakkında

İstanbul kadısı faziletlû efendi

Nisvan tâifesi âdet-i müstahsene ve dîrîne mugâyir (güzel ve eski âdetlere aykırı) nisvân-ı Rûm ve Frenge mümasil büyük başlar ve kebîr ferâce yakaları ile taşra çık-

mamak üzre bundan akdem ekyed ve şedid fermân-ı âlîşan ısdâr olundukda (tekrar tekrar şiddetli fermanlar çıkartıldıkta) bir müddet mazmun-u münîfi ile amel ve hareket olunur iken elyevm yine taşraya mukaddemâ ferman-ı âlîşan ile men'olunan büyük başlar ile çıktıkları meşhud olmakla (görülmekle) işbu vâcib-ül imtisal (yapılması gerekli olan) ısdâr olunmuştur (çıkarılmıştır). Bilcümle eimme-i mahallâtı (mahalle imamlarını) getirtüp her imam mahallesi ahalisinden nisvan tâifesi fi-maba'd büyük başlar ile taşraya çıkmamak üzre ma'rifet-i şer' ile muhkem tenbih ve tekid eyleyesüz şöyle ki ba'de-t-tenbih ol misillu büyük baş ve kebîr yaka ile nisvandan biri ahz olunur ise her kimin olur ise olsun ma'rifet-i şer' ile hakkından gelindikten sonra eri dahi her kim ise ahz olunup itaat-i fermân-i âlîşan eylemediği için diyâr-ı âhere nefy ve kalebend olduğundan gayrı hakkında icab eden ceza bilâ tehir icra olunacağı her birine hoşca ifham eyleyesüz deyû buyuruldu

BAB MAHKEMESİ
Sicil 159 - Sahife 1
15 rebiyülevvel 1147 (15.8.1734)

Havass-ı refia kadısı faziletlu efendi

Nisvan tâifesi bir müddetten berû esvak (çarşılar) ve pazarda bed renk ve uzun yakalı ferâceler ve köçek başlar ile geşt ü güzar eylediklerinden (gezip tozduklarından) bu gûna vaz' ü reftar nice zorbalığa giriftar eylediğinden men' ü tahziri bâbında mukaddemâ fermân ısdâriyle tenbih ve yesağ olunmuş idi mizâc-ı nisvan müsrif ve sefehe (para harcamaya) mâil olduğundan memnû olmayup mugâyir-i emr ü tenbih bu defa yine topuklarına beraber yaka ve bed renk ferâce ve köçek başlar ile cemiyyetgâhta bipervâ geşt ü güzara başladıkları meşhud olduğuna binaen vaz ü reftarlarından rücû ile fi-maba'd ehl-i ırz kıyafetinde olmaları için iktizâ-yı te'dipleri içrası lâzım gelmiş ise dahi zaaf-ı kalplerine terahhumen (merhamet ederek) bu defa te'diplerinden sarf-ı nazar olunup eğer bundan sonra bed renk uzun yakalı ferâce ve köçek baş ile birine tesâdüf olunur yahut kol kol tâyin olunan tebdillerden birisi haber verir ise icra-yı ukûbetleri dakika fevti tecviz olunmamakla imdî her mahallenin imamlarını çağırıp fi-maba'd tâife-i nisâ uzun yakalı bed renk ferâce ve köçek baş giymemek ve ehl-i ırz kıyafetle reftâr ve ferâceler giyüp bir arşından ziyade yaka istimâl eylememek üzre mahallât imamları ve sair iktiza edenlere tenbih ve dikkat ve eğer mütenebbih olmazlar ise başları ve ferace yakaları kesilüp bu makuleler her kimin dahî iyâli ise anın hakkında dahî mucib-i vehamet olacağını beyan ve tahrire mubaderet eyleyesiz deyû

HAVASS-I REFİA [Eyüb Kadılığı]
Eyüp - Sicil 345 - Sahife 17
13 şevval 1222 (14.12.1807)

Haslar kadısı faziletlu efendi

Bir müddetten berû tâife-i nisvan ehl-i ırza yakışmayacak hey'et-i garîbe ve şehiyye (şehvet hissi uyandıran) ve gayet uzun yakalı ferace ile esvak ve pazarda geşt ü güzar edüp türlü türlü fesâda sebep ve tamam-ün-nisâ habâil-üş-şeytan (şeytan tuzakları, kadınlar) şerrine mazhar oldukları zâhir ve bu fesâdın men ü def'i hükkâm (hâkimler) zabıtan üzerlerine vâcib olmağla imdi mahallât imamlarını huzurunuza cem' birle fi-maba'd nisvan tâifesini o makûle elbise-i şehiyye ve yakası uzun ferâce veya şahsı bed heyette gezerler ise tebdillere sipariş olunmuştur ve derhal rast geldikleri mahallerde yakasını kesip yasağı dinlemediği için beyn-en-nas rezil ve rüsvay edip te'dib olunacaklarını eimme-i (imamlar) mumaileyhüm marifetiyle cümleye ifade ve gereği gibi tenbih velhasıl bundan sonra ehl-i ırz hey'ette mestûr olarak gezmelerini ve bu veçhile şedid yesağ olduğunu tenbih ve tekid eyleyesiz deyû

Batılı bir ressamın gözüyle hamamda yıkanan kadınlar.

HAVASS-I REFİA
Sicil 345 - Sahife 63
12 rebiyülevvel 1226 (6.4.1811)

Havass-ı refia kadısı faziletlu efendi

Nisâ tâifesi esvak ve pazarda edibane geşt-ü güzar eylemeleri lâzimeden ve aralık aralık tenbih ve tahzîr olunur (önlenir) hâlâttan iken bir müddetten berû ve bâzı gavâil (gaileler) takribiyle bu hususa bakılmadığından bu esnada nisvan tâifesi haddini tecâvüz ile bed renk uzun yakalı ferâce ve aşırma yaşmak ve kırma yen ve etek velhâsıl ehl-i İslâmâ yakışmayan sûret ve enva'-ı gûna ziynet ile esvak ve pazarda ve mesîrelerde bî edebâne geşt ü güzar ve ibadullahı mübtelâ-yı günah ve ızrar ve nice nice fesâdı müstelzim harekâta bâis ve bâdi oldukları tahkik ve ihbar olunup ancak bu makûle etvâr-ı nâhemvârenin (uygunsuz tavırların) ve bu misillû evza-ı bedgirdârın (kötü hareketlilerin) men' ü def'i lazime-i halden olmağla imdi zîr-i hükûmetinizde olan bilcümle mahallât imamlarını huzurunuza celb ile fi-maba'd nisvan tâifesi esvak ve pazarda ve alelhusus dühûlü takarrüp eden ramazan-ı şerif mağfireyetinde (?) uzun yakalı bed renk ferace ve sair türlü türlü ziynet ve edâ ile geşt ü güzar etmemelerini ve ederler ise mahsus tebdiller tâyini ile yaka ve başlıkları kat'ı ve kendûleri tedib olunacaklarını herkes mahallesi ahâlisine ifâde ve tefhim eylemelerini eimme-i merkumeye tenbih ve tekîde mübaderet eyleyesiz deyû

HAVASS-I REFİA
Sicil 345 - Sahife 71
3 şevval 1226 (21.11.1811)

Hekim İsmail Paşa

H.HÜSREV HATEMİ
AYKUT KAZANCIGİL

HEKİM İsmail Paşa, aslen Sakızlı bir Rum ailesindendir. Mora İhtilali'nde İzmir'e götürülmüş ve orada bir Türk ailesinin himayesine alınarak II. Mahmud devrinde Tıp Mektebi'ne kaydettirilmiştir.[1] *Türk Asker Hekimliği Tarihi* adlı değerli eserinde merhum General Kemal Özbay Tıp Mektebi'nden mezun oluş tarihini 1831 olarak vermektedir.[2]

İbrahim Alâeddin Gövsa, *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi*'nde doğum tarihini 1812 ölüm tarihini 1871 olarak kaydetmekte, Sakızlı yahut İzmirli bir Rum ailesinden olup, İzmir'de Hacı İsmail Ağa adlı bir cerraha satıldığını, onun yanında pratik cerrahlık öğrendiğini, yeni açılan Tıp Mektebi'ne girerek 1840'da mezun olduğunu bildirmektedir.[3]

Yine aynı esere göre, daha sonra Paris'e giderek hekimlik tahsilini ilerletmiş, dönüşünde Cerrahhane müdürü, 1845'de Tıbbiye Mektebi nazırı, 1848'de Yanya valisi, daha sonra Nafia, Ticaret nazırı, 1851'de ikinci defa Tıbbiye nâzırı olmuş, daha sonraları da İzmir, İşkodra, Girit, Selânik valiliklerinde, muhtelif nazırlıklarda, Şehreminliğinde, zaptiye müşirliğinde bulunmuştur.

Ceride-i Tıbbiye adıyla tıbbî bir gazete neşretmiştir, Kadri Paşa ile Sırrı Paşa bu zâtın damatları, Leylâ Hanım* kızı, Yusuf Râzi Bey de torunudur.

Meşhur Adamlar Ansiklopedisi'nin verdiği ölüm tarihi doğru olmasa gerektir. Ayrıca 1871'de ölen bir kişi için "Abdülhamid devri vezirlerindendi" demek, biraz garip görünmektedir. 1871'de Abdülaziz devrinin devam ettiğini biliyoruz. Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde, doğum yerinin Sakız olduğunu, 1878'de vefat ederek Sultan Mahmud Türbesi haziresine gömüldüğünü söylemektedir.[4] 1878 tarihi doğru olsa bile, yine Abdülhamid devri veziri olduğunu kabul edemeyiz.

Hekim İsmail Paşa'nın vefatı muhakkak ki 1871 yılında değildir. Ömer Faruk Akün'ün, *Namık Kemal'in Mektubları* adlı eserinin bir dipnotundan öğrendiğimize göre Hekim İsmail Paşa'ya 1874'de İstanbul Şehreminliği vazifesi verilmiş, bu vazifeye teşekkür için 17 Şubat 1874'de gittiği Bâbıâli'de Hariciye nazırı odasında bir felç geçirmiş, hekimler yerinden oynatılmasına izin vermediklerinden Bâbıâli'de tedavi edilmiş, ancak 23 Şubat'ta kendi konağına geçebilmiştir.[5]

"Hünkâr'ın Başhekimi"

Rıza Tahsin Bey, *Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye* adlı eserinde İsmail Paşa hakkında özetle şu bilgileri veriyor. "1845 yılında Mekteb-i Tıbbiye nazırı ve Hünkâr'ın başhekimi olmuştur. Rütbe-i Sani'yi haiz iken Cerrahhane'de müdürlüğü vardır. Terfi basamaklarını aşarak 1848 yılında vezir olmuş, Nafia Nazırı ve Meclis-i Adliye azalığına tayin edildiğinden Tıbbiye nazırlığından ayrılmıştır. Cerrahhane talebesinden olup, Avrupa'da tababet tahsil eylemiştir. 1852'de tekrar Mekteb-i Tıbbiye nazırı olarak tayin olunmuş bu yeni görevi bir yıl sürmüştür.[6]

Bundan sonra 1853 yılında İzmir'i ziyaret eden Howard (Carlisle Kontu) İsmail Paşa'yı İzmir valisi iken ziyaret ediyor. Gezi notlarında, İsmail Paşa'nın mükemmel Fransızca konuştuğunu belirtmektedir.[7]

İsmail Paşa'nın devlet adamı olarak yaşadığı olaylardan biri de Girit Valisi iken, vergi ağırlığından bahsederek toplantı yapan ve kendilerine ahali vekilleri adını veren şahısların 1866 yılında Hanya'da İsmail Paşa'ya bir dilekçe vermeleri, İsmail Paşa'nın bu dilekçenin İstanbul'a ulaştırılacağını söylemesine rağmen, dağılmamalarıdır.[8] Cevdet Paşa'nın *Tezâkir* adlı eserinden öğrendiğimize göre Abdülmecid'in son zamanlarında yapılan bir konsültasyon sırasında, Padişahın vücudunun açılması istenmemiş, bir tabip durumu İsmail Paşa'ya söyleyerek itiraz etmiş, bu itiraz üzerine padişahın muayenesi sağlanabilmiştir.[9]

Hekim İsmail Paşa'nın kızlarından Adeviye Hanım, Kadri Cenani Paşa ile, şair ve bestekâr Leylâ Hanım ise, Sırrı Paşa ile evlenmiştir. Kadri Paşa İshak Paşa'nın oğlu, Leylâ Hanım İsmail Paşa'nın kızı olduğundan Hazret-i İbrahim'in oğulları İsmail ve İshak'ın nesillerinin birleştiği şeklinde bir benzetme, Hasırcızâde tarafından yapılmıştır.[10]

Hekim İsmail Paşa

Karabet pek yakıştı nesl-i İsmail ve İshak'a
Tenasüple bu hâlet cümle hâlin efdali oldu
Sürur ile bu surun yazdığı Hafız tam tarihin
Teehhülden zehi Kadri Bey'in kadri celi oldu.
(1276 hicri-1859 milâdi)

Bu evlilikten iki yıl sonra Kadri Cenani Paşa (Ocak 1861) Girit Kapı Kethüdalığına getirilerek kayınpederi İsmail Paşa'nın maiyetinde çalışmıştır.

Siyasi tarihe ait kaynaklarda, Hekim İsmail Paşa'nın bazen "Ekselâns" unvanı ile anıldığı görülmektedir. Bunun tamamen saygı ifadesi mi yoksa biraz da "monşer" gibi hafif iğneleme mi olduğunu ayırmak güçtür. İbnülemin Mahmud Kemal bey'in *Son Sadrazamlar* adlı eserinde Hekim İsmail Paşa'ya ait şu vakalar zikredilmektedir.

Hicri 1269 yılında (1852) Avusturya Sefirinin Bâbıâli'ye yaptığı bir şikayet başvurusu üzerine İzmir valiliğine yer değiştirme (becâyiş) yolu ile getirilmesi söz konusu olmuştur. Fakat, Avusturya elçisi becâyişe razı olmayıp Âli Paşa'nın İzmir valiliğinden azledilmesini ister. Âli Paşa azlolunur.[11a]

İbnülemin'in ikinci olarak verdiği bilgi, Ömer Faruk Akün'ün[5] İsmail Paşa'nın Bâbıâli'de geçirdiği felç olayı hakkındaki kaynağını oluşturur.[11b]

Ayrıca İbnülemin, Kadri Cenani Paşa'dan bahsederken, kayınpederi Hekim İsmail Paşa'nın Girit valiliğinden de bahsediyor.[6] *Osmanlı Müellifleri* yazarı Tahir Bey'in[4] Hekim İsmail Paşa hakkında *Ceride-i Tıbbıye* yayınladığı bilgisi, daha sonra bizde âdet olduğu üzere başka ansikpoledilerde de tekrarlanıp durmuştur. Tahir Bey'in sözettiği dergi *Ceride-i Tıbbıye-i Askeriye* ise, Taşkıran'dan öğrendiğimize göre 1871-1921 yılları arasında aynı adla çıkmış, böylece bizde yayınlanan en uzun ömürlü dergilerden olmuştur. Taşkıran[12] derginin ilk 5 yıllık sayılarını hiçbir yerde görmediğini bildirmektedir. Herhalde bu sebeple, dergiyi kimin çıkardığı konusunda Taşkıran bilgi vermemektedir.

İsmail Paşa'nın ikinci kızı şair Leyla (Saz) Hanım, Giritli Sırrı Paşa ile evlenmiş, Sırrı Paşa 1895'de vefat etmiştir. Sırrı Paşa hakkında bilgi, İbnülemin Mahmud Kemal Bey'in *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinde mevcuttur.[13]

Leylâ Hanım 1860'da babası ile Girit'e giderken, gemide Atina Üniversitesi hocalarından Elizabet Kantaksaki'ye tesadüf ederler. O zaman 10 yaşında olan Leylâ Hanım'a, Girit'te ikamet eden Bn. Kantaksaki, ücretsiz olarak yabancı dil öğretir. Babası İzmir valiliğine tayin edilince 1869 yılında o sırada İzmir'de görevli Sırrı Efendi ile evlenir. Sırrı Efendi, ilerde Sırrı Paşa olacaktır. Bu evlilikten doğan Yusuf Razi Bey İstanbul Şehreminliği yapmıştır. Leylâ Hanım'ın damadı Mehmet Ali Aynî Bey'dir.

Mehmet Ali Aynî Bey Ali Neyzi Bey'in dedesi, Leylâ Hanım Ali Neyzî Bey'in anneannesinin annesidir. Leylâ Hanım'ın diğer oğlu, mimar Vedat Bey'dir.[1]

İsmail Paşa'nın Hekimlik Yönü

İsmail Paşa'nın önce pratik cerrah olup, sonra Mekteb-i Tıbbıye'yi bitirdiği ve daha sonra Paris'te tıp tahsilini ilerlettiğini bütün kaynaklar yazmakta, yabancı ziyaretçi Howard da, İsmail Paşa'nın Avrupa'da bulunmuş olduğunu tekrarlamaktadır.

Paşalık rütbesine ulaşmadan önce daha çok hekimlikle uğraştığı Abdülmecid'in hekimi olduğu Paşa olmadan önce birinci Paşa olduktan sonra da ikinci defa Tıp Mektebi nazırlığına getirildiği biyografisinde görülmektedir.

Özellikle Sultan Aziz saltanatı sırasında, Valilik, Şehreminliği gibi görevler almış, Hekim İsmail Paşa unvanının devam etmesine rağmen, hekimlik uygulamasıyla ilgisi azalmıştır. 1856'da kurulan Cemiyet-i Tıbbıye-yi Şâhâne'nin şeref üyeleri veya asli üyeleri arasında yer almamış olması ilgi çekicidir. Gayet iyi Fransızca bildiğinden bu lisan yetersizliğinden değil, artık devlet yönetiminde, üstelik Girit Valiliği gibi oldukça karışık ve dertli görevlerde bulunmasındandır.

1871'de çıkan *Ceride-i Tıbbıye*'yi o sırada tıbbi konulardan uzak olan İs-

mail Paşa tek başına çıkarmış olamaz. Bursalı Tahir Bey'in bahsettiği Ceride başka bir Ceride olabilir. Yahut Hekim İsmail Paşa'ya bu Cerideyi çıkaranlar onursal bir görev vermiş olmalıdır. Şemsettin Sami Bey, *Kamusül Alâm*'da Hekim İsmail Paşa'nın gençliğinde, kendisini himayeye alan Cerrah Hacı İshak ile birlikte Yunan ve Rusya muharebelerine katıldığını, daha sonra Üçüncü Piyade Alayı'na cerrah olarak tayin edildiğini ancak cerrahlık fenninde bilgisinin yetersiz olduğunu görerek Tıbbiye'ye girdiğini ve 1840'da mezun olduğunu bildirmektedir. Yine Şemseddin Sami Bey'e göre Paris'e giderek, orada bulunduğu yıllarda Tıp Akademisine girmiştir (Bu son bilgi şüpheli olsa gerektir). Aynı kaynak, İsmail Paşa'nın hastahanelerin ıslahı için çalıştığını ve *Ceride-i Tıbbiye* dergisini çıkardığını bildiriyor.[14] Hekim İsmail Paşa'nın, asıl mesleğiyle 1850'den önce çok yakın ilgisi olduğunu gösteren kanıtlardan birisi de, Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'ın, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji* adlı kitabında yer alır.[15] Unat'ın bildirdiğine göre 1845'de İsmail Paşa, memleketteki çiçek aşısının yozlaştığına kani olmuş ve Viyana'dan yeni çiçek aşısı getirtmiştir. Ayrıca 1847 yılında, civar köylerden çiçekli inekler bulduratak çiçek aşısını yenilemiş, ancak ilk aşılananlarda görülen şiddetli reaksiyondan korkularak, dışarıdan aşı getirilmiştir. Yine Unat'ın kitabında İsmail Paşa'nın 1846'da basılmış *Kolera* kitabı bulunduğu bildirilmektedir. Hekim İsmail Paşa'nın

Hekim İsmail Paşa'nın kızı Leylâ Saz

Hekim İsmail Paşa, paşalık rütbesine ulaşmadan önce hekimlikle daha çok uğraşmıştır. Ancak Abdülaziz döneminde valilik, şehreminliği gibi görevlerde bulunması hekimlik uygulamasına karşı olan ilgisini azaltmıştır.

hayat hikayesinde kültür tarihimizi ilgilendiren bir yön de 1841'de ilk defa kurulan Maarif-i Umumiye Meclisi'ne âzâ oluşudur. Osman Ergin'e göre bu meclis bugünkü Türk kültürünün temelini atmış olma şerefini kazanmıştır.[16]

Yine Osman Ergin'in aynı eserine göre, İsmail Paşa'nın Mekteb-i Tıbbiye'ye girmek için dilekçe veriş tarihi 1242 (1826) mezun oluş tarihi ise, okul Galatasaray'a taşınarak tekrar açıldıktan sonra 1840 yılındadır. Bize göre en güvenilir kaynak ve bilgiler, bu eserdedir. Osman Ergin'den özetleyerek İsmail Paşa'nın eğitim durumunu tekrar gözden geçirelim: İsmail Efendi aslen Rum olup, Cerrah İshak Efendi'nin manevi oğludur. 1826 yılında Tıbbiye'ye girmiş, 1840'da mezun olmuştur. Esasen 1826'da yeni Tıb Mektebi'ne giren bütün öğrencilerin mezun oluş tarihi 1840 tarihidir. İsmail Efendi Tıbbiye'den değil Cerrahhane'den çıkmıştır. Tıp tahsilini kendi arzusu ile ve kendi olanaklarıyla Paris'te yapmıştır. 1845 yılında Mekteb-i Tıbbiye nazırı olmuş, 1846'da bizde Tıp Mektebi kurulduğunu Avrupa'ya duyurmak için bir Müslüman, bir Katolik, bir Gregoryen bir de Ortodoks hekimi Viyana'ya göndererek 2 yıl öğrenim görmelerini sağlamış, böylece Mekteb'e öğretim kadrosu sağlanarak Mekteb, "Fakülte" adını almaya hak kazanmıştır. Viyana'ya gönderilen Türk-Müslüman öğrenci Ârif Efendi'dir. İlerde o da Tıbbiye nâzırı olacaktır.

1921'de İsmail Paşa'nın kızı Şair Leylâ Hanım, *Vakit* gazetesinde anılarını yayınlamış ve şunları yazmıştır.[16a] "Hekim Paşa denmekle maruf olan ve Mekteb-i Tıbbıyemizin ilk talebeliğinden yetişen pederim, Sultan Mahmud'un Cerrahbaşısı iken, Sultan'ın oğlu Abdülmecit Efendi'nin sünnetini yapmış, Şehzade tahta çıkınca, babamı Paris'e göndermiştir. Babam Paris'te bulunduğu sırada vaktini ziyan etmeyip, İngiltere ve İtalya'ya da gitmiştir". Bu hatıraları doğru kaynak saymalıyız. Şu halde, İsmail Paşa'nın doğum tarihi 1812'den daha öncedir. Aksi halde Sultan Abdülmecid'i sünnet etmiş olması garip olur. Ayrıca kendi parası ile Fransa'ya gitmesi de güç görünmektedir. Kızının anılarına inanmak daha doğrudur. Sonuç olarak: 19. yüzyıl başlarında doğan Hekim İsmail Paşa'nın Tıb Mektebi'nin ilk nâzırlarından olduğunu bu göreve ilk defa getirildiğini, Tıp Eğitimi Türkçeleştikten sonra yayına başlayan *Ceride-i Tıbbiye* dergisinin kurucuları veya yayın kurulu üyeleri arasında bulunduğunu öğreniyoruz. 1874'de İstanbul Şehreminliği'ne getirilmiş ve bu tâyine teşekkür etmek için gittiği Bâbıâli'de felç geçirmiştir. 1874'den sonra (bir bildiriye göre 1878'de) ölmüştür. Ölüm tarihi 1874'de olabilir. İsmail Paşa Şair Leylâ Hanım'ın babası, Mimar Vedat Bey (Tek) ve Mühendis Yusuf Razi Bey'in büyükbabasıdır. □

---

1 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri* Cild 2 s.886 (Leylâ Hanım maddesi).

2 Özbay, K. *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri,* Cilt III kitap 2 İstanbul 1981, s.408.

3 Gövsa, İ.A, *Meşhur Adamlar* Cilt 3 İstanbul 1935 (Yayınlayan Sedat Simavi), s.804.

4 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti, 1923, Cilt 3, s.205.

5 Akün, Ö.F, *Namık Kemâl'in Mektubları* İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları no: 1669 İstanbul 1972, s.445.

6 Rıza Tahsin *Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye Şam* (Suriye) Ravzatüşşam Matbaası 1904, s.78-80.

7 Howard, G.W.H. *Türk Sularında Seyahat* (çeviren Ş.S. Türet) Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1978, s.82.

8 Türkgeldi, A.F. *Mesail-i Mühimme-i Siyasiye* (Editör: B.Sıtkı Baykal) Türk Tarih Kurumu, Ankara 1966 Cilt 3, s.13.

9 Cevdet Paşa, *Tezakir* (13-20) (Yayınlayan C.Baysun) Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1960, s.138.

10 Güzelbey, C.C. *Cenaniler* (Özel Yayın) Ufuk Matbaası İstanbul 1984, s.70.

11a İbnülemin M.K. İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, 4. Bası Devlet Kitapları İstanbul Cilt 1, s.11.

b A.g.e. cilt 1, s.455.

c A.g.e. cilt 3, s.1308.

12 Taşkıran, N. *Cerrahi Makaleler Bibliyografyası* (1849-1966) Zeynep Kamil Derneği Yayın no:19 İstanbul 1968.

13 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri* Cilt 3, s.1700.

14 Şemseddin Sami (Feraşeri) *Kamus-ül Alam*, İkinci Cild Mihran Matbaası 1889 (1306) İstanbul.

15 Unat, E.K. *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*, Cerrahpaşa Tıp Fak. Yayın no: 4 İstanbul 1970, s.11 ve 152.

16 Ergin, O. *Türkiye Maarif Tarihi* Eser Matbaası 1977 İstanbul Cilt 2, sahife 441.

a A.g.e., s.347.

* Leylâ Saz hanım için bkz Ali Neyzi, "Yuşa Tepesi", *Tarih ve Toplum,* sayı 10, (Ekim 1984), s.43-46.

TKP'nin 1920 Güzünde

Rusya'da Yaşayan Türk Esirleriyle Türkiye Teb'asına Seslenişi

METE TUNÇAY

Aslı Komintern Arşivi'nde bulunmak gereken bu belge, TKF'nin Bakû'da 10 Eylül 1920'de toplanan kuruluş kongresince seçilen Merkez Heyeti adına kaleme alınmıştır. Kış aylarından önce yazıldığı, Ermenistan'la Gürcistan'ın henüz Sovyetleştirilmemiş olmasından anlaşılıyor. Elyazısının Mustafa Suphi'ye ait olmadığı, M.S.'nin bilinen yazısıyla karşılaştırılınca görülmektedir. Hitap, belki Ethem Nejad'ın veya İstanbul'dan giden bir başkasının elinden çıkmıştır.

Yoldaşlar;

Çoktanberi ya esir olarak yahut da başka bir suretle Rusya'nın muhtelif şehirlerinde yaşıyorsunuz. Rusya'da çıkan Türkçe gazeteleri okuyorsanız, Türkiye'nin ahvali hakkında bir dereceye kadar malûmatınız var demektir.

Arkadaşlar;

Türkiye'nin vaziyeti cidden şayan-ı dikkat ve tetkiktir; senelerden beri istiklâli, şerefi, mevcudiyeti için uğraşan zavallı Türkiye'nin bu cihan muharebesinde de ne kadar fedakârlık gösterdiği cümlenin malûmudur. Çiftini çubuğunu terk eden köylülerimiz, işten ocağından ayrılan işçilerimiz yalnız Türkiye'nin değil, Avrupa'nın sarp dağlarında, geniş ovalarında, ıssız ormanlarında körükörüne kırıldı ve kırdırıldılar. Türkiye'de çok köyler sahipsiz, tarlalar çiftsiz, evler erkeksiz kaldı. Dökülen bu kadar kanların, kırılan canların, mahv edilen hanümanların mukabili olarak ne görüyoruz? İstanbul'da yine İngilizler ve onlarla ortak olup rahat ve saadetini bozmak istemeyen Sultan ile paşalar ve beylerimiz; yine onlar saraylarında, konaklarında, yalılarında keyif ve sefada... Her tarafta zahmet çeken, koyunlar gibi kırılan fakir halk, mahrumiyetler ve sefaletler içerisindeyiz. Vatanı, dini, milliyeti bize karşı tekrar eden, tabancalarıyla tehdit eden, bir kurşunla çok canları bedeninden ayıran bizim efendilerimiz, şahsî menfaatleri ve kendi rahatları için köşelere çekilerek zevk ve sefasına her türlü mukaddesatı feda ediyorlar. Yalnız bizimkiler değil, bütün dünyadaki zenginler, krallar, şahlar, hanlar, paşalar, biçare fakir fukaranın alın teri dökerek bin mihnet ve meşakkatle kazandığı bir lokma ekmeği rahat yedirmiyorlar. Herbiri bir cellât kesilerek hakkını tanımayan bu insan sürüleri istedikleri gibi felâketten felâkete, mihnetten mihnete, meşakkatten meşakkate, hülâsa keyifleri nasıl isterse öylece kullanırlar.

Şu halde biz öyle adamlara hizmet etmiş, öyle emirlere tâbi olmuşuz ki, sırası geldi mi herşey onların arzusu ile olup bitiyor. Bizim çektiğimiz eza ve cefalar/hiç oluyor. İşte İstanbul için ölen yarım milyon fıkaranın kemikleri üzerine saltanat kuran, İngilizlerle uyuşan padişahla paşalar. İşte Avrupa cihangirleriyle alçak diplomatlarının Türkiye hakkında kararı: İzmir Rumlara, Adana İtalyanlara, Samsun Amerikalılara. Türklere İngilizlerin lûtf-u mahsusu olarak İzmit, Bursa, Ankara, Konya, Kastamonu, Sivas bırakılıyor. Türkiye'nin bu suretle ölümüne ve taksimine razı olmayan Anadolu mazlum çiftçileriyle işçileri Mustafa Kemal Paşa'nın etrafına toplanmış, Anadolu'yu muhafaza ve müdafaaya söz vermişlerdir, fedakârane de çalışıyorlar. Fakat arkadaşlar; Türkiye'nin bu defaki kıyamı, ağır hastalığın tedavisi çareleri, paşaların kılıçlarından, diplomatların zekâsından ziyade, işçi ve çiftçilerin himmet ve gayretine, onların sinesinden çıkacak inkılâp ateşinin şiddetine bağlı [olarak] işçi ve rençberlerin kıyam ederek Türkiye mukadderatını bilfiil ele alması ile mümkün olacaktır. Bu hareket, bu kıyam sonu gelmeyen istilâları, sonu gelmeyen muharebeleri, sefaletleri, haksızlıkları devirecck, bu deviriş memlekette, bu kan ocağında sonuncu, fakat, mazlum insanlarla ittifakın ilkci esas taşı olacaktır. Rusya işçi ve çiftçileri nümune olmalı; halk bir defa hakkı eline aldıktan sonra evvelâ sermaye sahipleri, zenginleri, sonra halk kıyamına karşı duran adamları temizledikten sonra, hariçten gelen bütün düşmanlara da sille çaldılar. Her türlü mihnetlere göğüs gererek, meşakkatlere katlanarak elde ettiği hakkı, hürriyeti kimseye vermiyorlar. Köylü, çiftçi, işçi, kimse gıdasız kalmıyor; fakat inkılâbın semeresini kaptırmak ve fırsatı kaçırmak istemiyorlar. Avrupa cihangirleri, Avrupa sermayedarları etrafı kuşatarak halkı aç bırakmak istediler. Lâkin halk elindeki tüfeği yine bırakmadı, zâlimlerin arzusuna vâkıf olduğu için yaşamaya azmederek fedakârlıklar ediyor. Avrupa da halkın kıyamını bastırmanın imkânsızlığını anladı, metin azm ü sebat karşısında şapa oturdu. Şimdi her tarafta çalışan ameleler, çiftçiler haklarına, topraklarına sahip çıkmaya başladı. Her tarafta yeter artık kulluk, zulüm avâzesi yükseliyor; işçiler iş hakkını, çiftçiler çift hakkını, zenginlerle huddamların(?) boğazına dakmayacaklarını açıktan açığa söylüyorlar. Bu hakları sözle değil, bilfiil elde etmeğe de uğraşıyorlar. Demek bütün dünyada ezilen halkların, işçilerin birleşmek/için zâlimlere karşı koymak için bir kıyam, bir hareketi görülüyor. Rusya'da bu adım muvaffakiyetle atıldı. Çar hükûmeti zamanında haktan hukuktan mahrum olan Tatarlar, Başkırtlar, Türkistanlılar hep hür birer yoldaş olarak çalışıyorlar. Kafkas ve Azerbaycan halkı da bunlara koşuldu. İran da İngiliz boyunduruğunu attı, kardeşlik yolunu tuttu. Gürcülerle Ermeniler de elbette bir hak ve insaniyet yoluna gireceklerdir. Anadolu'da ezilen halk da bu yola dönmeğe hazırlanıyor, Şûralar Rusyası ile resmî münasebata başlanıldı. Türkiye Komünistleri, Türkiye Kızıl Askerleri her tarafta faaliyet ve fedakârlıkla çalışıyorlar. Türkiye işçi ve çiftçileri de hükûmeti kendilerinin hakiki vekillerine verecek, (?)leri *tazma*ları(?), bütün zenginlikleri kendi eline alarak mihnetkeş halka taksim ederek dünyada rahat yaşayacaktır.

Yoldaşlar:

Rusya'da vücuda gelen halâskâr büyük inkılâbı anlamak için etrafa gözünüzü vererek, zenginlerle menfaati bozulan insanları dinleyerek değil, hakikati bilen, gelecek zamanda ve hal-i hâzırda nasıl olacağı anlayan ve anlatan

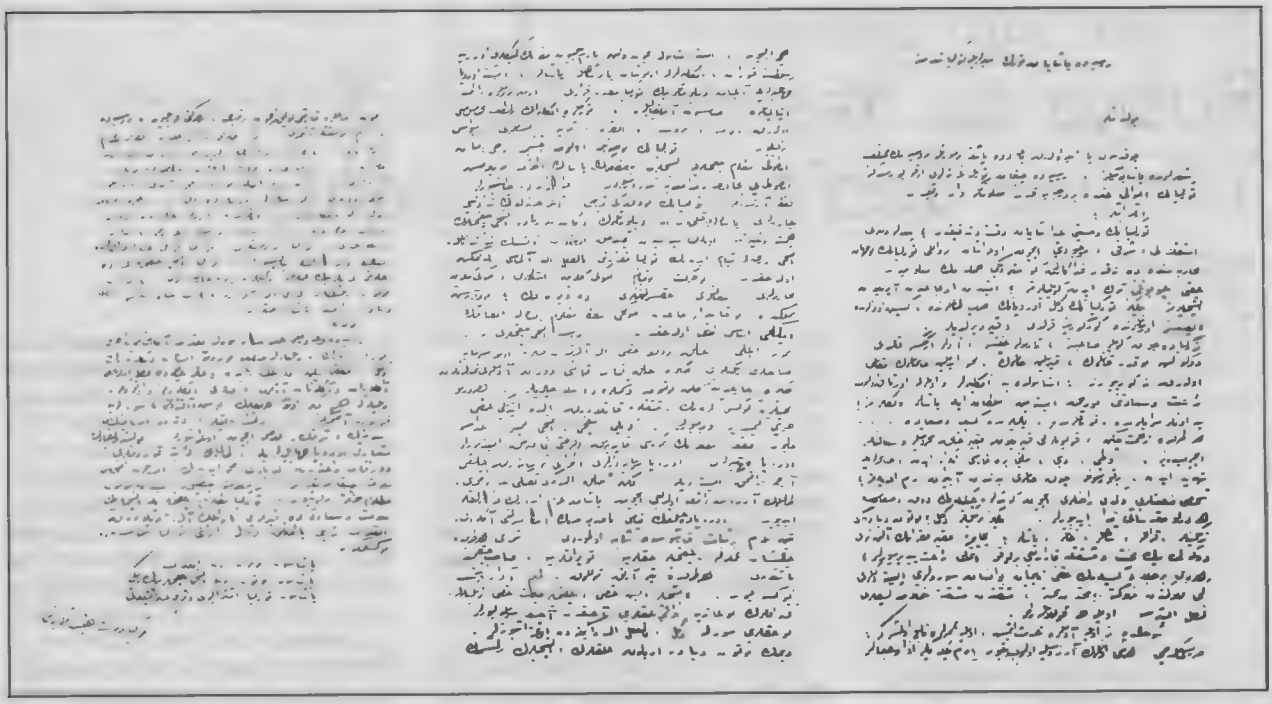

adamlar, kitapları dinleyiniz ve okuyunuz! Zenginlerle hemfikir olan heriflerin boş, aldatıcı sözlerine kulak asmayınız. Bolşevikler bütün insaniyetin, İslâmiyetin, Şarkın halâsı için uğraşıyorlar. Bolşeviklerin şiari Avrupa cihangirleriyle zâlimlerin beşeriyete kurdukları tuzakları dağıtarak, kendilerini mahv ederek insanları, işçileri selâmete çıkarmaktır. Selâmete çıkmak isteyen bütün mazlum milletler birleşiyor. Türkiye mazlum çiftçileriyle işçilerin selâmet ve saadeti de kırmızı bayrağın altında toplanarak inkılâp topu(nu) patlatmak ve kızıl bayrağı Türkiye semasında da yükseltmektir.

Yaşasın bütün dünya inkılâbı

Yaşasın bütün dünya işçileri ve çiftçilerinin birliği

Yaşasın Türkiye İştirakiyun ve Kızıl Askerler Teşkilâtı

Türkiye Komünist [Fırkası] Heyet-i Merkeziyesi

İ S T A N B U L

1500-1900

14 Ekim / 2 Kasım 1988

İSTANBUL GRAVÜRLERİ SERGİSİ

Galeri Nev

KONFERANSLAR

17 Ekim / 2 Kasım 1988

17 Ekim - 16. Yüzyılda İstanbul'da Günlük Yaşam / *Metin And*

19 Ekim - İstanbul'un Batılılaşması / *Doğan Kuban*

21 Ekim - Kozmopolit İstanbul / *Murat Belge*

27 Ekim - Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Mekân Planlaması / *Stefan Yerasimos*

31 Ekim - Başlangıçtan Bugüne İstanbul Mimarisine Bir Bakış / *Bülent Özer*

2 Kasım - Kartpostallarda 19. yy İstanbul'u / *Nezih Başgelen*

YER: BİLSAK SAAT: 19.00

Zihniyet Tarihi Açısından Bir Resme Bakmak

Bruegel'in Felemenk Deyimleri ve Atasözleri Tablosu (1559)

Sanatçı:

BRUEGEL 1525'le 1530 arasında, muhtemelen Breda'da doğmuştur. 1551 yılında Antwerp (Anvers) Ressamlar Loncası'na özgür usta olarak kabul edilmiş, bundan hemen sonra da büyük sanat eserlerini görmek için, Fransa üzerinden İtalya'ya gitmiştir. Roma'da ünlü minyatürcü Giulio Clovio'yla tanışmıştır. Gezilerinde İstanbul'a da gelmiştir. 1555'te yine Antwerp'e yerleşmiş, yayıncı Jerome Cock için yaptığı gravürler ününün yayılmasına yol açmıştır. Sanatçı, 1559'da adını *Brueghel* yerine *Bruegel* diye yazmaya başlamıştır. Aynı yıl, burada anlattığımız resmi ve daha başka birtakım ünlü tablolarını yapmıştır. Antwerp'ten Brüksel'e taşınan ressam, 1563'te (hocası olduğu sanılan) Pieter Coecke van Aelst'in kızı Mayken Coecke ile evlenmiştir. Bu evlilikten doğan oğulları Genç Pieter Bruegel (1564-1638) ve Jan (Johann) Bruegel (1568-1625) de, torunları da tanınmış ressamlar olmuşlardır. Baba Bruegel 1569'da ölmüş ve Brüksel'deki Notre-Dame-de-la-Chapelle'e gömülmüştür. Resim sanatçılığı hakkında, *Türk Ansiklopedisi*'nde şu bilgiler verilmektedir (c.8/s.247-48: "daha çok köylü hayatına, âdetlerine, oyunlarına karşı büyük bir ilgi göstermiştir. Antik eserlerle Rönesans eserlerinin sanat inceliğine erişememiş olan Flaman ressamlarından ayrılarak Flandra'nın gelenekçi realizmine bağlı kalmıştır. Köylü hayatına ait resimlerinde de, çevresinin renk ve atmosferini, köylülerin hayatını, tarlalara dahi girerek yaşamak suretiyle işlemiştir. Devrini yaşatan sanatı folklor bakımından da pek değerlidir. Zengin bir muhayyile ile meydana getirilmiş eserleri, usta işçilik, canlılık ve yaşanmış olmak bakımından değer taşır. Din konuları yanında, hayali ve garip konuları da işlemiştir. Çizgi, onun elinde hacmi ifade eden bir vasıta olarak ve büyük bir açıklıkla kullanılmıştır. Sarı, toprak rengi ve mavilerin üstünlüğü bunların arasında yer alan gri renkler, ustalıkla yerleştirilmiş kırmızıların değeri, eserlerinin renk özelliğini teşkil eder. Köylü hayatını ifade hususunda gösterdiği ustalıktan dolayı, ressama 'Köylü B.' takma adı verilmiştir." Önemli yapıtları, İsrailliler-le Filistinlilerin Savaşı, Haçın Taşınması, Deyimler ve Atasözleri, Babil Kulesi'nin Yapımı, Karda Avcılar, İlkbahar, Sonbahar, Köylü Düğünü, Köy Bayramı, Yuva Bozan, Köylü Dansı, Köyden Dönüş ve Körlerin Köstekleniği'dir.

Tablosu:

117 × 163 cm boyutlarındaki bu yağlıboya tablo, yüzden fazla Felemenk deyim ve atasözünü anlatır. Deniz kenarındaki bir nehir boyunda bulunan köy, sâkinlerinin günlük yaşam etkinliklerinin ortamını oluşturmaktadır. Tabloya bakarken, gözlerimiz sol alt köşedeki yakın plândan, sağ üst köşedeki uzak plâna doğru kayar. Resmin soluna, kapıları, pencereleri ve ek yapılarıyla bir ev hâkimdir. Önünde, nehire giden bir düzlük uzanır. Sağda iki harap kulübe bulunmaktadır. Nehirin ortasında, çitli kapısı olan bir köprü yer almaktadır. Onun ardında, buğday tarlası ve bir koruluğun yanındaki tepenin yamacında da bir çiftlik evi durmaktadır. Sağ üst köşede, açık deniz görünür.

Baba Pieter Bruegel.

Tablo, ilk bakışta, insanda bir kargaşa izlenimi bırakır. Daha dikkatli bakılınca, anlatılan etkinliklerin olağanüstü mantığı ve zekice örgüsü farkedilmeye başlar. Bruegel tek tek birçok sahneyi birbiriyle ilişkilendirmeyi başarmıştır. Renkleri kullanış ustalığıyla da, yapıtı bir bütün olarak kavramanın anahtarlarını oluşturan sahnelere dikkati çeker. İki belirgin görüntü: önplânın ortasında kocasının omuzlarına mavi bir pelerin koyan kırmızı giyisili kadınla, solda evin cephesine başaşağı asılmış yeryüzü küresidir. Tablonun eskiden taşıdığı adlar, bu görsel anahtarları pekiştiriyor. 1668'de resim, *Le Monde renversé* (tepetaklak dünya) adıyla, koleksiyonunda en az bir düzine Bruegel olan Antwerpli sadakadağıtıcısı Pieter Stevens'in malvarlığında yazımlandı. Ertesi yıl, aynı şehirde Forchoudt diye bir tablo tüccarı, resme *De Blauwe Huyck* (mavi pelerin) adını verdi. Genç Constantin Huygens 1676'da koleksiyoncunun oğlunu ziyaret ettiği zaman, güncesinde onu bu adla anıyordu. Bu adların anlamlılığı, ilkin 1558'de Antwerp'te yayımlanan ve 18. yüzyıl sonlarına değin değişik çeşit-

Franz Hogenberg'in Mavi Pelerin *tablosundan ayrıntı (1558).*

lemeleri yapılan bir gravürden belli olmaktadır. Bruegel'i Deyimler ve Atasözleri için esinlendirmiş olabilecek bu gravürde şunlar yazılıdır: "Die Blau Huicke is dit meest ghenaemt maer der werelts abuisen hem beter betaempt" (Bu resme çoğucası Mavi Pelerin denilir, ama Dünyanın Çılgınlıkları daha iyi bir ad olurdu).

Buradan şu da anlaşılmaktadır ki, Bruegel Tanrı'dan uzaklaşmış, insanların vakitlerini çılgınlıklarla boşa harcadıkları tepetaklak bir dünya imgesini resmetmeye niyetlenmiştir. Tablosundaki kişiler "birey"ler diye değil, türlü toplumsal sınıfların temsilcileri olarak düşünülmelidir. Bunlar, çevrelerindeki dünyayı unutmuş, sahnede oynayan kuklalar gibi davranmaktadırlar.

Mavi Pelerin adı, daha ayrıntılı bir açıklama gerektiriyor. "Birinin omuzuna mavi pelerin örtmek" deyimi, birini aldatmak, kandırmak demektir. O çağın tiyatro oyunları, "mavi pelerin"in bir aldatma ve aldanma simgesi olduğunu açıkça göstermektedir. Dolayısıyla, bahtsızlık ya da günahın kökü olarak kendi kendini aldatmayla, Çılgınlık ve Tepetaklak Dünya kavramları arasında bir nedensellik ilişkisi vardır. İnsanlar dünyasının bir çılgınlık diyarı olduğu fikri, 16. yüzyıl düşünüşünde egemen olan bu kavram, en iyi anlatımını Rotterdamlı Erasmus'un *Deliliğe Övgü*'sünde bulmuştur (1511). Daha önce değindiğimiz gibi, Deyimler ve Atasözleri konusu, Flaman özgün baskılarında yaygındı. Fakat, bu yazın ve resim geleneği, 15. yüzyıldan kaynaklanmaktadır. Bugünün tersine, O zamanlar Bruegel'in resimlediği Deyimler ve Atasözleri herkesçe biliniyordu. Örneğin, ona çağdaş bir yapıt olan Rabelais'nin *Pantagruel* taşlamasında (1564), bunlarla karşılaştırılabilecek bir biçimde, kişiler atasözlerini temsil ederler. Atasözleri, o dönemde insan davranışının çeşitli yanlarını özlü ve çarpıcı olarak aydınlatmaya yarayan faydalı edebiyat araçlarıydı.

Bruegel'in resmettiği Deyimler ve Atasözleri, çeşitli kategorilere ayrılabilir. İnsan eylemlerinin anlamsızlığı, tepetaklak olmuş dünyanın başlıca niteliği olarak gösterilmiştir. Örneğin "Buzağı içine düşüp boğulduktan sonra, kuyuyu doldurmak" (57) ya da "Kepçenin tersiyle balık tutmaya kalkmak" (88). Bir başka Atasözleri grubu, büyük günahları anıştırmaktadır: "İki köpek tek bir kemik üstünde nadiren anlaşırlar" (65). Bu bir haset *(invidia)* simgesidir. Kafasını taş duvara vuran adam (35), öfkeyi kişileştirmiştir *(ira)*. Çatıdaki pastalar, oburluk *(gula)* günahını çağrıştırmaktadır. Bir başka dizi, aldatma, hile ve ikiyüzlülük kavramlarıyla ilgilidir. Mavi pelerin (63) *leitmotif*'i bu gruba girer. Ayrıca, tilkiyi yemeğe çağıran leyleğin geleneksel öyküsü de (53), yine aldatmayı anlatır. Daha başka bir Atasözleri grubu, tepetaklak olmuş bir dünyaya Şeytan'ın hükmettiği fikriyle eklemlenir. Hollanda dilinde "verkeerd" sözcüğü, yalnız altüst olmuş değil, aynı zamanda yanlış ve kötü anlamına da gelmektedir: Şeytana günah çıkarmak (51) ya da ona mum yakmak (50). Bununla yakından ilgili olarak, tanrıtanımazlığa gönderme yapan, "Tanrı'nın yüzüne keten sakal takmak" (61) gibi deyimler de vardır. Bu, dinsel ikiyüzlülüğün çoğucası hilekârlıkla birarada geldiğini anlatır.

İki bakışta, yalnızca *burlesque* görünen bu resmin, derinden derine karamsar bir mesajı olduğu besbellidir. Bruegel, artık ıslah edilemez olduğunu hissettiği bir dünya görüşünü ortaya koymakla yetinmemiştir. Bu tablodan bir yıl önce yaptığı bir çizimde, *Elck* (herhangi biri) bütün insan soyunun simgesi olarak görünmekteydi. Gravürün sonraki bir basımında şu altyazı vardır: "Niemant en kent hem selven niet/Diet wel aenmerct die siet groot wondere" (Kendini bilen hemen hiç kimse yok./Oysa bunu kavrayan büyük harikalar keşfeder).

Deyimler ve Atasözleri tablosuyla Bruegel, çağdaşlarına olduğu gibi bizlere de (çünkü insanın zayıflıkları tükenmez), insan davranışlarının olağanüstü görünümüne daha yüksek bir açıdan bakıp onları anlamayı öğretmektedir.

HAZIRLAYAN: METE TUNÇAY

Felemenk Deyimleri ve Atasözleri

1. Pastalarla kaplı çatı (bolluk diyarı; çılgınlar cenneti)
2. Saplı süpürgenin üstünde evlenmek (sahte bir evlilik töreni; aynı çatı altında günah içinde yaşamak rahat, ama utanç vericidir)
3. Saplı süpürgeyi dışarıya uzatmak (efendiler evde değil; "kedi uzakta olunca, meydan farelere kalır")
4. Parmakların arasından bakmak (kazançlı çıkacağına güvendiği için, bağışlayıcı olabilmek)
5. Asılı bıçak (meydan okumak)
6. Tahta ayakkabıların durması (boşuboşuna beklemek)
7. İki kişinin birbirlerinin burunlarından tutup çekmeleri (karşılıklı kandırma)
8. Zarın atılması (sonucun belli olduğu)
9. En iyi kartlar ahmaklara gelir
10. (Herhangi bir şey) kartların nasıl düştüğüne bağlıdır
11. Dünyanın üstüne sıçmak (dünyayı aşağılamak)
12. Dünyanın altının üstüne gelmesi (herşey tersine yürümeliydi; *"başlar ayak oldu"*)
13. Makasın gözünden (sapındaki deliklerden) bir şey çekmek (hileyle kâr sağlamak; ya da 'göze göz...')
14. Yuvada hiç değilse bir tane yumurta (folluk yumurtası) bırakmak (muhtaç kalınacak günler için bir şeyler saklamak)
15. Kulağının arkasında dişi ağrımak (belki: başkalarını kandırmak için *'temaruz'* etmek - marazlıymış, hastaymış gibi yapmak)
16. Aya karşı işemek (a. olanaksız bir şeyi yapmaya kalkmak; b. girişilen bir işin başarısızlığa uğraması)
17. Damında delik var
18. Eski çatı çok yama ister
19. Damın kirişleri vardır (gizlice bir dinleyen olur)
20. Asılı lâzımlık (altüst olmuş dünyada, han işareti olarak kupa yerine, duvara bir lâzımlık takılmış)
21. Budalayı köpüksüz tıraş ederler (bir kimseyi aptal yerine koymak)
22. (Bir şeyin) pencereden dışarıya doğru büyümesi (gizli tutulamayacağı; gerçek ergeç ortaya çıkar)
23. Tek başlıkta iki ahmak (deli deliyle arkadaş olmak ister)
24. a. İlkini bulsun diye ikinci oku atmak (sersemce bir sebat)
    b. Bütün oklarını birden atmak (bir kimsenin bütün cephanesini birden harcaması akılsızlık olur, gerçekten gerektiğinde hiç kalmaz)
25. O kadın şeytanı bile yastığa bağlar (ısrarlı inat, şeytanın bile hakkından gelir)
26. O adam sütunu ısırır (dinsel ikiyüzlülük)
27. Bir elinde ateş taşır, bir elinde su (ikiyüzlü ve sahtekâr)
28. a. Sırf karacanın uğruna bütün Ringa balığını kızartmak (önemli bir kazanç sağlamak için önemsiz bir şeyi gözden çıkarmak; *"kaz gelecek yerden tavuk esirgenmez"*)
    b. Onun Ringası burada kızarmaz (işler umulduğu gibi gitmiyor)
    c. Kapağı kafada olmak (verdiği zararları ödemek zorunda kalmak)
29. a. Onun içinde kuru bir Ringadan fazla bir şeyler var (birçok nesnenin ilk bakıştan sanılandan daha derin bir anlamı olur)
    b. Ringa kendi galsamelerinden asılır (herkes kendi yaptığı hatanın sonuçlarına katlanmak zorundadır)
30. İki taburenin arasındayken küllerin üstüne oturmak (kararsızlıktan fırsat kaçırmak)
31. Duman demire ne yapsın? (Varolan düzeni değiştirmek faydasızdır)
32. İğ küle düşer (yapılan bir işin başarısızlıkla sonuçlanması)
33. Köpeği çömlekte bulmak; Köpeği içeri alırsanız, gider çömleğe girer (yok yere zahmet çekmek; bir zararı önlemekte gecikmek)
34. Burada fıçının tapasını domuz çıkarıyor (kötü yönetim; ihmal cezasız kalmaz)
35. Kafayı taş duvara vurmak (olmayacak şeylerin ahmakça peşinde koşmak)
36. Dizginle sürülmek (çok öfkeli olmak)
37. Kediye can takmak (herkesin öğrendiği bir şey tasarlarsanız, girişiminizin sonu kötü gelir)
38. Dişine değin (*"dişten tırnağa"*) silâhlı
39. Demiri ısırır
40. Tavukları ellemek (daha yumurtadan çıkmadan civcivleri saymak)
41. Hep aynı kemiği kemirmek (herşeyi durmadan tekrarlamak)
42. Asılı kırkma makası (yankesicilik simgesi; insanların aldatıldığı ya da yolunduğu yer)
43. İki ağızla konuşmak (ağzının iki ucuyla birden konuşmak; ikiyüzlülük)
44. Biri koyun kırkar, biri domuz (birinin üstünlüğü vardır, ötekinin sıkıntısı; biri zengindir, öteki yoksul)
45. Çok şamata, az yün (kuru gürültü)
46. Yününü kırk, ama derisini yüzme (çıkarlarını sonuna değin zorlama)
47. Koyun gibi sabırlı
48. a. Birinin eğirdiğini öteki sarar (karalayıcı dedikodu yaymak)
    b. Kara köpeğin araya girmemesine dikkat etmeli (uğursuzdur ya da iki kadın biraradayken bir de havlayan köpek gerekmez)
49. Günışığını sepetle dışarıya taşımak (vaktini boşa harcamak)
50. Şeytana mum dikmek (herkesi pohpohlamak, ayrım yapmadan herkese kendini sevdirmeye çalışmak)
51. Şeytana günah çıkarmak (sırlarını düşmana vermek)
52. Kulağa körükle hava üflemek (dedikodu yapmak-yaymak)
53. Tilkiyle leyleğin birbirlerini ağırlamaları (Aisopos/Ezop masallarından bilinen motif: iki hilekâr hep kendi çıkarlarını düşünür; aldatanın aldatılması)
54. İçinde bir şey olmadıktan sonra güzel bir tabak neye yarar? (Altın tabak karın doyurmaz)
55. (Bir kişi hakkında) süzgeçli kepçe ya da yumurta çarpıcısıdır (tufeylî, parazit)
56. Duvara yazmak (bir şeyin unutulmaması; her borç ödenmek gerekir)
57. Buzağı içine düşüp boğulduktan sonra kuyuyu doldurmak (ancak aksilik çıktıktan sonra önlem almak)
58. Dünyayı başparmağının ucunda döndürmek (herkesin onun çaldığı havaya göre oynaması)
59. Birinin tekerine çomak sokmak (birşeyi engellemek)
60. Bir kimse dünyada başarılı olmak istiyorsa, iki büklüm eğilmeyi bilmeli (tutkuları olanlar bükülgen ve ilkesiz olmalı)
61. Tanrı'nın yüzüne keten sakal takmak (hileciler, çoğucası sofu görünmeye çalışır)
62. Domuzun önüne gül (ya da inci) atmak (Matta incili 7,6; lâyık olmayan bir şey ya da kimse uğruna çaba harcamak)
63. Kocaya mavi pelerin örtmek (aldatmak, boynuzlatmak)
64. Domuzu karnından yarmak (bir şeyden dönülmezlik; bir

kere olan olmuştur)

65. İki köpek tek bir kemik üstünde nadiren anlaşırlar (bir şey için çatışmak, haset)
66. Korların üstünde oturmak (telâşlı ve heyecanlı olmak)
67. a. Şişteki eti yağlamak gerek
    b. Ateşe işemek sağlığa iyidir
    c. Onun ateşine işenip söndürüldü (cesareti tamamıyla kırıldı)
68. Onunla et çevrilmez (işbirliğine yatkın değildir)
69. a. Balığı eliyle tutar (bu kurnaz adam, başkalarının attığı ağdan balığı çıkarmakla, onların emeğini çalar)
    b. Ringa tutmak için Çamuka (Gümüş e benzeyen küçük bir balık) atmak (28a ile aynı anlam)
70. Sepetten düşmek (bir talibin reddedilmesi; geri çevrilmek)
71. Yerle Gök arasında asılı kalmak (kötü bir duruma düşüp de ne yapacağını bilmemek)
72. Tavuğun yumurtasını alıp kazınkını bırakmak (açgözlülük yüzünden kötü bir seçim yapmak)
73. Fırına karşı esnemek; ya da Ağzını fırından çok açmak isteyen kışının ışı zordur (kendi yeteneklerini abartmak; çiğneyebileceğinden daha büyük lokma ısırmak ya da daha güçlü biriyle yarışa kalkmak boşuboşuna olur)
74. Bir somundan ötekine yetişememek (kendi olanaklarıyla geçinememek)
75. a. Bahtayı aramak (mazeret bulmaya çalışmak)
    b. Feneriyle gelmek (sonunda, ışığını parlatmak için fırsat bulmak, kendisinin ne kadar akıllı olduğunu göstermek)
76. Saplı bir balta (birşeyin tamamı? anlamı kesin değildir)
77. Sapsız bir çapa (yararsız bir şey?, resimdeki nesne hamur sıyırıcısıdır)
78. Yulaf çorbasını yere döken, hepsini geri toplayamaz (bir kez zarara uğranınca, onu büsbütün düzeltmek olanaksızdır, dökülmüş süte ağlamanın yararı yoktur)
79. Uzun parçanın kendilerinde kalması için uğraşanlar (ip çekişme; herkes kendi yararı için çalışır)
80. Sıkı sıkıya asılmak; yahut daha iyisi: sevgi para kesesinin asılı olduğu yandadır
81. a. Kendi ışığında durmak
    b. Kendisi fırına girmemiş olsa, başkalarını orada aramayı düşünmezdi (ancak kendisi kötülük yapmış bir kimse, başkaları hakkında kötü düşünür)
82. Teşhir yerinde oynamak (olâleme rezil olan, dikkati kendi üstüne çekmeye çalışmamalıdır; "sırça evde oturan başkasına taş atmamalı"; ayrıca, bir kimsenin haddini bilmemesi)
83. Öküzün üstünden eşeğin sırtına düşmek (kötü bir değiştokuş yapmak, *"attan inip eşeğe binmek"*)
84. Kapının önünde bir dilenci öbür dilenciye acır
85. Ortası delikse, herkes tahtaperdenin arkasını görür
86. a. Kıçını kapıya silmek (herşeyi hafife almak)
    b. Heryerde sırtına yüklenecek bir şey bulmak
87. Kapı zilini öpmek (içtenliksiz, abartılı bir saygı gösterisi)
88. Kepçenin tersiyle balık tutmaya kalkmak (fırsat kaçırmak, boşuna çaba harcamak)
89. Büyük balık küçük balığı yer
90. Güneşin suya yansıdığını görmeye dayanamamak (komşumun zenginliği beni tedirgin ediyor ve güneşin suda gülümsemesine kızıyorum - kıskançlık)
91. Parasını suya atmak (israf)

92. Aynı deliğe sıçmak (ayrılmaz arkadaşlık)
93. Hendek üstünde helâ gibi asılı durmak (açık seçik bir durum)
94. Bir vuruşta iki sinek öldürmeye kalkmak (ama hiçbirini vuramamak; aşırı tutku cezasını bulur)
95. Leyleği seyretmek (boşa vakit geçirmek)
96. Kuşu tüyünden tanımak
97. Paltoyu rüzgâra sermek (görüşünü duruma göre uyarlamak)
98. Tüyleri rüzgâra savurmak (bütün çabaları boşa gitmek; sistemsiz çalışmak)
99. En iyi sırımlar başkasının köselesinden kesilir (diğerlerinin malını kullanmak kolaydır)
100. Testi kırılıncaya kadar suya gider (herşeyin bir sınırı vardır)
101. Yılanbalığını kuyruğundan tutmaya kalkmak (başarısızlığa uğrayacağı besbelli bir girişim)
102. Akıntıya karşı yüzmek (genel kurallara başkaldıran ve onlara uymak istemeyen kişi zorluk çeker)
103. Kukuletasını çite asmak (yeni ortama uyum gösterip gösteremeyeceğini bilmeden eskisini terketmek)
104. Burada anlatılan deyim ya da atasözünün anlamına karar verilememiştir:
    a. Ayıları oynarken görmek (açlıktan ölmek)
    b. Yaban ayıları birbirleriyle dostluk ederler (kişinin akranlarıyla geçinememesi ayıptır)
105. a. Kışı alev almış gibi koşmak (kendini büyük bir felâket içinde hissetmek)
    b. Ateş yiyen kıvılcım sıçar (tehlikeli bir girişime atılan kişi, sonucuna şaşmamalı)
106. a. Çitin kapısı açık kalınca, domuzlar buğdaya saldırır (denetim olmayınca herşey altüst olur)
    b. Buğday azaldıkça domuz (ağırlık açısından) artar (birinin kaybı, başkasının kazancıdır)
107. Alevlerinden ısındığı sürece, kimin evinin yandığına aldırış etmemek (bir kimsenin kendi çıkarları için her fırsattan yararlanması)
108. Çatlak duvar ergeç yıkılacaktır
109. Rüzgâr yönünde yelken açmak kolaydır (elverişli koşullarda başarı kolaydır)
110. Gözünü yelkenden ayırmamak (tetikte olmak)
111. a. Kazların niçin yalınayak gezdiklerini kim bilir? (herşeyin bir sebebi vardır)
    b. Çobanları ben değilsem, kazları kendi hallerine bırakırım
112. At bokları incir değildir (aldanma)
113. Kütüğü bağlayıp çekmek (kandırılmış bir talip; anlamsız bir işle uğraşmak)
114. Korku kocakarıları koşturur (gerektiğinde beklenmedik niteliklerin ortaya çıkması; ihtiyaç icadın anasıdır)
115. Darağacının dibine sıçmak (hiçbir cezadan korkmamak; darağacı kuşunun sonu kötüdür)
116. Kargalar ceset olan yerde uçar (*"ateş olmayan yerden duman çıkmaz"*)
117. Körler körlere yol gösterince hepsi çukura düşer (*"kılavuzu karga olanın..."*)
118. Kilise kulesi seçilince, yolculuk bitmiş demek değildir (hedefe erişmek için, ödevin tamamı bitirilmek gerekir)

Bir atasözü de, gökyüzündeki güneşle ilgilidir: Ne denli gizlense, herşey sonunda aydınlığa çıkar (saklı ya da hesabı sorulmadık hiçbir şey kalmaz).

Manchester Ermenilerine Ait Ermeni Harfli Eski Bir Türkçe Belge

KEVORK PAMUKCİYAN

TARİH VE TOPLUM dergisinin 1988 Temmuz sayısında, Sayın Zafer Toprak'ın *"Hürriyetin İlânı ve Ermeni Tüccarları"* başlıklı ilginç bir yazısını zevkle okuduk. Zira, İkinci Hürriyet'in akabinde, Manchester'daki Ermeni Cemaatı tarafından düzenlenmiş bu gibi bir ziyafeti ilk defa işitiyorduk. Filhakika, Başpiskopos Muşeğ Serovpyan'ın (1869-1951) 1911'de Boston'da neşredilen *Manchester'i Hay Kağutı* (Manchester'ın Ermeni Kolonisi) adlı Ermenice eserinde dahi, bu gibi bir bahis yoktur. Buna karşılık, kitabın 38-39. sayfalarında, oldukça enteresan daha eski Türkçe bir belgeye rasgeldik ki, makalemizin ikinci kısmında sunacağız. Önce, Başpiskopos Kevork Ütüciyan'ın muhtasar biyografisini takdim ediyoruz. Başlıca kaynağımız, 1914 yılı Theotik Salnamesi'dir (s.234-237).

1851 yılı Eylül ayında Beyoğlu'nda doğmuştur. Gençliğinde Kudüs Ermeni Patrikhanesi'ne giderek, orada tahsilde bulunmuştur. 1875'de, İzmit yakınında bulunan Armaş Manastırı'nda, Episkopos Horen Âşıkyan'dan (bilâhare Patrik 1888-1894), rahip takdis olunmuştur. 1877'de, İstanbul'a gelmiştir. 1879'da, Köstence Ermenilerinin ruhanî reisi tayin edilmiştir. 1880'de, orada bir kilise inşa etmiştir. Aynı yıl başrahip olmuştur. Bir müddet sonra, Romanya'nın Fokşan şehrindeki Ermenilerin dinî reisi nasbedilmiştir. 1883'de, İstanbul'a avdet etmiştir. 1886'da, Patrik vekili görevine atanmıştır. Aynı zamanda Patrikhane Ruhanî Meclisi'ne de üye seçilmiştir. 1889'da, Erzurum Ermenilerinin marhasası tayin edilmiştir. 1890'da, ikinci defa Patrik vekili nasbolmuştur. Aynı yıl, Mısır Ermenileri marhasalığına getirilmiştir. 1892'de, Eçmiadzin'e giderek, katoğikosluk seçimine iştirak etmiştir. 1895'de görevinden istifa etmiştir. 1897'de, Mısır'dan Marsilya'ya geçmiştir. Bir müddet sonra İstanbul'a dönerek, Üsküdar'daki Surp Karabet Kilisesi'ne vaiz tayin olunmuştur. 25 Ekim 1898'de, Eçmiadzin'de episkopos takdis edilmiştir. 1899'da, Başpatrik Mıgırdiç I. Hırimyan (1820-1907) tarafından, Avrupa Ermenilerinin marhasalığına atanmıştır. 11 Kasım 1904'de, mezkûr Başpatrik tarafından, Manchester ve Londra Ermenilerinin ruhanî reisi tayin edilmiştir. 25 Haziran 1905'de görevine başlamıştır. 1907 yılı Ağustos ayında, Hırimyan Katoğikos'un emriyle, Avedis Aharonyan (1866-1948) ve Hovannes Şahnazar'la (1856-1942) beraber, Berlin Muahedesi'nin 61'inci maddesinin ifasını rica etmek üzere, Lahey'deki İkinci Sulh Konferansı'na iştirak etmiştir. Fakat teşebbüs akim kalmıştır. 1 Nisan 1909'da, Adana'da vuku bulan müessif olaylardan dolayı, Osmanlı Parlamentosu'na, Sadrazam'a, Şeyhülislâm'a ve Selânik'teki Komitenin Merkezine protesto telgrafları çekmiştir. 1913'de, Ermeni Sorunu ile ilgili Delegasyona da üye seçilmiştir.

Başpiskopos Ütüciyan'ın müteakip hayat çizgilerini ve ölüm tarihini maalesef tesbit edemedik.

Başpiskopos Kevork Ütüciyan.

*

Yazımızın ikinci kısmında, yukarda sözü geçen Ermeni harfli Türkçe belgeyi tanıtacağız.

Sultan Abdülâziz'in 1867 yılı Avrupa seyahatinde, Londra'yı da ziyaret edeceği işitilince, Manchester'daki Ermeni Kolonisi, Padişah'a karşı minnettarlığını yazılı bir hitabe ile arz etmeyi kararlaştırır. 28 Haziran 1867 tarihinde, bu maksatla bir toplantı da yapılarak, istişarelerde bulunulur. Hususî bir delegasyonla, Sultan'a yazılı bir nutuk

Kitabın yazarı ve isim sayfası

sunmağa karar verilir. Heyete üye olarak şu şahıslar seçilir: Karabet Ekizyan, Kirkor Esayan, Boğos Istepanyan, Bedros Kirkorisyan, Dayyan ve Tokatyan. Ruhanî reis Rahip Güroyan da delegasyona katılır. Mumaileyh, heyet âzalarının Sultan'ın huzuruna fesle çıkmalarını telkin eder. Ancak, öneri kabul edilmez ve delegelerin, Avrupalıların usulüne göre, *"coat-dress"* veya *"dress-coat"* (frak) giymelerine karar verilir. 7 Temmuz 1867'deki toplantıda, Rahip Güroyan, üyelerin başlarına fes koymaları hususunda ısrar eder. Fakat, teklif tekrar reddedilir. Bunun üzerine, Rahip Güroyan ve diğer delegeler, Londra'ya hareket ederler. Birkaç gün sonra, Padişah'ın huzurlarında yapılan resmî kabulde, üyelerden biri aşağıdaki nutku okur. Mümkün mertebe sadık kaldığımız Ermeni harfli metnin, kimin tarafından hazırlandığı maalesef iş'ar olunmamıştır.

"Cenab-ı Hak ve tekaddes (kutlu) *Hazretleri, ziyverefzayi* (süsü artıran) *arike-i* (asil) *hilâfet kübra* (büyük) *ve revnakbahşa-yi* (parlaklık veya güzellik veren) *serir-i* (taht) *saltanat uzma* (ulu), *şevketlû, kudretlû ve tebaa-yi şahanelerine merhametlû, Padişah-ı âlempenah* (herkesi koruyan) *ve veli-i niymet-i biminnetimiz* (karşılığını aramayan) *Efendimiz Hazretlerini ömr-ü sermedî* (sonsuz) *ile serir-i saltanat-ı seniyelerinde müeyyed* (kuvvetli) *buyursun, âmin!*

Zat-ı şevketsimat-ı (ululuk damgası taşıyan) *mülûkânelerinin İngiltera'yı teşrif buyurdukları vesilesi ile, tebrik ve hırka-i husrevanelerine* (hükümdara yakışan) *izhar-ı şükraniyet ve ifa-i farîze-i zimmet-i* (boyun borcu) *ubudiy(y)et* (kulluk, bağlılık) *ve sadakat ve ed'ye-i* (dualar) *hayriye-i ömr-ü şevket-i Cenab-ı Cihandarîye* (cihana hükmeden), *kemal-ı iştiyakla* (özleme) *arzukeş* (yürekten isteyen) *bulunduklarından, tebaa-i sadıka-i Saltanat-ı Seniyelerinden* (yüce saltanatın sadık uyrukları) *ve Ermeni Milletinden olub, Londra'da, Manchester'da müctemi* (topluluk) *ve İngiltera'nın cevanib-ı* (taraflar) *sairesinde mütemekkin* (ikamet eden) *tüc-*(c)*aran kulları işbu efkâr-ı sadık ve sadakat-ı samimiyelerinin huzur-ı merahimnüşur-ı* (merhametler dağıtan) *Hazret-i Tacdarilerine arz ve takdim ile beraber, bunun kabul-u niymet-i celilesini kemterane* (tevazu ile) *temenni ve istircaya* (istirham etmek) *cesaret iderler.*

Heman Cenab-ı Rabb-ı Ahd-ı mübarek ömr-u ikbal-ı Şahanelerini serir-ı saltanat-ı seniyelerinde ilel ebed muazzez (izzetli) *ve efzun* (ziyade) *kılub, eyyam-ı* (günler) *meserret-ı* (sevinç) *mülûkânelerinin müşahede emsal-ı aidesi ile cümle âlemi mesrur-ül-kalb buyursun, âmin!"*

Rahib ve vekilan-ı
Millet-i Ermenyan

Delegeler, Sultan'ın nezdinde kendilerine teslim edilen vazifeyi ifa ettikten sonra, Manchester'a avdet ederler. Yalnız Rahip Güroyan Londra'da kalır. 17 Temmuz 1867'de, heyet, kendilerine yapılan resmî kabul hakkında umumî meclise bilgi verir. Bilhassa, Sultan Abdülâziz'in, ve o sıralarda Hariciye Nâzırı olan Keçecizade Fuad Paşa'nın (1815-1869) gösterdikleri hüsn-i kabulden üyeler sitayişle bahsederler.

Bu vesile ile şunu da kaydedelim ki, Manchester Ermenileri, 1869-1870 yıllarında bir şapel de inşa etmişlerdir.

Hamiş - Ağustos ayında çıkan ve Başrahip Kevork Terzibaşıyan'a hasredilen yazımızda, rahmetli Hocamız Şevket Rado'ya ait, ikinci bir hatıramızı kaydetmeyi unutmuştuk ki, işbu makalemizin sonunda onu da açıklamayı arzu ettik.

Bir gün, dersimiz esnasında, şimdi ismini hatırlayamadığımız bir şairin, aşağıda sunduğumuz beytinde geçen, *"var"* kelimesinin mânasına itiraz etmiştik.

"Aşkın belâsı yok deyüben aşka düşme var,
Kim âşık oldu dedi kim aşkın belâsı yok."

Merhum Necmettin Halil Onan'ın (1902-1968) *İzahlı Türk Edebiyatı Antolojisi* adlı eserinde, birinci mısradaki *"var"* kelimesinin, *"var, git"* anlamında kullanıldığı yazılmıştı. Biz ise, bu kelimenin *"mevcut olmak"* mânasını taşıdığını beyan etmiştik. Yani, şu şekilde bugünkü Türkçeye çevirmiştik:

"Aşkın belâsı yok diyerek, aşka düşmek vardır,
Kim âşık olduktan sonra, aşkın belâsı yok dedi."

Rahmetli, ara sıra bu hususta bize takılırdı ve:

- Hâlâ itirazında ısrar ediyor musun? diye sorardı.

Tanrı, ebedî mekânını cennet eylesin. □

Belgenin Ermeni harfleriyle Türkçe metninden bir sayfa

İstanbul'un Bizans Dönemi Dikilitaşları

İRFAN UNUTMAZ

GÜNÜMÜZDE dünyanın sayılı kültür ve sanat merkezi olan bazı kentlerinde, eski çağlara ait anıtsal sütunlar veya dikilitaşlar, geniş alanların bir köşesinden yükselirler. Antik çağlarda bu anıtlar çoğunlukla tanrı veya kral gibi, önemli bir kişinin yaşantısındaki başarıların ya da kazanılmış bir savaşın anısını geleceğe doğru yaşatmak amacını güdüyorlardı.

Anıtsal dikilitaşların ilk ve en görkemli örneklerini eski Mısır'da buluyoruz. Orta İmparatorluk döneminden başlayarak dikilitaşların ölçüleri değişerek, alışılan ince uzun ve belki ideal biçimine girmiş olmasına karşın, Ebu Gurab güneş tapınağındakiler gibi ilk örneklerinin daha küçük boyutta oldukları sanılmaktadır. Eski Mısır dikilitaşları Assuan taş ocaklarından çıkartılan granit taşından yapılır ve yüzlerine hiyeroglif yazısıyla diktiren kişiye övgüler dizilirdi. Daha sonra ise tapınakların kapılarına ikişer ikişer yerleştirilerek sonsuzluğu beklerlerdi. Bugün eski Mısır dikilitaşlarının bir kısmı Roma, Paris, İstanbul ve Londra gibi sayılı merkezlerin alanını süslediği gibi, diğer bölümü de hâlâ Mısır tapınaklarında bulunmaktadır.

Eski Mısır'da bazan dinsel güneş saati olarak zaman ölçümünde kullanılan bu anıtların, Mısır'ın dışında böylesine yaygın ve önemli bir işlevi olduğunu söylemek biraz güç. Sözgelimi Ön Asya kültürlerinde de dikilitaşlar ve benzer anıtlar kullanılmıştır. Ancak bunlar daha gösterişsiz ve boyut olarak daha küçük anıtlardı. Ön Asya kültürlerine ait bilinen en önemli dikilitaş, üzerine Babil kralı Hammurabi'nin İ.Ö. XVIII. yüzyılda kanunlarını yazmış olduğu anıttır.

Dikilitaş'tan Hiyeroglif Detay

Eski Yunan'da ise dikilitaşlar yine küçük boyutlu olmak üzere, bir mezarın yerini belirtmeye veya ölenin anısını yaşatmaya yarayan boyalı ve kabartmalar şeklinde yapılmış mezar taşları niteliğindeydi. Roma'nın ilk dönemlerinde her konuda olduğu gibi dikilitaşlarda da, Greklerin bir devamı durumunda kalan Romalılar, giderek dikilitaşları ve sütun anıtları şehirlerinin bir parçası haline getirdiler. Kendilerinin yapmış olduğu çeşitli anıtların yanı sıra, Mısır'dan da çok sayıda dikilitaşı Roma'ya getirttiler. Aynı etki ve davranışı çeşitli biçimlerde hiç kuşkusuz Bizans'da da görebiliyoruz. Böylece günümüzde İstanbul'un önemli tarihsel semgeleri durumuna gelmiş olan dikilitaşlar, işte o dönemlerde yerlerine dikilmiş bulunuyorlardı. Bir kısmı oldukça iyi durumdaki bu anıtların, Bizans zamanındaki sayıları daha fazlaydı. Ancak zaman içinde bazıları yıkılmış veya değişik nedenlerle koybolmuşlardır. Şimdilerde kentin çeşitli yerlerinde

ve görülmeye değer sağlamlıkta yedi tane dikilitaş bulunmaktadır.

1- Dikilitaş/Theodosius Anıtı/Obelisk.

İstanbul'un yaşayan en eski anıtı olarak kabul edilir.. Türkçede Dikilitaş olarak bilinen anıt, yapı ve kültür açısından ikili bir karakter gösterir. Anıtın üzerinde hiyeroglifler bulunan Mısır'dan gelmiş ve Syene pembe granitinden yontulmuş esas kısmı ile bunun üzerine yerleştirildiği, Bizans kabartmalarıyla süslü kaide. Dikilitaş olan ana kısım Heliopolis kentindeki Karnak tapınağı önünde dikilen iki dikilitaştan biriydi. Eski Mısır'ın XVIII. sülale firavunlarından III. Tutmosis (Tahutmes) tarafından, Asya'da kazandığı zaferlerin anısına İ.Ö. 1500'lere doğru diktirilmiştir. Tek parça olan taşın günümüzdeki yüksekliği 19 metre kadar olup 7 metresi kırılmıştır. Yukarıya doğru gittikçe daralan bir kare prizma biçimine sahip olan tepesi de ayrıca yine yukarı doğru daralan küçük bir piramit şeklindedir. Bu küçük piramidin üzerinde bulunan bir küçük tunç küre 865 yılındaki depremde düşmüş ve yerine konmamıştır. Dört yüzeyi de düzgün biçimde işlenmiş olan anıtın her yüzünde hiyeroglif yazılar bulunmaktadır. Yazıtın eksik kısımlarının bazı bölümleri Karnak'ta bulunan benzerinin yardımıyla tamamlanmıştır. Bizanslılar haklı olarak bu yazıların ne olduklarını bilmediklerinden, işaretlerin büyü ve sihirle ilgili birtakım semboller olduklarını düşünmüşlerdir. Bilindiği gibi Mısır hiyeroglifleri 1800'lü yılların başında Fransız Champollion tarafından çözülmüştür. III. Tutmosis, tanrı Amon ve tanrı Horus'dan söz eden yazıtlar kısaca şöyledir: Doğu yüzü. "Horus, gerçeğin içinde doğan kuvvetli boğa, Yukarı ve Aşağı Mısır kralı Men-Heper-Ra (III. Tutmosis'in unvanı). Ordusunun başında zaferle Naharina'ya (Mezopotamya) kadar gitti, orada büyük bir katliam yaptı..." (alt tarafı kırık.)

Burma Sütun

Batı yüzü. "Yukarı Mısır'ın tacına sahip Horus. Ra'nın sevgilisi, Yukarı ve Aşağı Mısır kralı, her iki tacın sahibi, tanrıça Maat'tan taç giyen, her iki ülkenin sevgilisi, Ra'nın ta kendisi olan Men-Heper-Ra. İki ülkeyi de itaat altına alan zafer sahibi. O, sınırlarını dünyanın boynuzuna doğru en uc yeri olan Naharina'ya kadar uzattı... " (alt tarafı kırık.)

Kuzey yüzü. "Horus, boğa gibi kuvvetli, Ra'nın sevgilisi, Yukarı ve Aşağı Mısır kralı Men-Heper-Ra. Ra tarafından büyütüldü. Tanrı Atum onu tanrı anası Neit'in kollarında, kral olmak üzere yetiştirdi. O, bütün ülkeleri ele geçirdi. Uzun ömürlü oldu. Büyük bayramlar düzenledi..." (alt tarafı kırık.)

Güney yüzü: "Boğa gibi kuvvetli, gökteki Ra gibi hakimiyeti sonsuz, iki ülkenin taçlarının sahibi, Teb'li Horus görkemi şanlı, altın Horus. Yukarı ve Aşağı Mısır kralı, tanrı Ra tarafından seçilmiş Men-Heper-Ra. Ra gibi sonsuz yaşama ulaşsın diye, her iki ülkenin taçlarının sahibi olan babası Amon-ra için anıt olarak kırmızı granitten ve uçları elektrumdan (bir tür altın gümüş alaşımı) dikili taşları diktirdi."

Sütunun Mısır'daki tapınağın önünden getirtilmesi İmparator Julianus (361-363) tarafından başlatılmış fakat İmparatorun ölümü nedeniyle yıllarca söküldüğü yerde kalmıştır. Uzun bir süre sonra kenti yeniden imar eden I. Theodosius (379-395) tarafından hipodromun "spina" denilen duvarının üstüne yerleştirilmek istenmiş, ancak bu imparatorun da zamansız ölümü tasarıyı yarım bırakmıştır. Bir süre de hipodromda yatan taş 400 yılında kentin valisi Proklos tarafından özel olarak hazırlanmış kaide üzerine diktirilmiştir. Oldukça zorlu geçen uğraşmadan sonra 32. günü dikim işi başarılmıştır. Erken devir Bizans plastik sanatı yönünden bize oldukça iyi bir fikir veren dikilitaş kaidesinde kabartmalar dışında iki de kitabe bulunmaktadır. Mermer kaidenin en altında yer alan kitabelerden biri Yunanca diğeri Latincedir. Kitabelerin üzerinde kabartmalar yer al-

Örme Sütun

Sultanahmet Meydanı'ndaki Dikilitaş

makta ve bundan sonra kaide sona ermekte ve köşelerine gelen bölgede dikili taşın üzerine oturduğu dört adet iri tunç takoz bulunmaktadır. Batıdaki Yunanca olanı ile doğu yönündeki Latince kitabeler birbirlerinden farklıdırlar. Latince kitabede dikilitaşın kendisi seyirciye seslenerek, şöyle demektedir: "Önceleri direnmiştim, fakat yüce efendimizin emirlerine itaat ederek, yenilen tiranlar üzerinde zafer çelengini taşımam gerekti. Herşey Theodosius ve onun kesintisiz sülalesine boyun eğiyor. Bana da galip geldiler ve reis Proklos'un idaresi altında 32 günde yükselmeye mecbur oldum."

Batı yönündeki Yunanca kitabe ise daha kısa ve konuşan burada bir üçüncü şahısdır: "Devamlı bir şekilde yerde duran bu taşı dikme cesaretini imparator Theodosius gösterdi ve yardımına da Proklos çağrıldı ve bu şekilde 32 günde yerine dikildi."

Mermer kaide üzerinde imparator ve ailesiyle ilgili kabartmalar, saraya ve hipodroma ait sahneler, çeşitli oyunlar anlatılmıştır. Üç yöndeki kabartmalar Theodosius'a aittir. Şimdiki konumuna göre batı yüzünde, Theodosius, karısı ve çocukları Arkadius ile Honorius, birlikte tahtta oturmakta ve hediyeler kabul etmektedir. Güney yüzünde Theodosius ve yine aynı grup araba yarışlarını seyrederken gösterilmiştir. Doğu yüzünde ise imparator yarışçılara ödül vermek üzere elinde çelenk tutmakta ve mızıkacılar çalgı çalmaktadırlar. Kuzey yüzünde ise, imparatorluk locasına oturan Arcadius ve karısı birlikte gösterilmiştir. Yukarda da belirttiğimiz gibi, ikili anıtın Bizans bölümü imparatorun günlük yaşamından kesitler veren bir belgesel gibi işlenmiştir.

2- Konstantinos Sütunu/Örme Sütun:

Halk arasında yine dikilitaş olarak anılan bu sütuna Colossum sütunu da denir. Konstantinos VII. Porphyrogennetos'a ait olduğu söylenen sütunun kimin tarafından yaptırıldığı kesin olarak belli değildir. Sonraki yıllarda VII. Konstantinos (911-959) tarafından onartılmış olan sütun Bizans döneminde baştan aşağıya yaldızlı bakır levhalarla kaplıydı. Taban kısmında İmparator II. Basileos'un zaferlerini gösteren kabartmalarla süslü tunç levhalar bulunmaktaydı. Sütunu örten bütün bakır ve tunç levhalar 1204 yılında İstanbul'un Latinler tarafından işgali sırasında sökülüp para yapımında kullanılmıştır. Bilindiği gibi Bizans IV. Haçlı seferleri sırasında 1204 yılında Latinler tarafından işgal edilmiş ve burada bir Latin İmparatorluğu kurulmuştur. Bu tahribattan sonra kent III. Konstantinos tarafından yeniden onarıldı ve bu onarımla ilgili yazıt kaidenin tabanında bugün de bulunmaktadır. Yazıtta VII. Konstantinos'un amacının, "Rodos'daki dev anıtla rekabet edecek bir eser yaratmak istediği" tarzında bir ifade de vardır. Tabanından itibaren 32 metre yüksekliğindeki bu dikilitaşın nasıl olup da, Rodos'daki, dünyanın yedi harikasından biri olan ve bacaklarının arasından gemilerin geçtiği söylenen dev heykelle karşılaştırıldığını anlamak pek mümkün değildir. Örme sütun da diğeri gibi, günümüzde Sultanahmet meydanı dediğimiz Hipodrom'da yer almaktadır.

3- Burmalı Sütun/Yılanlı Sütun:

İstanbul'un en eski anıtlarından biridir ve ilk ikisi gibi Hipodrom'da her iki dikilitaşın arasında yer alır. Tunçtan ve tek parça olarak dökülmüş olan anıtın aslının 8 metre olduğu sanılıyor. Günümüzdeki uzunluğu 5 m olan içi boş sütunun 30-32 kıvrımdan sonra üçe ayrıldığı ve her parçanın uzun boyutlu, açık ağızlı birer yılan başı ile sonlandığı bilinmektedir.

Anıtın tarihi oldukça eskilere gitmektedir. İ.Ö. 500'lerin sonlarına doğru, Persler Yunanistan'a saldırırlar. Sparta kralı Pausanias komutasında birleşen Yunan kuvvetleri, Persleri önce Salamis (İ.Ö.480) ve daha sonra Plataiai (İ.Ö.479) savaşlarında yenerler. Kral kazanılan zaferlerin anısına bir anıt yapılmasını ister ve elegeçen ganimetlerin onda biri toplanarak üç ayaklı devasa bir tütsü kazanı (tripodes) yapılır. Bu kazan yine Pausanias tarafından tanrıya bir teşekkür borcu olarak Delphoi'deki Apollon tapınağına hediye edilir. İşte İstanbul'a Bizans döneminde getirtilen ve burmalı sütun olarak tanınan, bu kazanın altına gelen ve ona destek olan kısmıdır. Üç yılanın birbirine dolanmasıyla meydana gelmiş olan kompozisyonu üç yılanın başı ve bunların taşıdığı, 3 m çapındaki altın kazanın tamamlaması gerekiyor. Ancak günümüzde bunların hiç birinden eser olmadığı gibi, eski gezgin ve yazarların XVII. yüzyıl başlarına kadar gördüklerini kaydettikleri yılan başları da yerinde değildir. Başlardan biri British Museum'da, diğerinin de üst çenesi bulunmuş olarak İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndedir. Sütun 1856 yılına kadar önemli ölçüde toprağın altındaydı ve bu tarihte yapılan bir kazı ile toprak üstüne çıkarılmıştır. Bu nedenle anıt 3 m derinliğinde ve 6,50 m eninde bir örme çukurun içinden yükselmektedir. Yapılan kazı sırasında sütunun altında bir su yolu bulunmuş olması, onun Bizans döneminde çeşme olarak kullanıldığı izlenimini vermektedir. Anıtın diğer bir ilginç yönü de, kıvrımlarının üzerine Pausanias tarafından Perslerin yenilmesinde rol oynayan 31 Yunan kolonisinin adlarının yazılmış olmasıdır. Sütun İstanbul'a, kenti süslemek amacıyla I. Konstantinos tarafından Delphoi'den getirtilmiştir.

4- Çemberlitaş:

Sultanahmet ile Beyazıt meydanı arasında uzanan caddenin orta kısmında ve kendi adıyla anılan semttedir. Anıta Batılılar Yanık sütun da derler. Bizanslılar ise Somaki sütun diyorlardı. Roma'daki Apollon tapınağından getirtilen sütun 11 Mayıs 330 tarihinde Büyük Constantinus tarafından şimdiki yerine diktirildi. Roma İmparatorluğu'nun dünyaya yayıldığı devirlerde, bu sütun Frikya'dan alınarak Roma'daki Apollon mabedi önüne dikilmiş, üzerine de güneşi selamlar durumda tanrı Apollon'un heykeli yerleştirilmiştir. Bizans'ın yeniden kuruluşundan sonra I. Constantinus İstanbul'u imar ettirirken sütunu Roma'dan getirttiğinde üzerine kendi heykelini koymuş, başının etrafını da İsa peygamberin çarmıha gerildiği sırada kullanılan yedi sembolik çivi ile süslemiştir. Mermer bir kürsü ve porfir bir kaide üzerinde, silindirik dokuz kırmızı porfil parça taşın üst üste konmasıyla meydana gelmiş olan sütun, bu parçaların birleştiği yerde defne dalı biçiminde işlenmiş mermer çelenklerle süslüdür. Heykelle birlikte sütunun yüksekliği yaklaşık 40 m kadar olmalıydı. Zaman içinde imparatorlar değiştikçe heykeller de değişti. Constantinus'dan sonra tahta geçen İmparator Iulius (361-363) önce kendi heykelini

Konstantinos Sütunu'nun taban kısmında İmparator II. Basileos'un zaferlerini gösteren kabartmalarla süslü tunç levhalar bulunmaktaydı. Ancak bunlar Latinlerin işgali sırasında sökülüp, para yapımında kullanılmıştır.

Eski bir gravürde Çemberlitaş

Gotlar Sütunu'ndaki yazıtta Gotları kimin yendiği konusunda bir işaret yoktur. Fakat anıt adını kısa olan yazıttaki Gothos yani Gotlar isminden almış olmalıdır.

koydurttu. Fakat bu heykel, Roma tahtına geçen I. Thedosius'un (379-395) heykeliyle kısa sürede yer değiştiriverdi. Bu heykel de 1081 yılında bir yıldırım çarpmasıyla yıkılmış ve sütunun üst kısmı da tahrip olmuştu. Bu sırada imparator olan I. Alexios Komnenos (1081-1118) sütunu tamir ettirmiş, ancak Theodosius'un heykelini yerine koydurmamıştır. Yalnızca sütunun üstüne Korent tarzında mermer bir başlık ile yaldızlı bir haç koydurmuştur. Daha sonraki yıllarda anıt yine hasara uğramış ve II. Manuel Komnenos (1143-1180) tarafından tamir ettirilerek mermer kısmı üzerine, "Zamanla hurda olan ilahi eseri, dindar imparator Manuel yaptırdım." şeklinde bir yazı yazdırmıştır. Bu haç Osmanlıların kenti almasına kadar yerinde kalmış, daha sonra kaldırılmıştır. 1672'de çıkan bir yangında sütunun porfir blokları çatlayıp hasar görünce, II. Mustafa (1695-1703) devrinde demir çemberler içine alındı ve kaidesinin etrafı duvarla örüldü. Bundan dolayı sütun ve çevresindeki semt Çemberlitaş adıyla anılır oldu.

Gerçekte mermer bir kaide ve dokuz bloktan oluşan anıt yangından sonra sağlamlaştırmak için duvar örüldüğü zaman alttaki iki silindirlik blok da duvarın içine alınmıştır. Böylece bugünkü durumuyla bakıldığında sütun 6 silindir parça ve bir başlıktan oluşmuş gibi gözükür. Yüksekliği yaklaşık 35 metredir.

5- Gotlar Sütunu:

Gülhane Parkı'nın Sarayburnu'na doğru uzanan kısmında, yüksek ağaçların arasından güçlükle fark edilen bir sütun yükselir. Büyük bir olasılıkla Antik Roma döneminden kalma olduğu sanılan anıtın hiç bir antik kaynakta adının geçmemiş olması şaşırtıcıdır. Bu nedenle sütunun kimin tarafından buraya diktirildiği ya da ne gibi bir olayın sonucuyla buna gerek duyulduğu henüz günümüze kadar aydınlığa kavuşmamıştır. Sütunun altında bulunan kaidenin yüzlerindeki taşçı kalemi izlerinden, buralarda önceleri kabartmalar ve yazıtlar olabileceği akla gelmektedir. Kaidenin doğuya bakan yüzünde günümüzde çok güçlükle okunabilen Latince iri harflerle ve üç satır olarak işlenmiş bir yazıt göze çarpar: "FORTVNAE REDVCI OB DEVICTOS GOTHOS", anlamı, "Gotlar'a karşı kazanılan zaferde yardımcı olan talihe teşekkür", şeklinde açıklanabilir. Fakat ne yazık ki, anıtın herhangi bir yerinde Gotları yenenin kim olduğuna dair anlamlı bir işaret daha bulunmaz. Anıt adını da büyük bir olasılıkla kısa olan yazıtındaki Gothos yani Gotlar isminden almış olmalıdır. Mavi damarlı tek parçadan yapılmış olan sütunun yüksekliği yaklaşık 15 metre kadardır. Üç basamak üzerine yerleştirilmiş olan kaidenin üzerinde sütunun gövdesi, onun da üstünde Korent tarzı bir başlık bulunmaktadır. Önceleri üzerinde bir heykelin bulunduğu sanılan başlığın doğuya bakan yönünde ve ortada bir kartal kabartması bulunur. Bizans'ın son dönem tanınmış yazarlarından Nikephoros Gregoras'a göre bu sütun başlığının üzerinde kentin ünlü kurucusu Byzas'ın heykelinin bulunduğunu yazmışsa da bazı araştırmacılar bunu yeterince inandırıcı bulmazlar. Anıt hak-

kında, daha önce de belirttiğimiz gibi, kaynak olmaması, neden ve kimin tarafından dikildiği konularında ancak varsayımlarla sonuca yaklaşılması, kesinlik ve doğruluktan uzak olmuştur.

6- Kıztaşı:

Asıl adı Marcianus Sütunu olan sütun günümüzde, İstanbul'un Fatih semti içinde ve yine Kıztaşı olarak anılan bölgededir. Sütuna verilen bu isim yanlış olmakla beraber yeni değildir. Fatih döneminde yapılan İstanbul haritalarında da yöre "Kıztaşı Mahallesi" olarak geçer. Marcianus anıtı büyük bir olasılıkla üzerindeki Nike heykellerinden dolayı bu ismi almış olabilir. Bizans'da benzer biçimde anılan iki sütun daha bulunmaktaydı. Birincisi, İstanbul'un beşinci tepesine dikilmişti ve bu sütun XVI. yüzyılda Süleymaniye camisinin yapımında kullanılmıştır. İkinci sütun ise Aphrodite adına dikilmişti ve üzerinde bir Aphrodite heykeli bulunuyordu. Efsaneye göre bakireliğini yitiren kızlar bu sütunun önünden geçtiklerinde sütun hafifçe eğilerek kızı gösterirmiş. Bir gün taş II. Iustinianus'un baldızını gösterince bu her ikisinin de sonu olmuş. Sütun yıktırılarak kaldırılmış, kız da öldürülmüş.

Marcianus sütunu ise olasılıkla 450-

Bir zamanlar heykelin konmuş olduğu kaide

Gotlar Sütunu

Kıztaşı, Marcianus Sütunu

452 yılları arasında, Vali Tatianus tarafından İmparator Marcianus'un (450-452) onuruna diktirilmiştir. Sütun üç aşamalı bir platform ve mermer kaide üzerine tek parça granitten yapılmıştır. Gövdenin üzerinde Korent beyaz mermerinden yapılma, Roma-Korent tarzında bir başlık bulunmaktadır. Başlığın üzerinde de ayrıca bulunmuş olması gereken heykelin kaidesi kırık olarak durmaktadır. Anıt 1894 yılındaki depremde ağır hasar gördüğünden heykelin de bu arada yıkılmış olabileceği düşünülebilir. Heykel kaidesinin dört bir köşesindeki kartal kabartmaları, bir bölümü kırılmış da olsa görülebilmektedir. Yaklaşık 10 metre boyundaki sütunun kaidesinde ise, kuzey yönünde, simetrik durumda iki Nike kabartması aralarındaki yuvarlak bir madalyonu taşımaktadırlar. Bu kompozisyonun üzerinde ise Latince olarak, sütunun İmparator Marcianus için Tatianus Decius tarafından dikildiğini belirten bir yazıt bulunur. Kaidenin diğer üç yönünde ise defne yapraklarından birer çelenk ile bunların içlerinde İsa Peygamberin monogramı olan I ve X harfleri dikkati çekmektedir.

7- Arkadios Sütunu:

Bizans'ın geçmişte en görkemli anıtı olmasına karşın günümüzde pek göze çarpmayan, üstelik gitgide yok olan bir anıttır. Bizans döneminde Xerolophos adındaki semtte ve Arkadios Forumu'nun tam ortasındaydı. Şimdi bulunduğu semt ise Kocamustafapaşa caddesindeki Haseki otobüs durağının hemen arkasındaki sokak arasında ve evlerle sıkışmış bir durumdadır.

Tarihçi Theophanes ve bazı antik kaynaklardan öğrenildiğine göre, Arkadios sütununu 403 yılında İmparator Arkadios (395-408); babası Roma İmparatoru I. Theodosius (379-395) ve

Arkadius Sütunu'nun kaidesi

kendisinin Gotlar ve Vizigotlara karşı kazandıkları zaferlerin anısına diktirmiştir. Hatırlanacağı üzere İmparator I. Theodosius, Büyük Roma İmparatorluğunu son kez Doğu ve Batı Roma diye ikiye ayırmış (395) ve Roma bir daha birleşmemişti. İmparator Roma'yı ikiye ayırdıktan sonra Batı'ya oğlu Honorius'u, Doğu'ya da Arkadios'u yerleştirmişti. Arkadios Doğu Roma veya Bizans'a imparator olduktan kısa bir süre sonra bu anıtı yaptırdı. İşte bu nedenle anıtın önemi daha da büyüktür. Her şeye karşın sütunun bütünüyle tamamlanması Arkadios'un oğlu II. Theodosius (408-450) döneminde gerçekleşmiş ve üzerine de babası Arkadios'un heykelini koydurmuştur (421). Iustinianus (527-563) zamanındaki deprem sırasında heykelin bir parçası kopmuş ve 549 yılındaki fırtınada sütun oldukça zarar görmüştür. Daha sonra 740 yılındaki büyük bir depremde heykel yere devrilmiştir. Bu arada çeşitli zararlar geçiren anıtın 1700'lerin başlarına kadar ayakta durduğu eski gezginlerin notlarından anlaşılmaktadır. Bu tarihlerde anıt çevreye ve halka tehlikeli olmaya başladığı düşüncesiyle III. Ahmed tarafından yıktırıldı.

Bugün yalnızca, yaklaşık 10 metre yüksekliğindeki kaidesiyle sütundan ve üzerindeki kabartmalardan dibindeki çok küçük bir parça günümüze gelebilmiştir. Anıtın boyu üzerindeki heykel hariç 50 metre kadardı. Sütun gövdesinin çapı 4 metreyi bulmaktaydı ve içine, kaideden girilebilen bir merdivenle tepesine kadar çıkılmaktaydı. Kaidenin içindeki merdiveni ve girişini günümüzde de görebilmek mümkündür. Spiral biçimde oyulmuş olması gereken kabartmalardan günümüze yakın zamanlarda bulunmuş olan bazı örnekler gelmiştir ve İstanbul Arkeoloji Müzesi Bizans salonundadır.

Marcianus Sütunu'nun kaidesindeki defne yaprağından çelenkler

Bizans döneminden kalma İstanbul'daki dikili taşların ve sütunların günümüze kadar gelebilmiş olanları bu kadar. Aslına bakarsanız sayılarının çok daha fazla olması gerekirdi. Çünkü eski kayıtlara göre İstanbul'un daha bir çok yerinde böylesi dikilitaşlar bulunmaktaydı. Bu gün Topkapı Sarayı avlusunda yer alan iki dev sütun başlığı ile bir sütun gövde parçası bunlardandır. Ayrıca Ayasofya Müzesi'ndeki bir kaide ile Beyazıd hamamının temellerindeki kabartmaları da göz ardı etmemek gerek. Küçük bir parçasını tanıtmaya çalıştığımız bütün bunlar, Bizans'ın ya da İstanbul'un, bir zamanlar dünyanın sayılı kültür ve sanat merkezlerinden birisi olduğunu göstermeye fazlasıyla yetmektedir. Geçmişte yaşayanlarla bizler bugün aynı toprakları paylaşmaktayız. Fakat kültür, sanat ve bilim açısından ortak bir yanımızın olduğunu, en azından onlara yaklaştığımızı söylemek güç. Şimdi artık İstanbul'a geleceğe yönelik anıtlar dikilmiyor. Üstelik anıt dikme geleneğinin Osmanlılar'da da devam etmiş olduğunu gördükten sonra, sorası geliyor insanın. Yoksa anıtlar dikmeyi gerektirecek bir şeyler yapamıyor muyuz? □

Giovan Maria Angiolello ve İstanbul'un Fethinden Sonraki İlk Tasviri

STEFAN YERASİMOS

Bu yazının resimleri, Marianna Yerasimos arşivinden sağlanmıştır.

5 AĞUSTOS 1468 tarihinde, Vicenza'nın Angiolelli ailesinden 16 yaşındaki Giovan Maria, bu kentin efendisi Venedik cumhuriyetinin askeri olan ağabeyisi Francesco ile birlikte Eğriboz adasına doğru yola çıkarlar. Cumhuriyet, iki yıldan beri Türklerle savaştadır ve Eğriboz, Osmanlı topraklarının göbeğinde, Ege denizinde, en güçlü Venedik kalesidir. Buradan kalkan donanma 1469 yılında Enez'i basıp bütün halkını esir edip götürür. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmed 1470'de Eğriboz seferine çıkar. Şehir Haziran ayında kuşatılır ve 13 Temmuz'da alınır. Kuşatma sırasında Francesco Angiolello ölür ve Giovan Maria esir düşer. Kendisinin verdiği bilgiye göre 800 kadar sakalı çıkmış esirin boynu vurulur ve onsekiz yaşından küçük olanlar ordu arasında paylaşılır. Genç yaşı Giovan Maria'nın hayatını kurtarır ve aynı zamanda sultanın payına düşer. Böylece onun için 13 yıl sürecek yeni bir dönem başlar.

Ordu ile birlikte Eylül'de İstanbul'a varan Angiolello, bir süre sonra, Konya valisi olan Şehzade Mustafa'nın yanına verilir. Böylece Karamanoğulları ve Uzun Hasan'a karşı yapılan seferlere ve özellikle Otlukbeli savaşına (1473) katılır. 1474'de Şehzade Mustafa'nın ölümünden sonra İstanbul'da saraya alınır ve orada defterdar rütbesine kadar çıkar. Bu arada da Kefe (1474), Arnavutluk, Boğdan (1476) ve Bosna (1476-1477) seferlerine katılır. Fatih Sultan Mehmed 3 Mayıs 1481'de Hünkâr Çayırında ölürken yanındadır. Onun ölümünden sonra İstanbul'da çıkan karışıklıklara tanık olur ve II. Bayezid'in emrine girer. Cem'e karşı yapılan seferlere karışır ve onu Memlûk topraklarına kadar kovalayan ordunun içindedir. Ancak Cem'e karşı yakınlığını da gizlemez. Bu yakınlık, herhalde, onun, saraydan ve Osmanlı topraklarından kaçmasının bir nedenidir. Bu kaçışın kesin tarihi bilinmez, büyük bir olasılıkla İran yolu ile olmuştur, ancak 1483 yılında Angiolello yeniden memleketi Vicenza'da ortaya çıkar. Burada evlenir ve 1524 yılında ölünceye kadar sakin bir hayat yaşar. Bu arada, doğuda yakından yaşadığı ve bilgi edindiği olaylarla gördüğü yerler hakkında üç kitap yazar. Birincisi, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ve onun Osmanlılarla savaşları hakkındadır, *Breve narratione delle vita et fatti del signor Usuncassan* (Hükümdar Uzun Hasan'ın hayat ve eylemlerinin kısa hikâyesi) başlığı ile 1490'da Vicenza'da yayınlanmış olan bu kitabın hiçbir nüshası günümüze kadar gelmemiştir, ancak, metin, ilk baskısı 1559'da yapılan, Giovan Battista Ramusio'nun, meşhur seyahat koleksiyonunun ikinci cildinde yer alır. İkincisi, Sultan Osman'dan başlayıp 1500 yıllarına kadar gelen bir *Historia Turchescha*, Türk Tarihi'dir, ancak bunun içindeki en ilginç bölüm, Angiolello'nun doğrudan tanığı olduğu 1472-1483 yıllarıdır. Bu yapıt, bir Romen bilgini olan Ion Ursu tarafından, Donado da Lezze adında bir Venedik kumandanına atfedilerek 1909'da Bükreş'de basılmıştır.Ancak Ursu'nun yazar hakkındaki iddiası doğrulanmamış ve bunun Giovan Maria Angiolello olduğu anlaşılmıştır.[1] Üçüncü yapıt ise, Angiolello'nun tutsak olarak Eğriboz'dan İstanbul'a yaptığı yolculuğu, İstanbul'u ve Osmanlı düzenini anlatır ve ilk defa 1881'de Vicenza'da özel olarak basılmıştır,[2] ikinci bir baskı ise 1913'de Jean Reinhard tarafından yapılmıştır,[3] ancak her iki kitabı bugün bulmak çok zordur. Bundan dolayı da bu metin az tanınır.

Angiolello, Türklerin yanında uzun zaman kaldıktan sonra geri dönüp serüvenlerini yazan ilk Batılı değildir. 1396'da, Niğbolu savaşında esir düşüp, 1402'de Ankara savaşından sonra Timur tarafına geçen ve ancak 1427'de memleketine dönebilen, Münihli Johann Schiltberger'in hatıraları ilk defa 1473'de basılarak, Türkler hakkında yayınlanan en eski kitabı oluşturur.[4]

1436 ile 1458 arasında Türkiye'de tutsak olan Erdel'li Georg (Georgius de Hungaria), Türklerin örf ve âdetleri hakkındaki kitabını 1480'de Roma'da yayınlar[5] ve 16. yüzyılın sonuna kadar bu yapıt 14 Lâtince ve 9 Almanca baskı yapar. 1455 ile 1463 yılları arasında Osmanlı ordusuna yeniçeri olarak katılan Ostroviçalı Kostantin Mihailoviç'in serüvenleri ilk defa Çek dilinde 1581'de yayınlanır.[6] Aynı biçimde, 1460 ile 1480 arası, Osmanlı ordusunun topçusu olan Nürnbergli Jörg'ün kitabı 1482'de basılır.[7] Angiolello'nun bunların arasında özelliği, *Historia Turchescha*'da verdiği tarihsel bilgilerin dışında, fetihden sonraki İstanbul'u anlatan ilk yazar olmasıdır. Topkapı Sarayı'nın ve Fatih Camii'nin, Osmanlı kaynakları da dahil olmak üzere, en eski ayrıntılı tasviri Angiolello'dadır.[8] Bu tasvirler, görüleceği gibi, bugüne kadar varılan sonuçları birçok noktada değiştirecek niteliktedirler. Ayrıca, Eyüb Camii, İstanbul mahalleleri, At meydanı gibi, kentin birçok mekânı için yeni bilgiler getirmektedir. İstanbul'da ve sarayda uzun bir zaman yaşamış bir kişinin gözlemleri olarak da bu bilgiler ayrı bir önem taşır.

KONSTANTİNİYYE üçgen biçiminde bina edilmiştir ve her yanı altı mildir[1], bir cephesi günbatımına, diğeri kıbleye ve üçüncüsü de yıldıza bakar; günbatımına bakanı kara yanıdır ve enli derin hendeği ve burgazlarıyla üç millik mazgallı surdur. Bir de bu cephenin altı adet kapısı vardır, hisar kapısından ayrı, ki, içinde Büyük Türk'ün hazinesinin bulunduğu, kurşun kaplı, sekiz adet sivri burgazlı gayet sağlam hisardır[2], kıbleye bakan cephesi denizden yanadır ve suru o denli büyük değildir ama gene de güçlü ve sağlamdır. Bu cephenin dört adet kapısı vardır, burada gemiler ve kayıklar mallarını boşaltırlar ve bunlar kara yoluyla iletilir. Bir de bu cephede küçük bir hisar gibi bir sur vardır ki adına Vlanga derler[3] ve içinde bu yeri bekleyen muhafızlar durur. Bir de bu cephe üzerinde adı Kondoskalli olan bir yer vardır[4], burada Büyük Türk'ün donanmasının bir kısmı durur; bir de buraya yakın bir burgaz vardır ki sarp zindandır ve burada Friuli'den getirilen mahpuslar konmuştur, yani Sinyor Giovanantonio Caldora, Sinyor Giovangiacomo Piccinino, Sinyor Filippo de Novolin ve başkaları ki adı geçen cephenin önünde boyunları vurulmuştur ve diğerleri fidye verip kurtulmuşlardır[5]; üçüncü cephe ki yıldıza bakar, limandan yanadır ve buranın da güçlü bir suru yoktur, meğer ki Fener denilen yer ola ki küçük bir hisar gibidir ve burada Trabzonlular oturur.[6] Bu cephenin yedi adet kapısı vardır ki liman üzerine olmakla Konstantiniyye'nin adı geçen kıyılarına devamlı yanaşan gemi sayısı buralarda fazladır. Bu limanın uzunluğu sekiz mildir ve eni bir ok atımı kadardır; Konstantiniyye'nin ötesinde, limanın öte yanında, adı Pera olan bir şehir vardır ve bir yandan öte yana kayıkla geçilir ve birçok yerden geçerler.

Ve de adı geçen kayıklarla iki at birden geçer ve akça vermek istenmezse limanın çevresini dolaşmak gerek ki orası bataktır ve adı Despone olan bir dere vardır[7] ve Konstantiniyye'den Pera'ya karadan 12 mildir, oysa adı geçen deniz yolundan gidilirse bir ok atımı bile değildir. Bu Pera şehrinin cesameti Venedik kadardır, burgazlı güzel surları vardır ve karadan yana olan burgazlar denizden yana olanlardan daha yüksektir ki bunların da üstünde kurşun kaplı büyük bir kule vardır ve oradan Akdeniz'in büyük bir kısmı ve diğer çevre yerler görülür.[8] Ve de Pera tarafından küçük büyük yeterince gemiler yanaşır ve hemen hemen tüm İtalyan bezirgânları Pera'da durur; orada İtalyan usulü meyhaneler bulunur ve de San Françesko, San Dominico ve San Benedet-

---

[1] Bu konuda bak.: N.di Lenna, "Ricerche intorno allo storico G.Maria Angiolello, particio vicentino, 1451-1525" *Archivio Veneto-Tridentino*, V, Venedik 1924.; G. Mantese, "Aggiunta e correzioni al profilo storico del viaggiatore vicentino Gio. Maria Angiolello", *Archivio Veneto*, LXXI (1962), s.1-17; L. Olivato, "Giovan Maria Angiolello, un vicentino tra i Turchi nel rinascimento", *Il Veltro*, XXIII (1979) n° 2-4, s.143-148.

[2] A.Capparozzo, *Di G.M.Angiolello e di suo manoscritto inedito*, Vicenza, 1881. (Lamperticо-Balbi düğününe armağan özel baskı).

[3] Jean Reinhard, *Angiolello, historien des Ottomans et des Persans*, Buenos Aires-Besançon, 1913 (metin İtalyancadır).

[4] *Hie vahet an d. Schildberger der vil wunders erfaren hatt in der heydenschafft und in d. Türckey* (Ulm, 1473). Modern baskılar da dahil olmak üzere bilinen yirmi tane Almanca baskısı vardır. Ayrıca İngilizce, Rusça ve Bulgarca'ya çevrilmiştir.

[5] *Tractatus de Moribus, Conditionibus et Nequitia Turcorum.* Tüm baskılarda yazar adı verilmez.

[6] *Hjstoria neb Kronyka Turecka*.. Lehçe, Almanca, İngilizce, Fransızca ve Sırpça çevirisi vardır.

[7] *Geschicht von der Türckey*, Memningen (1482 yahut 1483). Başlığına rağmen 8 yapraklı bir kitapçıktır.

[8] Edirne'de II. Murad'ın sarayında 1430-1448 yılları arasında ve İstanbul'da, büyük bir olasılıkla 1456-1460 yılları arasında kalan Cenovalı Jacopo Promontorio de Campis, saray düzeni hakkında çok önemli bilgiler vermesine rağmen mekândan hiç bahsetmez. Ayrıca İstanbul'da olsa olsa Eski Saray'ı görmüştür. Bk. F. Babinger, "Die Aufzeichnungen des Genuesen Iacopo de Promontorio de Campis über den Osmanenstaat um 1475" *Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Sitzungsberichte*, 1956 (8).

Paris Ulusal Kitaplığında bulunan 16. yüzyıldan anonim bir İstanbul panoromasında Fatih Camii (ilk kez burada yayımlanıyor)

to keşişlerinin manastırları vardır[9] ki burada ayin yapılır, ancak Türkler çan çalınmasına izin vermezler, bunlar başka bir güçlük çıkarılmaz ve rahipler sadaka ile yaşarlar. Ve Rum kiliseleri vardır ve Ermeni kiliseleri ki bunlarda hemen hemen bizim gibi, yani *ostia*'yı havaya kaldırarak, ayin yapılır ve aynı biçimde diğer ayinlerini İtalyan usûlü yaparlar.[10] Pera'nın dışında bir yerde son zamanlarda ot toplayan yaşlı bir Rum kadını tümü ile yer altında gömülü küçük bir kilise bulmuştur ki orada Aya Paraskevi'ye adanmış bir sunak vardı. Toprağın içinde, düz, alçak, üstü tonozlu ve uzunca daracık bir yol vardır ve bu yolun başında bir genişlikte, suyunun alttan fışkırdığı ve büyük bir yalakta toplandığı bir pınar vardır[11] ve birçok kişi bu pınardan şifa dilerler, bu suyu içerler ve her çeşit sakatlıktan şifa bulurlar ve çok sayıda Türkler bile gider. Ve de limanın başında, kara yanında kubbeli küçük kadim bir kilise vardır ki burada Türkler Hazret-i Eyyüb'ün vücudunu muhafaza ederler ve Büyük Türk, bu yerin kutsallığından ötürü güzel bir tapınak yaptırmış ve adı geçen kiliseyi onun içine almıştır,[12] ve adı geçen yerde çok sayıda din adamlarının ibadet etmelerini sağlamıştır; buralarda çok sayıda halk oturur ve bu kutsal yerin çevresinde çok sayıda evler ve saraylar bina edilmiştir, şöyle ki buralarda büyük ve güzel bir belde meydana gelmiştir. Bir de burada bir kule gösterilir ki eski zamanda Konstantiniyye'yi muhasara etmek için Tatarlar tarafından bina edilmiştir.[13]

Şimdi de içinde çok çeşitli kadim eser bulunan Konstantiniyye şehrine dönelim; ilk olarak Ayasofya kilisesi ki cesameti, taş mermer somaki ve mozaik işçiliği ile hayret verici bir eserdir, bugünedek görüldüğü gibi, ve ancak orta yerdeki kubbesi kalmıştır.[14] Ve benzeri olmayan bir bina olduğundan Türkler onu tapınakları olarak seçmişlerdir ve içinde âdetleri üzere tapınırlar; adı geçen binanın çevresinde diğer bazı kiliseler vardır ki adı geçen büyük kubbeye bağlıdırlar ve bunların birinde Türkler Büyük Türk'ün fillerini, bir diğerinde de aslanlarını barındırırlar[15] ve bir diğerinde, hepsi Büyük Türk'e ait olan zırhlı gömlekler, kemerler ve çeşitli silâh cephanesi vardır[16] ve başka birinde barut yapmak için bir değirmen vardır[17] ve bütün bu kiliseler mermerle ve içten mozaikle bezenmiştir şöyle ki büyük bir hüner eseridirler.

Ve de Ayasofya kapısının önünde taş parçalarının eklenmesiyle yapılmış olan oldukça yüksek bir sütun vardır ki bunun üstünde pirinçten dökülmüş Sant' Agostino'nun sureti vardı[18], ancak, bu, Büyük Türk tarafından kaldırıldı, çünkü kâhinleri ve müneccimleri derlerdi ki Sant'Agostino'nun adı geçen heykeli bu sütunun üstünde dururken Hıristiyanlar daima Müslümanlara hükmedeceklerdir; ve bu yüzden heykel adı geçen sütundan kaldırılmıştır. Ve de bu-

Harman Schedel'in Weltchronik*'den hayalî İstanbul plânı (Nürnberg, 1493)*

nun dibinde güzel bir çeşme vardır ki madenden yapılmış üç lüleden bir havuza tatlı bir su fışkırtır. Ve de günbatımına doğru, bu Ayasofya kilisesine yakın bir yerde Prodomo[19] denilen bir yer vardır ki burası Rum hükümdarları zamanında yarışmaların ve geçit resimlerinin yapıldığı yerdir; ve bu yer tonozlar üzerine bina edilmiştir ve alttan her tarafı dolaşılabilinir, ve bu yerin boyu bir ok atımı ve eni bir taş atımı kadardır; bu yerin bir başında, içinde Büyük Türk'ün aslanları ve diğer vahşi hayvanlarının bulunduğu Ayasofya'nın adı geçen kiliselerinden biri ve bir başında sıraya dizilmiş birtakım mermer sütunlar vardır[20] ve ikişer ikişer birbiri üstünde dururlar ve böylece çok yüksek görünürler ve onların üstünde bütün bu adı geçen sütunları birbirine bağlayan bir başlık vardır ki Hıristiyanlar zamanında bu sütunlardan adı geçen kiliseye kadar bezler gerip adı geçen yeri boydan boya örterlerdi, ve diğer iki yanda oturulacak yerler vardır ki burada durup geçit resimleri seyrederlerdi.[21] Ve de adı geçen yerin ortasında, yani uzunlamasına, dört güzel yapı vardır, ilk olarak, adı geçen sütunlar tarafında, duvar biçiminde örülmüş taşlardan yapılmış bir mil vardır ve taşlar o denli iyi yerleştirilmiştir ki mucize gibi görünür[22], bunun arkasında birbirine sıkı sıkı dolanmış madenden üç yılân vardır ve başları, dilleri dışarda, üç yana bakarlar[23] ve adı geçen üç yılanın ortasında kırmızı dut veren bir dut ağacı çıkmış ve gövdesi şişince onları açmağa ve ayırmağa başlamıştı ve Büyük Türk onu, bu yapıyı bozmaması için, kızgın demirlerle yakmıştır, çünkü derler ki yılanları Konstantiniyye şehrinden uzak tutmak için yapılmıştır, ve eskiden bunların çokluğundan adı geçen şehirde oturulamazdı; ve günümüzde bir tane bile bulunmaz, meğer ki bir eczacı tarafından getirilmiş olsun. Üçüncü yapı, taştan, beş adım yüksekliğinde[24], madenden dört küb üzerine konmuş bir mildir ve dört yanında tasvirler vardır. Ve dördüncü yapı tuğladan yapılmış üç direkli küçük bir binadır ve bunun ortasında, Konstantiniyye'nin şanlı zamanlarında, oturan bir adam biçiminde mermerden bir heykel dururdu, ve sağ kolunu para almak için elini uzatan biri gibi tutardı; ve bir alışveriş yapılacağı zaman adı geçen yere gidilirdi, malın değeri tartışılırdı ve alan ya da satan malı kapatmak için gider parayı o heykelin eline sayardı ve adı geçen malın değerini aldığı zaman heykel avcunu yumardı, ve hiçbir zaman malın değerinden fazla ya da eksik almazdı ve bunu gözlerimle gördüğüm için anlatıyorum[25], bir gün biri bir at üzerine bir başkasıyla pazarlığa girişmişti. Bunlar adı geçen heykele giderler ve eline ilk floriyi koyar koymaz heykel avcunu yumar; atın sahibi bezirgân ki ata elli floriden fazla paha biçmişti, kızgınlığından kılıcını çekip öyle bir darbe vurur ki heykelin kolunu kırar, şöyle ki bundan böyle bu hassasını kaybetmiştir ve aynı gün at hastalanıp ölür ve derisi bir floriye satılır.[26]

Ve de Prodromo adı verilen bu yerin yanında yerin altında gömülü bulunan bin adet mermer sütun vardır, ve üstleri bir tonozla örtülmüştür ve öyle yerleştirilmişlerdir ki ne taraftan bakılırsa bakılsın tek sıra görünürler.[27] Ve

17. yüzyıldan bir "halk ressamı" albümünde Arkadius sütunu ve Avrat Pazarı

Ayasofya kilisesi ki cesameti, taş mermer somaki ve mozaik işçiliği ile hayret verici bir eserdir, ve ancak orta yerdeki kubbesi kalmıştır.

de Ayasofya kilisesinin öte yanında, gündoğumuna doğru Konstantiniyye şehrinin bir burnu vardır ki denize doğru çıkar ve burada Büyük Türk'ün sarayı bina edilmiştir, aşağıda anlatılacağı gibi. İlk olarak Büyük Türk, bu burnun bir yanından öte yanına, on ayak yüksekliğinde; burgazlı ve mazgallı kalın bir dıvar ördürmüştür, şöyle ki bu burunda çift bir kapı vardır, buradan kaleye girilir; bu kapının üstünde kurşun kaplı iyi bezenmiş bir saray vardır[28]; birinci kapıdan girildiğinde boyu bir ok atımı, eni bundan biraz eksik bir avlu bulunur, ve bu avlunun sağ yanında üstü (taş) döşeli alçak bir dıvar avlu boyunca gider ve bu tarafta kullar ve maiyet durur ki divan günleri burada toplanırlar ve bu döşemenin üstünde aralıklı ahşap kafesler vardır ve bu yandan büyük bahçe görülebilir, ve sol yanda Ayasofya'nın adı geçen kiliselerinden biri vardır, ve burası zırh, yay, ok ve diğer silâhların cephaneliğidir. Birinci avlu geçildikte ikinci bir çift kapı görülür ve içeri girildikte başka bir avlu vardır[29] ki eni ve boyu birincisi kadardır, ve bu ikinci avlunun sağ yanında Büyük Türk'ün mutfakları vardır ki tonozla örtülü ve kurşunla kaplıdırlar ve sol yanda Büyük Türk'ün ahırları vardır ki burada Büyük Türk'ün bindiği atlar durur, ve adı geçen ahırların arkası, görülebildiği kadar, uzundur ve yakınlarında bazı çeşmeler bulunur ki mutfakta ve atları sulamak için kullanılır ve bütün bunlar tonozla örtülü ve kurşunla kaplıdır; ve avlunun biraz ilerisinde kapıları demir ve kurşun kaplı küçük bir kule vardır ki burada Büyük Türk'ün günlük hasılatı olan akçalar durur ve burası yüz bin flori ya da yüz baril para alır ki sonra bu akçalar büyük hazinenin bulunduğu yukarıda adı geçen hisara götürülür.[30] Ve biraz ilerde, Vezirlerin, ya da bizim dilimizde nazırların bulunduğu divan ve mabeyn yeri vardır ve burada bu devletin çeşitli makamlarına atanmış tüm kişiler durur;[31] ve bu ikinci avlunun öte yanında başka bir çift kapı bulunur ve buradan girildikte kurşun kaplı bir sofa vardır ve burada kabul günlerinde Büyük Türk durur;[32] bundan öte üçüncü avlu vardır ki eni ve boyu diğer ikisi kadardır ve sağda güzel bir güvercinlik vardır[33] ki içinde çeşitli cinslerden çok sayıda güvercinler bulunur ve ayaklarına salkım inciler takılmıştır ve bu güvercinler ehlileştirilmiş olduklarından ıslık çalınınca hepsi birden havalanır ve ıslığa göre havada perendeler atıp aşağı yukarı uçarlar ve sonra hepsini aşağıya yani yere indirirler ve bu onlara istenildiği zaman yaptırılabilinir, ve bu

Prodromo adı verilen yerin yanında yerin altında gömülü bulunan bin adet mermer sütun vardır ve üstleri bir tonozla örtülmüştür ve öyle yerleştirilmişlerdir ki ne taraftan bakılırsa bakılsın tek sıra görünürler.

güvencinler arasında bir cins vardır ki yavrularının ve büyüklerinin başı, kazılmış keşiş başı gibi tüysüzdür; ve bunun biraz ilerisinde, avlunun adı geçen tarafında, tonozla örtülü, kurşun kaplı bir bina vardır ve burada Büyük Türk ve bunun arkasında saray halkı cuma günleri yıkanmaya gelirler;[34] ve avlunun sol tarafında Büyük Türk'ün oturduğu saray vardır ve adı geçen sarayın büyük kısmı kurşunla örtülüdür ve birçok odası, yazlık ve kışlık yerleri vardır.[35] Pera'ya bakan tarafında bir revak vardır ki büyük bahçenin üstündedir ve buradan çok sayıda serviler yükselip bu revağın parmaklıklarına kadar uzanırlar ve bu revak iki ayak üzerinde yapılmıştır[36] ve her tarafı tonozludur ve ortasında bir şadırvan vardır ki somaki ve serçe gözü sütuncuklar ve işlemelerle bezenmiş mermer bir havuzun içine su fışkırtır ve bu havuzun içinde her cinsten balıklar vardır ve adı geçen sarayın çevresinde bir bahçe vardır ki tüm saray boyunca her iki yandan adı geçen üç avluyu içine alır.

Bu bahçenin içinde tonozlu kiliseler vardır ki mozaikle işlemeli olan birisini Büyük Türk tamir ettirmiştir ve bu bahçenin içinde her birinin diğerinden uzaklığı bir taş atımı kadar olan üç tane saray vardır ve çeşitli üslûplarda bina edilmişlerdir. Biri İran usûlü yapılmıştır, işlemeleri Karaman ülkesi üslûbundadır ve kurşunla örtülüdür.[37] Ve bu bahçenin içinde düzenle dikilmiş çeşitli meyve ağaçları vardır ve aynı biçimde çeşit çeşit pembe, zambak gibi beyaz, safran gibi sarı üzümler taşıyan çardaklar ve her cinsten çiçekler vardır, ve her yanda bol miktarda tatlı çeşme ve kuyu suları vardır. Ve de bu bahçenin içinde bazı ayrı yerler vardır ki burada geyik, karaca, yabankeçisi, kurt, tavşan, koyun, keçi, Hind öküzü, ki bizimkilerden çok daha iridirler, ve başka çeşitli hayvanlar vardır. Bu bahçede birçok çeşit kuş yaşar ve bahar gelince bunların ötüşünü dinlemek büyük bir zevktir ve aynı biçimde batak bir yer vardır ki sazlıktır, orada çok sayıda yaban kazlar ve ördekler yaşar ve burada Büyük Türk tüfekle avlanmaktan zevk alır. Ve aşağıda Büyük Türk'ün cariyelerinin oturduğu sarayın biçimi anlatılmaktadır[38], ve bu yer Büyük Türk'ün sarayından aşağı yukarı bir mil kadar uzaktır ve bir sütunun yanıbaşında aşağıda anlatılacağı gibi bina edilmiştir. İlk önce bir milden fazla çevresi olan üç ayak[39] yüksekliğinde bir duvar vardır ve büyük kapılı dört tane girişi vardır. Bu duvarın çevrelediği yerin ortasında bir saray vardır ki içinde birçok sofalar ve odalar bulunur ve burada Büyük Türk'ün cariyeleri yaşar, ve bu sarayın çevresinde her çeşit ağaç ve bağların dikilmiş olduğu çok sayıda bahçe ve bostanlar vardır, bu bahçelerde çeşitli hayvanlar bulunur ve suları uzaktan getirilmiş çeşmeler çeşitli yerlerde akar ve sonra gelip alçak bir yerde toplanırlar ve bir gölcük meydana getirirler; bunun çevresi sazlıktır ve içinde çok sayıda yaban kuşları yaşar şöyle ki burası da güzel bir yerdir, ve burada oturan ve cariyelere refakat etmeğe ve onları gözetlemeğe görevli olan kişiler arasındaki düzen aşağıda anlatılacaktır.[40] Bu cariyeler sarayında çok yüksek ve kalın bir sütun vardır[41] ki arka tarafta durur ve yekpare olup içi boştur ve bu boşluk içinde daha küçük bir sütun yontulmuştur ve bunun kendi taşından bir merdiven yontulmuştur ki ta dipten tepeye kadar çıkar ve sütunu çepeçevre dolaşan bir balkona ulaşır ve birinci büyük sütunun dış çevresi tümüyle zafer törenine katılan arabalar ve diğer kadim sahneleri tasvir eden görüntülerle bezenmiştir. Konstantiniyye şehrinde buna benzer bir tane daha vardır ki her Pazar günü büyük bir pazarın kurulduğu bir yerdedir[42] ve başka bir sütunun yanıbaşında[43] Büyük Türk, aşağıda anlatılacağı gibi güzel bir tapınak inşa etmiştir.

Büyük Türk birçok tapınak yaptırmıştır[44] ve mermerleri, sütunları ve taşları adı geçen yere getirtmiş ve burada Ayasofya kilisesi biçiminde büyük bir kubbe bina ettirmiştir[45] ve içi, bir dairenin dışında, tümüyle beyazdır, ve bu bitkisel motiflerle süslü olan dairenin içinde bazı Arapça harfler işlenmiştir ve pek güzel mermerler ve sütunlarla bezenmiştir ki bunların arasında somaki, serçegözü ve başka çok kıymetli mermerler bulunur ve bu tapınak çok sayıda kandillerle bezenmiştir ve bunların arasında zarif altın zincirlerle sar-

Veronalı Onophrius Panvinius'a göre, 1450'lerde Hippodrom'un durumu

kıtılmış devekuşu yumurtaları durur. Ve yerler tümüyle büyük ve güzel halılarla örtülmüştür çünkü Türkler bunların üstünde ibadet ederler. Bu kubbenin beş tane kapısı vardır, üçü ön cephede ve birer tanesi iki yan cephede[46], bunlar kakma usûlüyle ve çok ince yaprak tasvirleriyle bezenmiştir. Bunların önünde bir giriş vardır ki büyükçe bir avlu biçimindedir ve bu avlunun çevresinde çok güzel sütunlu yüksek revaklar vardır, bunlar kurşunla örtülü ve mermerle kaplıdırlar. Ve avlunun ortasında fıskiyeli büyük bir çeşme vardır ki havaya su fışkırtır, bu su küçük bir havuza düşer ve oradaki fıskiyeler onu daha büyük ikinci havuza aktarır ve böylece su havuzdan havuza geçer ve bu adı geçen çeşmede ibadetini yapmadan önce Müslüman halk yıkanır. Ve de bu avlunun dışında etrafı dıvarla çevrili ve ancak birkaç geçidi olan başka bir avlu vardır ve bu diğerlerinden büyüktür, çünkü birbuçuk millik bir çevresi vardır ve tapınakla diğer avluyu içine alır ve bu avlunun iki yanında, yani sağında ve solunda medreseler vardır ki bu medreseler tonozla örtülü ve kurşunla kaplıdır ve bunlarda öğrencilerle adı geçen tapınakta ibadetleri yürüten din adamları için mekânlar ve odalar vardır ve bütün bunlar Büyük Türk'ten maaş alırlar. İlk önce imamların maaşları, harcırahları ve meskenleri vardır, müderrislerin verdikleri derse göre maaşları, harcırahları ve meskenleri vardır ve dersleri dinlemek ve okumak isteyen bütün öğrencilere harcırah, kitap ve mesken verilir, böylece buraya uzak yerlerden adamlar gelir. Bir de adı geçen yerde, yani medreselerin arka tarafında kiremitle örtülü tek katlı imaretler vardır[47] ki birçok kişiyi barındırabilir ve buraya gelen her yabancı ister sağlam olsun ister hasta üç gün hüsn-ü kabul görür ve kendi âdetlerine göre yiyecek, içecek ve yatacak yer bulur. Ve tapınağın sınırında bahçe gibi bir yer vardır ki tapınağa dayanır ve bir taş atımı kadar eni ve bundan biraz eksik boyu vardır, etrafı dıvarla çevrilidir ve bu dıvarın çok sayıda demir parmaklıklı pencereleri vardır ve bunlardan içerisi ve dışarısı görülür, ve bu bahçenin ortasında tapınağa daha yakın küçük bir kubbe vardır, kesme taştan ve kalın parmaklıklı iyi bezenmiş bir tapınak gibidir; ve burada Büyük Türk için düzenlenmiş mekânın arkasında meskenler vardır;[48] ve herbiri bu tapınağın bir tarafında duran iki minare vardır, oldukça yüksektirler ve iyi bezenmişlerdir ve ibadet saatinde yani günde beş defa din görevlileri şerefelere çıkıp yüksek sesle bazı sözler söyler ve bunlarla ibadet saatinin gelmiş olduğunu anlarlar, böylece halk tapınakta toplanır ve tapınağın biraz ötesinde haftada bir defa güzel bir pazar kurulur ve burası her çeşit bezirgân ve sanatkârın bulunduğu bir dükkân denizidir ve buna Karaman pazarı adı verilir.[49]

Konstantiniyye'nin her mahallesinin farklı dili, örf ve âdeti vardır, çünkü sâkinleri başka başka memleketlerden getirilmiştir.

Biraz daha aşağıda çukur bir yer vardır ki boyu bir kundaklı yay atışı ve eni bunun yarısı kadardır ve etrafı dükkân-

Lorichs'in İstanbul panoramasında Eyüp Camii (1559)

larla çevrilidir. Bu dükkânlarda ustalar durur ve Büyük Türk'ün sarayı için dizginler, eğerler ve diğer at koşumları yaparlar[50], ve bu yerin ortasında her sabah büyük bir at ve deve pazarı kurulur[51] ve her gün çok sayıda at satılır. Tapınaktan gelince sağ tarafta biraz daha ilerde Büyük Türk'ün piyadelerinin oturduğu kışlalar vardır ki aşağıda anlatıldığı gibi bina edilmiştir.[52] Dıvarla çevrilmiş büyük dikdörtgen bir avlunun biri önde biri arkada iki kapısı vardır ve çepeçevre tonoz örtülü kurşun kaplı zemin kat odalar ve dükkânlardır ve adı geçen odaların önünde tonozlu revaklar vardır. Bu avlunun ortasında büyük bir kuyu ve bir yanında altı dönüm kadar[53] çimenlik yer vardır ve etrafı hendektir ve burada piyadeler silâh kullanır ve silâh atımı tâlimi yaparlar ve genel olarak bu avluda onbin kişi bulunur yani ev başına onbir kişi, bir onbaşı ve on er ve aşağıda bunların düzeni anlatılacaktır. Bundan ileri öte yanda yani sol tarafta çukur bir yer vardır ki burada başka bir tapınak bina edilmiştir ve Türkler bu yeri pek kutsal sayarlar[54]; ve burada manastır gibi çok odalı bir yer vardır ve her odanın kendi taş kurnası vardır ki bunun üstünde olan iki madeni musluğun birinden sıcak su ve diğerinden soğuk su akar, çünkü bu yerde bu ülkelerde kullanılan (su ısıtan) kazanlar vardır ve burada insanlar yıkanır ve bu odalarda yıkananlar için gerekli havlular ve elbiseler hazır bulundurulur.[55] Ve biliniz ki Konstantiniyye şehrinde Bezesten adında bir yer vardır[56] ve bu yer Venedik'teki Almanlar Hanı [57] gibidir, tonozlu bir yapıdır ve dört tane gayet güçlü kapısı vardır ve bu hanın her tarafında dükkânlar bulunup her çeşit mal satılmaktadır, yani altın ve gümüş işlemeli kumaşlar, her çeşit ipekli bezler, kısacası burada değerli herşey satılır ve her gün öğleye doğru mezatla herkes ihtiyacı olan herşeyi alabilir ve satabilir, ve bu hanın dışında her tarafta her cins malı satan dükkânlar vardır: Yünlü kumaşlar, bezler, örtüler, araba, fistanlar gibi; burada eskiciler, kavaflar durur, öte yanda kuyumcular vardır ve böylece sırayla bütün sanatlar ve tüm zanaatlar dizilmiştir ve cumanın dışında her gün her tarafta mezatla satış yapılır, ayakkabıya kadar her şeyi mezatla satarlar ve aynı biçimde bütün mahallelerde her çeşit zanaatkâr bulunur. Konstantiniyye'de her mahallenin kendi düzen ve âdetine göre kendi tapınağının ve çarşısının olduğunu bilmelisiniz, çünkü yukarıda anlattığım gibi[58] Konstantiniyye'nin her mahallesinin farklı dili, örf ve âdeti vardır çünkü sâkinleri başka başka memleketlerden getirilmiştir.

Bu şehirde Hıristiyanların âyinlerini yaptıkları birçok kilise vardır, bunların arasında Patrikhane ve Rum, Katolik, Makedonya[59] ve Ermeni kiliseleri vardır. Aynı biçimde Yahudilerin de havraları vardır, bunlara engel olunmaz ve havralarını sanki kendi memleketleri imiş gibi açık tutarlar. Konstantiniyye'nin her yerinde toprağın altı kazılırsa tonozlar ya da temeller bulunur.[60] □

[1] Burada söz konusu olan Roma ya da İtalyan milidir ki karşılığı birbuçuk kilometredir. Ancak yapılan tanım gerçeğe uymuyor çünkü sur içi İstanbul üçgen biçiminde olmasına rağmen hiçbir kenarı diğerine eşit değildir ve en uzunu olan Marmara sahili 7 kilometreyi aşmaz.

[2] Yedikule, ancak yazar bir kule fazla sayıyor.

[3] Bugünkü Yenikapı, buradaki eski Bizans limanı zamanla doldurulup bostan haline getirilmiştir (Langa). Söz konusu hisar limanın girişini bekleyen kulelerdir.

[4] Bugünkü Kumkapı. Adı geçen liman bugün doldurulmuş olan Kadırga limanıdır.

[5] Bizanslılar ve Osmanlılar zamanında zindan olarak kullanılan kule, Kadırga limanının girişini bekleyen ve Justinien'in generali Belisarius'a

ait bir efsaneye bağlı olarak Belisarius kulesi adı verilen yerdir. Adı geçen kişiler 1476 yılının sonbaharında Friuli bölgesinde yapılan akınlarda yakalanarak 1476 Mart'ında İstanbul'a getirilmişlerdir. Fidyeyi ödeyemeyen 35 kişinin burada boynu vurulmuştur. Bu konuya, Angiolello, *Historia Turchescha*'da değinir.

[6] Trabzon'un 1461 tarihinde fethinden sonra oradan sürülen Rumların bir kısmı İstanbul'da, Fener mahallesinde iskân ettirilmiştir. Burada bir hisar yoktur, ancak ilerde Balat ve Ayvansaray'da Bizans saraylarını içine alan ikinci sur söz konusu olabilir.

[7] Kâğıthane ve Alibey sularının eski adları Barbizes ve Kidaros'tur. Oysa Yavuz Sultan Selim'in seferlerini anlatan Haydar Çelebi'nin *Ruznâme*'sinde bu yerde Desine ya da Despine köprüsünden bahsedilir. Bu köprü Kâğıthane deresi üzerinde olan ve Bizanslıların Deve Köprüsü adını verdikleri yapı olmalı ve bu durumda Angiolello'nun *Despone* deresi Kâğıthane suyudur. İsmin kökenine gelince Rumca Despina (= Hatun) kelimesinden türemiş olmalı. Bunu pekiştiren başka bir öğe de bu köprünün başında ermiş Teodora'nın sarayının ve manastırının bulunmasıdır.

[8] Akdeniz (Mar Maggiore) zamanın Türkleri ve Batılıları için Boğaziçi'nin hemen güneyinde başlar, onun için burada söz konusu olan Marmara denizidir.

[9] San Françesko kilisesi birkaç defa yandıktan sonra 1697'de cami'ye çevrilmiş ve bu cami de XX. yüzyılın başlarında yıkılarak yerine bugünkü Hırdavatçılar çarşısı yapılmıştır. San Dominico, bugünkü Arap Camii'dir, ancak bunun camiye çevrilmesi Angiolello'nun İstanbul'da olduğu yıllara rastladığından, yazarın San Dominico manastırı olarak Arap Camii'nden ya da Dominiken keşişlerinin sonradan yerleşmiş oldukları ve günümüze kadar gelen Saint Pierre kilisesinden hangisini kastettiği belli değildir. San Benedetto ise bugün de varolan Saint Bonoit kilisesidir.

[10] Burada herhalde söz konusu olan Katolik Ermenilerdir. Oysa o dönemde Galata'nın tek Ermeni kilisesi olan Surp Grigor Lusavoriç kilisesi Gregorienlere aitti. Ancak Hrand Andreasyan'a göre (Eremya Çelebi Kömürcüyan, *İstanbul Tarihi*, İstanbul, 1952, s.233) Ermeni Katolik Cemaatı 1831'de Galata'da kendi kiliselerini yapmadan önce Gregorienlerle aynı kilisede ayin yaparlardı.

[11] Söz konusu olan Hasköy'deki Aya Paraskevi kilisesi ve ayazması bugün de vardır. Aksine Bizans kaynaklarında adı geçmez.

[12] Angiolello, Eyyüb Ensari'yi Tevrat'taki Hazreti Eyyüb'le karıştırmasına rağmen, Eyyüb turbesi ve camiinden bahseden en eski kaynaklardan biridir ve onun daha eskiden orada bulunan bir ibadet yerinin üstünde yapılmış olduğunu gösterir. 885 yılında öben İbn Kutayba'dan bu yana da Arap kaynakları Hazret-i Eyyüb Ensari'nin gömülmüş olduğu yerin üstünde Bizanslıların bir kubbe yaptıklarını ve orada bir ayazma'nın bulunduğunu kaydederler. Orada bulunan Bizans'tan ya da daha öncelerden kalma bir ibadet yeri önce Araplar, sonra da Türkler tarafından Hazret-i Eyyüb Ensari'nin mezarı ile özdeşleştirilmiştir.

[13] Eyyüb'ün sırtlarında ermiş Kozmas ve Damyanos adına bir manastır vardı ve burası 1204'de İstanbul'un Haçlılar tarafından kuşatılmasında kaleye çevrilmişti. Angiolello'nun aktardığı bilgi buradan kaynaklanmalıdır, çünkü Tatarlar İstanbul'u hiçbir zaman kuşatmamıştır.

[14] Angiolello, Ayasofya'nın çevresindeki kiliseleri ve diğer eski yapıları tek bir bütünün parçaları sanır. Yazar için Ayasofya'nın kendisi eski yapının ancak orta kubbesidir.

[15] Arslanhane, Ayasofya'nın yakınındaki İncilci Yahya kilisesidir. 19. yüzyılda yıktırılıp yerine Cebeciler kışlası yaptırılmıştır. Diğer kaynaklarda ayrıca fillerin konduğu bir yerden bahsedilmez.

[16] Aya İrini kilisesi.

[17] Burası, büyük bir olasılıkla 1490 yılında yıldırım düşmesiyle havaya uçan Güngörmez kilisesidir ki yakınısı Sultanahmet arastasının yanıbaşında durur. Ayrıca Cebecilerin de Ayasofya civarında olduklarını unutmamak gerek.

[18] Burada Angiolello Giustiniano (Jüstinien) ve Agostino isimlerini birbirine karıştırmıştır çünkü söz konusu olan meşhur atlı Jüstinien heykelidir. Bu heykel yüzyıllar boyunca Bizanslılarca ve Müslümanlarca Hıristiyan Bizans gücünün simgesi haline geldiği için Angiolello'nun öne sürdüğü indirilme nedeni akla yakındır.

[19] Daha ilerde *Prodromo*, yani *Hippodromo* (= At meydanı).

[20] Bugün Marmara Üniversitesi'nin bulunduğu At meydanının bitiş yerinde bulunan bu sütunlar İstanbul'un XV. yüzyıl sonu-XVI. yüzyıl başı tasvirlerinde görülür. Pierre Gilles'in İstanbul'da olduğu tarihlerde (1547-1551), 17 tane kalmıştı ve bunlar da Süleymaniye Camii'nin avlusunda kullanıldı.

[21] Bunlardan kuzey tarafında olanlar İbrahim Paşa Sarayı yapılınca, güneydekiler de Sultanahmet Camii inşası sırasında yok oldular.

[22] X. yüzyılda dikilmiş olan yığma sütun. Üstünü örten tasvirli tunç levhalar 1204'ten sonra Latinler tarafından sökülmüştür.

[23] Üç yılan başı Angiolello zamanında tam olarak yerinde duruyordu. Bir yılanın alt çenesini İbrahim Paşa'nın kırmış olduğunu zamanın tarihçileri yazar, Arkeoloji müzesinde muhafaza edilen parça her halde bunun üst çenesidir çünkü diğer iki baş 1700 senesinde Polonya elçisinin maiyetindeki bazı kimseler tarafından çalınmıştır. Bu heykellere bağlı tılsım özellikleri X. yüzyıldan beri *Patria* adı verilen Bizans İstanbul tasvirlerinde ve Arap coğrafyacılarının kitaplarında yer alır.

[24] Burada beş ayak tabiri yanlıştır çünkü obelisk'in yüksekliği 18,5 metredir. Yirmibeş ayak olabilir.

[25] Burada Angiolello kendisiyle çelişkiye düşüyor çünkü daha yukarıda bu heykelin Bizanslılar zamanında orada bulunduğunu yazıyor.

[26] Aynı hikâye Ahmed Yazıcıoğlu'nun 1450 yıllarında kaleme alınmış *Durr-i Meknun* adlı yazmasında ve 1437 tarihinde İstanbul'a gelen Katalan Pero Tafur'un kitabında vardır. Hikâye İstanbul'da bir Forum'da yerleştirilmiş olan ve *adalet elleri* adı verilen tunç eller etrafında kurulmuş olan efsanelerden kaynaklanır.

[27] Binbirdirek ya da Yerebatan sarnıcı.

[28] 1920'lerde yanan Bab-ı Hümayun (Birinci Kapı)'un üst katı.

[29] Bab-üs Saade (Orta Kapı) ve ikinci avlu.

[30] XVI. yüzyıldan sonra İç Hazine aşağıda anlatılacak olan Fatih köşkünde idi. Fatih devrinde İç Hazine olarak bilinen yer ikinci avludaki bugünkü Silâh Müzesi'dir. Oysa burada tarif edilen iç hazine ikinci avluda solda, ahırlardan sonra ancak Kubbealtından öncedir, yani büyük bir olasılıkla, Adalet kasrı adı verilen kulenin yerindedir ve bu, kule zemin katının sanıldığından, yani XVI. yüzyıl başlarından daha eski olduğunu gösterir.

[31] Bugünkü Kubbealtının Fatih döneminden kalmamasına rağmen bu cümle onun aynı yerde ve büyük bir olasılıkla aynı biçimde divan ve kâtipler yeri olarak ikiye ayrılmış olduğunu gösterir. Aksine, metin, Fatih devrine ait olduğu sanılan iç hazineden (silâh müzesi) bahsetmez.

[32] Bugünkü binanın daha yeni olmasına rağmen yerinin değişmediği görülür.

[33] Bildiğimiz kadarıyla, Enderun mektebi ya da Seferli koğuşunun yerinde bulunması gereken bu güvercinlikten diğer kaynaklar bahsetmez.

[34] Fatih köşkü (bugünkü Hazine dairesi).

[35] Genel olarak, üçüncü avlunun sağında, Fatih köşkü olarak bilinen yerin, bu dönemde sarayın asıl oturma yerinin olduğu ve aynı avlunun solundaki, bugünkü Hırka-i Saadet yerinin sonradan yapılmış bir bina sanılmasına rağmen, Angiolello'nun verdiği bilgiler asıl sarayın solda olduğunu ve Bağdat ile Revan köşklerinin önünde olan revaklarıyla ve havuzuyla Fatih döneminde varolduğunu gösterir.

[36] Bu binanın altında olan ve Cihanüma bodrumu adıyla bilinen yerin iki ayağı olabilir.

[37] Birbirine yakın olması gereken bu köşklerin bir tanesi herhalde Çinili köşktür ki Angiolello onun İran ve Karaman biçiminde yapılmış olduğunu söyler. Diğer ikisi için hiçbir bilgi yoktur.

[38] Bayezid'deki Eski Saray.

[39] Üç ayak olamaz, on üç olabilir.

[40] Çevirisini verdiğimiz bölümden sonra Angiolello Osmanlı saray teşkilâtını anlatır.

[41] Büyük Theodosius adına 396 yılında dikilen sütun. II. Bayezid külliyesi Eski Saraydan alınan yerler üzerine bina edilince bu sütun yıktırılıp taşları Bayezid hamamının inşasına kullanılmıştır.

[42] Avratpazarı'ndaki Arcadius sütunu, 1715'de yıktırılmıştır.

[43] XVI. yüzyıla kadar Kıztaşı adını taşıyan bu sütün Fatih Camii'nin yakınlarında bulunuyordu. Eskiden bir Venüs heykelini taşıdığı için ona bu isim verilmişti. Bugün Süleymaniye Camii'nin kubbesini taşıyan dört büyük sütundan biridir. Onun oradan kaldırılmasından sonra Kıztaşı adı Marcien sütununa verilmiştir.

[44] Cümle açık değildir, bu son kelime *yıktırılmıştır* olsaydı cümle açıklık kazanırdı.

[45] Fatih Camii. Yapılmasına 1463'te başlanmış 1470'de, yani Angiolello'nun İstanbul'a vardığı yıl, tamamlanmıştır. 1765 yılında depremden yıkılarak 1771'de yeniden yapılmıştır.

[46] Şimdiye kadar yapılmış olan restitüsyon planlarında (bk. E.H.Ayverdi, *Osmanlı mi'mârîsinde Fâtih devri*, C.III, s.367 ve devamı) bir ya da üç kapı gösterilmiştir.

[47] Bugün imaretin bir kısmı kalmıştır. Ayverdi (a.g.e., s.400) kiremit örtüsünün sonradan yapılmış olduğunu yazar, oysa Angiolello'ya göre aslında vardı.

[48] Cümle açık değildir. Fatih türbesinden bahsedilmesine rağmen, sultanın ölümünden önce yapılmış olduğu görülen bu binadan, Angiolello, ya işlevini bilmediği için ya da başka bir nedenden dolayı açıkça bahsetmez. Bundan dolayı adı geçen meskenlerin bu mekânla ilgili olup olmadıkları anlaşılmıyor.

[49] Fatih ile Saraçhane arasındaki Büyük Karaman çarşısı.

[50] Saraçhane.

[51] Atpazarı, Bozdoğan kemerinin batısında, yani Saraçhane'nin kuzey-batısında kurulurdu.

[52] Yeniçerilerin oturduğu Eski Odalar, Şehzade Camii'nin karşısında bulunuyordu.

[53] Angiolello "2 campi" diyor. 1 *campo* 3 ile 5 bin m² arasında olan bir Venedik ölçüsüdür ki altı ile on dönüm arasıdır. Su yolları haritasına göre Eski Odaların tüm alanı 120 dönüm civarında idi, bu durumda yazarın verdiği ölçü akla yakın gelir.

[54] Bu, 1476 tarihinde inşa edilen Vefa Camii olabilir.

[55] Bugün yok olan Vefa hamamı olmalıdır.

[56] Büyük Bedesten.

[57] Bugün Venediğin Büyük Postane Binası olan *Fondacco dei Tedeschi*.

[58] İstanbul'un tasvirinden önce kısa bir giriş bölümünde Angiolello, şehrin fethinden sonra sürgün yoluyla yapılan iskândan bahseder.

[59] Makedonyalıların ayrı bir mezhebi olmadığı için ayrı kiliselerinin de olmaması gerekir. Belki Makedon yerine Karaman okumak gerekir, çünkü Türkçe konuşan ve bu dilde âyin yapan Karamanlıların ayrı kiliseleri vardı.

[60] "Şimdiki zamanda dahi ne kadar yerün altında kazarlarsa ağır binalar bulurlar" 1491 yılı Anonim *Tevarih-i Âl-i Osman*.

İki Yahya Kemal*

FAHİR İZ

BENİM görüşüme göre iki Yahya Kemal var: Şair Yahya Kemal ve düşünür Yahya Kemal. Çünkü Yahya Kemal, Ahmet Haşim gibi sırf şiir yazmakla yetinmemiş, bir çok konu üzerinde düşünmüş, birtakım kesin sonuçlara ve yargılara varmıştır.

Şair Yahya Kemal

Önce şairi ele alalım. Yahya Kemal'in Türk şiirindeki yeri nedir? Tanzimat'tan kısa bir süre sonra ortaya çıkan Şinâsi, edebiyatta yeni bir akım başlattı. İlk önce Türk edebiyatının rotasını değiştirdi. İran'dan çekip Batı'ya yöneltti. Batı edebiyatından yeni kavramlar, yeni türler getirdi. Bu yeni kavramları şiire soktu. İlk kez bir Batı dilinden, Fransızca'dan, şiir çevirileri yaptı. Ne var ki, Şinâsi ve arkadaşları yeni kavramlar dışında, dil, üslûp ve zevk bakımlarından, divan şiirini aşağı yukarı sürdürdüler. Şiirde asıl yenilikleri, bu topluluğun en genç şairi Hâmid getirdi. Yalnız onu da eskiden büsbütün ayrılmış sayamayız. Hâmid, bir yanıyla, eski şiire bağlıdır, üslûbunda çok kez divan şairlerinin edâsını sezeriz. Recaizâde Ekrem, şiirinden çok, eleştiri yazıları ile edebiyat târihine girdi.

Böylece Servet-i Fünun'culara gelmiş oluyoruz. Bunlar, yani Tevfik Fikret ile Cenap ve onların yolunda gidenler, divan şiiriyle bütün bağları keserek, yeni bir zevk yeni bir söyleyiş getirdiler. Hele Fikret'in yaptıklarına, rahatça, şiirde devrim adı verilebilir. Bunu Yahya Kemal de kabul ediyor.

Ne var ki, Tanzimatçılar, pek uygulamasalar bile, halkın anlayabileceği bir dile yönelmek istemişlerdi. Oysa Servet-i Fünun'cular, ilke olarak, 'seçkin' sınıfa seslendiler ve halkın anlamadığı yapma bir dille yazmakta direttiler. Böylece, Fikret'in şiir anlayışında yaptığı devrime karşı, Servet-i Fünun akımı dilde büsbütün geride kaldı.

Yahya Kemal 1902'de Üsküp'ten İstanbul'a geldi. Burada kaldığı on beş aylık dönemde Hâmid ve özellikle Fikret etkisinde idi. Onun havasını, hatta üslûbunu, çok yakından yansıtan şiirler yazıyordu. Servet-i Fünun'da edebiyatçıların susturulduğu bu yıllarda, 1903'te, Paris'e kaçtı. Orada dokuz yıl kaldı. Önceleri Jön Türklerin arasına girdi. Sonra onlardan uzak durdu. Daha çok edebiyat çevreleriyle ilişki kurdu. Kimisiyle tanıştı. Siyasal Bilimler Okulu'nda özellikle tarih dersleriyle ilgilendi. Milliyetçilik kuramları üzerinde durdu.

1912 yılında, 28 yaşında, İstanbul'a döndüğü zaman, ortamı çok değişmiş buldu. Hürriyet ilân edilmiş, *Servet-i Fünun*'la, onun uzantısı olan *Fecr-i Âti* topluluğu dağılmıştı. Tanzimat'ın ortaya attığı Osmanlılık fikri iflâs etmişti ve Türkçülük, İslamcılık, Batıcılık gibi yeni akımlar birbiriyle çarpışıyordu. Türk Ocağı kurulmuş, *'Yeni Lisan'* akımı başlamıştı. Daha 1895'te Mehmet Emin, arkasından Rıza Tevfik, Servet-i Fünun'a meydan okurcasına halkın konuştuğu Türkçe ile şiirler yazmağa başlamışlardı. Şimdi de, Milliyetçilik akımının önderi Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin'in başlattığı *Yeni Lisan* akımını benimseyerek, onu Türkçülüğün ilkeleri arasına katmıştı. Çevresine topladığı genç şairlere hece vezniyle ve halkın konuştuğu dille şiir yazmalarını öğütlüyordu. O zamana kadar, *Servet-i Fünun* ya da *Fecr-i Âti* etkisinde şiirler yazan genç şairler, yavaş yavaş bu yola, Milli Edebiyat akımına giriyorlardı. Yahya Kemal gibi kafası işleyen ve kültürlü bir genç şairin bu olaylardan etkilenmemesi olanaksızdı. Kendisi de bunu kabul ediyor, hatta bir aralık Turancı bile olduğunu söylüyor. Zamanla Yahya Kemal, Türkçülüğü, Türkiye Milliyetçiliği olarak sınırlamıştır. Paris'te kaldığı yıllarda Fransızların konuştukları dille şiir yazdıklarına dikkat eden Yahya Kemal'in Türkiye'deki bu akımı hiç yadırgamadığı anlaşılıyor. 1914'te yayımladığı bir yazıda (Peyâm-ı Edebî, 3 Mart 1330) şöyle diyordu: "Artık o kadar müstâmel *bahir* çirkin bir kelime oluverdi. Gözümüze çirkin görünüyor. Denizi *deniz* kelimesiyle, ebri, sehabi *bulut* kelimesiyle, tiği, seyfi, şemşîri *kılıç* kelimesiyle, ruh'u *yanak* kelimesiyle, bârânı *yağmur*, sefîneyi, keştiyi *gemi*, sâkikayı *yıldırım*, bârikayı şimşek kelimeleriyle hissedebiliyoruz. Zevkimizde hâsıl olan bu esrârengiz tasfiye kim bilir bundan bir devir sonra daha ne neticeler verecek!... Evet gayr-i kâbil-i inkârdır ki Türkçe teşekkül devrinde bulunuyor..."

Bununla birlikte, Yahya Kemal'in şiir zevkini yoğuran, onun sanatının öğelerinden çoğunu oluşturan, Paris yıllarıdır. Yahya Kemal XIX. yüzyılın Heredia ve Lecomte de Lisle gibi Parnassienlerini, Baudelaire, Mallarmé, Verlaine, Rimbaud gibi simgecilerini (sembolistler) hayranlıkla okumuştu. 1910'da ölen Jean Moréas'ı ise şahsen tanımış, onun kahvelerdeki edebiyat sohbetlerine katılmıştı. Jean Moréas takma adını kullanan şair; aslında, Yannis Papadiyamantopulos adlı bir Yunanlı idi. Atina'da doğmuş, ilk şiir kitabını Yu-

** Hürriyet Gazetesi'nin Yahya Kemal'in 100. doğum yılı nedeniyle 1984'te İstanbul'da Atatürk Kültür Merkezi'nde düzenlediği toplantıda yapılan konuşma*

nanca yayınlamıştı. Sonra Fransa'ya gelip yerleşmiş, Fransızca şiirler yazmağa başlamıştı. Önceleri Parnassien olduğu halde, sonradan simgeciliğin ilkelerini Avrupa'da ilk kez o ileri sürmüş, bir de bildiri yayınlamıştı. 1886'da 'Le Symboliste' adında bir de dergi çıkarmıştı.

Ne var ki, 1891'de simgeciliğin çizgisinden ayrılarak şair arkadaşı Charles Maurras ve bir kaç genç şâirle birlikte *Ecole Romane*'ı kurdu. Serbest nazım yerine Klasik Fransız nazmına ve eski Yunan ve Latin klasiklerine döndü. Ama simgecilikten de büsbütün kopmadı. En güzel şiirlerini de Yahya Kemal'in Paris'te bulunduğu yıllarda yazdı. İşte Yahya Kemal'in İstanbul'a döndüğü yıllardaki 'Nev-Yunaniliği' buradan kaynaklanır. Bunun Türkçe'de çıkmaz yol olduğunu çabuk anladı. Moréas ile Ecole Romane'ı kuran Charles Maurras'ya gelince o, aşırı Fransız milliyetçisi, koyu katolik ve kırallık yanlısı, çok gelenekçi bir şairdi.

Yahya Kemal'deki eski şiirin rüzgârının esin kaynağı Paul Verlaine'nin *Fêtes Galantes* adlı yapıtıdır. Mallarmé, genç Fransız şairlerine, ilk iş olarak, bu kitabı okumalarını öğütler. Genç Türk şairi de, hemen bu kitabı okur. Burada Verlaine, onsekizinci yüzyılın dili ve üslûbuyla o zamanki saray ortamını ve eğlencelerini anlatmıştır. Yahya Kemal Paris'teki Doğu Dilleri Okulu'na koşar. Bir yandan Farsça ve Arapçasını güçlendirir. Bir yandan da Türk Divan şairlerini incelemeğe başlar. Bu iş bitince, bizim Lâle devrini, Nedim tarzında, onun dili ve üslûbu ile anlatmağa karar verir. İlk denemesini de söylediğine göre, 1906'da yapar. (Sene 1140/Nevbahar-ı vuslatın bassın deyu ilk âyına/Büseden papuş giydirdim o nermîn pâyına/Kasr-ı Sa'dâbâd gülzâr-ı hümâyûn-sâyına/Eyledüm mehtâbı hem da'vet düğüm alayına). Türkiye'ye geldikten sonra, Nev-Yunanilik denemeleri başarı sağlamayınca, tekrar bu yola döner. Eski şiirin rüzgârı ile yazılan şiirler eski tarzda, birer nazîre değildir. Hepsinde Yahya Kemal'in kişiliği ağır basar. Onların Nâilî'nin, Nedîm'in şiirleri olmadığını ilk dizede anlarız. Divan şiirinde pek nâdir olan konu bütünlüğü onda vardır.

Yalnız burada bir noktayı hatırlatmak isterim. Paul Verlaine'in Fêtes Galantes'da kullandığı dil okurlarını pek yadırgatmaz. Çünkü Fransızca, son üçyüz yılda, çok az değişmiştir. Bir Fransız okuru bugün Racine'i de, André Chénier'yi de, Baudelaire'i de rahatlıkla anlar. Türkçe de öyle mi? Divan şiirinin tadına varmak, bugün, bir uzmanlık işi olmuştur, sıradan bir okur bu şiirin ancak mûsikîsini biraz sezebilir.

Gençlik yıllarında Yahya Kemal

Bence, Yahya Kemal'in kolay erişilmez güzellikteki şiirlerini, konuşulan Türkçe ile yazdığı *Kendi Gök Kubbemiz*'deki şiirleri arasında bulabiliriz. Eski Yunan ve Latin şiirleri gibi, her çeşit süsten arınmış, yalın şiirlerdir bunlar. Yine bence, şairin 1914-1934 arasında bu türdeki en tipik şiirlerinin örnek aldığı yapıt Heradia'nın *Les Trophées* adlı küçük şiir kitabıdır.

Çağdaşları ve akranları içinde, 1900'den, yani yirminci yüzyıldan önce doğan şairler arasında, bu kadar pürüzsüz, akıcı ve ahenkli bir Türkçe ile yazabilen başka bir şair olmadığını rahatça söyleyebiliriz.

Tanzimat ve Servet-i Fünun şairlerini gördük. Bunlar güzel Türkçeyi bulamadılar. Bunun dışındaki şairlerden Mehmed Emin, konuşma dilinde ilk Türkçe manzumeler söylemek şerefini kazandı, ama şiiri bulamadı. Rıza Tevfik biraz halk ve tekke şiirine yaklaştı ve bu tür şiiri sevdirdi. Mehmet Âkif aruzu hamur gibi yoğurdu ve Türkçe konuşturdu. Büyük şair Ahmet Haşim yaşasaydı, belki Türkçe'nin başyapıtlarını yaratırdı, çünkü son yıllarında Türkçe'yi keşfetmişti. Şairimize çok yakın kuşaktan olan hecenin beş şairi, ara sıra temiz Türkçe ile güzel şiirler yazmışlarsa da, onların şairlik yeteneği sınırlı idi.

Böylece Yahya Kemal, Tanzimat'tan sonra yetişen şairler arasında ve kendi kuşağı içinde rakipsizdir ve bu dönemin en büyük şairidir. (1900'den sonra doğanlar, Birinci Dünya Savaşı sonunda, ya da 1930'larda ve 40'larda yazmağa başlayan kuşaklar, dil, üslup, vezin ve şiir anlayışı bakımlarından ayrı bir dünyaya aittirler. Yahya Kemal'i bunlarla, ya da bunları Yahya Kemal'le kıyaslamak, her iki taraf için de haksızlık olur.)

Düşünür Yahya Kemal

Şimdi düşünür Yahya Kemal'i ele alalım. Yahya Kemal'in hâlis şiirden, öz şiirden yana olduğunu gördük. Şairimiz şiirin sosyal konulara girmesini, belirli bir görüşün hizmetinde olmasını istemez. Aynı fikirde olan Ahmet Haşim şiirlerinde hiç bir düşünce belirtmez, hiç bir olaya değinmez. Oysa Yahya Kemal belirli bir görüşün hizmetindedir, pek çok şiiri tezlidir. Bu tez gelenekçiliktir. Bu yüzden Ziya Gökalp kendisine: *"Kökün mâzîdedir, âtî değilsin"* demiştir. Şairimiz cevabında *"Kökü mâzîde olan âtîyim"* demişse de, daha sonra yazdığı bir yazıda, Gökalp'in söylediğinde gerçek payı olduğunu ve kendisinde sürekli bir geçmiş özlemi bulunduğu kabul eder. Yahya Kemal yaşarken Türk toplumunun her alanda yaptığı atılımlar onu hiç ilgilendirmedi. Kendi alanı olan şiirdeki büyük değişiklikleri dikkatle izledi. Hatta en başarılı değişikliği kendisi yaptı. Ne var ki, orada kalmış, *toplumla birlikte ileri bir adım atmamıştır*. Varşova'da elçi iken org sesini işitince: "Duydumsa da hoşlanmadım Islav kederinden" demiş ve Tanbûrî Cemil Bey'in plağını çalarak kendisini Kanlıca Körfezinde hayal etmiştir.

Ziya Paşa, bundan 120 yıl önce, 1868'de yazdığı bir yazıda Itrî gibi eski musiki ustalarının besteledikleri dîvan şiirlerinin gerçek Türk şiiri olmadığını söyler. "Bunlar acem şiirlerinden taklid edilmiş şiirlerdir. Onlar da Araplara taklid etmişlerdir. Yani melez bir şeydir" der, bizim gerçek şiirlerimizin ise, aydın şairlerin beğenmedikleri, Halk şiiri olduğunu söyler. Ziya Paşa Tanzimatçı şair arkadaşları arasında en ileri sayılanı değildi. Bu söylediklerini kendisi uygulayamamış, ama hiç olmazsa doğru yolu görmüş ve göstermiştir. Ondan elli yıl sonra da Ziya Gökalp aynı görüşü savundu. Elbette Baki, Nef'î, Nedim büyük divan şairlerimizdir. Ama bugün çocuklarımız onlar gibi yazarsa bu çağdaş şiir olur mu? Tanzimat'la beraber çağdaş tiyatroya geçtik. Bugün ileri bir tiyatromuz, operamız ve büyük sanatçılarımız var. Gelenekçilik uğruna, çağdaş tiyatroyu bırakıp, karagöz ve orta oyunuyla mı yetinelim? Yine o dönemde çağdaş romana geçtik. Bugün o türde de sesimizi dünyaya duyurduk. Geleneklerimize daha uygundur diye Kesikbaş, Kan Kalesi, Kırk Vezir, Muhayyelât-ı Aziz

Yahya Kemal

Efendi türünden şeyleri mi sürdürelim? Eskiden bizde resim sanatı yoktu, minyatür yapardık. Son yüzyılda bu sanat dalı gelişti. Bugün dünyanın her yanında sergiler açan ressamlarımız var. Geleneklere uymuyor diye yine minyatüre mi dönelim? Başka sanat dalları içinde ayni şey söylenebilir.. *Gelenekçilik yerinde saymak değildir.* Itrî, Dede Efendi, Tanbûrî Cemil Bey vb. eski büyük bestecilerimizdir, büyük divan şairlerini arasıra okuduğumuz gibi onları da dinleriz. Ama onlarla yetinemeyiz. Türkçülüğün peygamberi sayılan Ziya Gökalp eski musikiyi anlatmış, gelecekteki Türk musikisinin nasıl olması gerektiğini yetmiş yıl önce yazmıştır. Bu herkesin bildiği bir şeydir. Bu alanda, Yahya Kemal'in yaşadığı yılarda, Türkiye'de büyük bir atılım olmuş, dünyaca tanınan besteciler ve icrâcılar yetişmiştir. Şairimiz bu ilerlemelere sevinmek şöyle dursun, bunları toptan yok sayarak, geçmişin anılarına çekilmiştir.

Elbette, bir Türk olarak, halay çekeriz, zeybek oynarız, Erzurum barını çok severiz. Ama bunları çağdaş baleye dönüştürmeyi başaran bir Türk sanatçısı çıkarsa, onu da yürekten alkışlarız.

Yahya Kemal, geçmişe, eskiye ilişkin her şeyi yücelttiği gibi, fakir mahallelerde yoksulluk içinde yaşayan ve cahillik yüzünden bunu kadere bağlayan zavallı halkın tevekkülünü, kadere boyun eğmesini de fazilet olarak gösteriyor.

"Kuru ekmekle bayat peyniri lezetle yiyen
Çeşmeden her su içerken 'şükür Allah'a' diyen"

Koca Mustâ Paşa halkının yoksulluğunu büyük bir mutluluk olarak tasvir ediyor. Böylece kronik yoksulluk da bırakılmaması gereken geleneklerimizden oluyor.

Yahya Kemal'in yaşadığı yıllarda Türk toplumunu temelinden sarsan olaylar oldu. Balkan faciasında bütün Rumeli onun doğup büyüdüğü yerlerle birlikte elimizden çıktı. Çanakkale, Sakarya, Dumlupınar gibi mucizeler yaşandı. Onbinlerce vatan evladı şehit oldu. En umutsuz günlerde:

"Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı,
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı"

diye yazan ve kurtuluşun:

"Kimbilir belki yarın, belki yarından da yakın"

olduğunu söyliyerek halka umut veren şairler çıktı.

Tarihe, milli zaferlere bu kadar bağlı olan Yahya Kemal'den Kurtuluş Savaşı için, bir destan olmasa bile (çünkü uzun soluklu değil) Âkif'in 'Bülbül'ü gibi bir kaç şiir beklenirdi. Ne var ki, onun gözleri, içinde bulunduğu zaman'a ya da ileriye değil, bir kaç yüzyıl öncesine dönüktü. Onu, bu milleti yok olmaktan kurtaran savaşlar değil, ancak Çaldıranlar, Merc-i dâbık'lar esinlendirebilirdi.

- Bu durmuşluk ve yaşadığı zamandan kopmuşluk konusunda başka bir örnek vermek isterim: Gençliğinde şiire başlarken, bir yandan Fransız şairlerinin konuştukları dille yazdıklarını gören, memlekete dönünce de Türkçülük ve 'Yeni Lisan' akımlarının etkisinde kalan şair, vardığı sonuca uygun olarak, konuştuğu dille yazmış, ama o noktadan bir adım ileri gitmemiştir. 1920'lerde yazdığı yazılarla 1950'deki yazıları aynı dil ve üsluptadır. Tıpkı Süleyman Nazif, Ali Ekrem gibi yazarların vaktiyle 'Yeni Lisan' akımını yok saymaları gibi, Yahya Kemal de yaşamının son yirmi beş yılında bütün Türk edebiyatını saran dil akımından hiç etkilenmemiş, bayağı bunu yok saymıştır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki: Elli yılı aşan sanat yaşamında Yahya Kemal, olağanüstü titizliği ve inandığı sanat yolunun sorumluluğu nedeniyle, çok az sayıda şiir vermiştir. Bununla birlikte, sınırlı konular içinde dönüp dolaşsa bile, o, Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemlerinde yetişen şairlerle kendi kuşağının şairlerinin hepsinden büyüktür. Konuşma dili ile hâlis şiiri, öz şiiri en güzel, akıcı ve âhenkli biçimde yazmayı başarmıştır.

Ancak onu Türk toplumunun bugünü ve yarını değil, dünü ilgilendirmiştir. □

Munise Başikoğlu'nun Hatıraları II

Babam Rıza Tevfik

V

Öğrendiğime göre: Büyükada'da oturduğumuz o sıralarda, bize çok yakın oturan ve o devrin tanınmış ailelerinden birine mensup Adliye Mektupçusu Şevket Bey ve ailesi ile çok eskiden beri tanışan ve samimi görüşen babam ve annem, sık sık bu dost aileyi ziyaret edermiş. Annemin ölümünden bir yıl sonra, babamın yine bu aileye yaptığı ziyaretlerin birinde, buraya misafir gelmiş olan dost bir ailenin çok güzel ve sıhhatli genç kızına tesadüf eder ve çok beğenir. Günler geçtikçe bu güzele karşı ilgisi artan babam onunla evlenmeyi arzu eder. Bir gün talip olur ve ismi Nazlı olan on altı yaşındaki bu güzel ile 1904 yılında evlenir. Bu evliliğinde ömür boyu mutlu bir hayat yaşayacaktır babam.

Babam ikinci kez evlendikten sonra, bir yıl daha oturduğumuz Büyükada'dan İstanbul'a, Soğanağa Mahallesinde Mithat Paşa arsası üzerine inşa edilmiş bir eski dost evine muvakkaten taşındık. 1905 yılı Ocak ayında kardeşimiz Said dünyaya geldi. Bir de erkek evlâda sahip olmanın mutluluğu içindeydi babam. Çok küçük yaşıma rağmen o olağanüstü havayı sezmiştim ve ben de mutlu idim, çünkü beni bağrına basan bir annem ve bir de erkek kardeşim vardı.

Yanılmıyorsam, o sıralarda babam Mısırlı Prens Sait Paşa'ya ders verirdi ve gidip gelmede zorluk oluyor diye Sait Paşa babamı Bebek'te Valde-i Hidiv'in yalısına bitişik olan ve boş duran, Hidive ait Halim Paşa yalısına davet etmiş ve biz oraya taşınmıştık. Şimdi yerinde birçok bina yapılmış olan ve bana artık efsanevî gelen bu muazzam yalının sağ cephesinde, en üst katta altı odalı bir bölümünde oturuyorduk. Çok büyük ve aydınlık bir boşluğu çevreleyen geniş ve uzun koridorlu, her türlü yaramazlığımıza, koşup oynamamıza elverişli bir evdi.

Her tarafı böylesine geniş olan bu yalıda, çocukluk çağımızın en özgür ve mutlu günlerini geçirdik diyebilirim. Cephesindeki geniş ve yüksek pencereleriyle denizin üzerine abanmış hissini veren odalarının duvar ve tavanlarındaki, parlak renkli kuş ve çiçek resimlerinin güzelliği göz kamaştırırdı. Alt katta, yılların biriktirdiği tozla örtülü parke döşeli dairelerin sayısız odalarını ve muazzam sofalarını dolaşırken derin boşluğa seslenir, sesimizin yankısını dinlerdik.

Arka tarafta, caddenin öbür yanında, ucu bucağı olmayan koruya hem caddedeki büyük demir kapıdan, hem de yalının üst katından demir asma köprü ile geçilirdi. Tamamiyle yalıya ait olan bu koruya, yalnız babamla çıkardık. Sportmen babam hepimizi alır,

İdmanı ve fotoğraf çektirmeyi çok seven Rıza Tevfik

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Çırağan Sarayı'nda Osmanlı ve İngiliz heyetleri birarada. 1- Rıza Tevfik, 2- Abdülhak Hamit (Londra Elçilik Müsteşarı), 3- Ubeydullah Efendi, 4- Kasım Zebel (Cidde Mebusu), 5- Tevfik Paşa (Londra Büyükelçisi, sonra sadrazam), 6- Lord Curzon (İngiliz Dışişleri Bakanı), 7- Talat Bey (sonra paşa), 8- Lord Salisbury (İngiliz başbakanı), 9- Mustafa Arif (Selanik Mebusu), 10- Arif Fazıl Efendi (Amasya Mebusu)

koruya götürür, kıvrılarak uzayıp dikleşen yolları ağır ağır yürüyerek tepelere çıkartırdı. Böylece uzun yol yürümeyi, tepelere tırmanmayı babam bize küçük yaşta alıştırıyordu.

Çam fıstığı, kuzu kestanesi, cins inciri, dutu, eriği, yenilen mantarı ve daha hatırlayamadığım meyvaların da bulunduğu bu korunun içimi ürperten bir havası vardı, fakat babamın bizim yanımızda bulunması o havanın dağılmasını sağlardı.

Yalıda geçirdiğimiz kış gecelerinin zevkli anılarını hiçbir zaman unutamam. Caddeye bakan kışlık oturma odamızda, akşam yemeklerinden sonra babam hepimizi etrafında toplar, hep beraber tombala oynardık. Numaraları torbadan kendi çeker ve okurdu. Bunu, öyle oyalayıcı bir şekilde yapardı ki, hepimiz heyecanlanır, neşelenirdik. O esnada da caddeden geçen bozacının sesini duyar duymaz, hemen çağırır, boza alırdı. Bardaklara taksim ettikten sonra, üzerlerine tarçın ve leblebi koyar, hepimize ikram ederdi. O zamanlar sekiz dokuz yaşlarındaydım ve o devrin nefis bozasının tadını hâlâ unutamıyorum.

Rıza Tevfik 31 Mart sırasında

Yalıda, aile mutluluğumuzu tamamlayan olay, 1908 yılı Temmuz'unun onbeşinde kardeşim Nazif'in dünyaya gelişi oldu. En küçük kardeşimizle beraber, biz beş kardeş olarak ömür boyu birbirimizi sevecektik. Kardeşi Nazif amcamı çok seven babam, onun ismini ikinci oğluna koymuştu. Anlattıklarına göre: Son derece ağırbaşlı ve onurlu olan Nazif amcam Erkân-ı Harp Yüzbaşısı iken uğradığı siyasi bir iftiradan dolayı, Bekir Ağa Bölüğü'ne hapsedilmiş. Bigünah olduğu için teessüre kapılarak belindeki kayış kemerle tuvalette kendini asmak suretiyle intihar etmiş. Bu olayın tarihini bulamadım. Politika ile alâkası olmıyan, sakin mizaçlı, musikiye meraklı, sanatkâr ruhlu bir gençmiş.

VI

Öğrendiğime göre:
O devirde hüküm süren mutlakiyet hükûmetini devirmek için "İttihad-ü Terakki" ismiyle bir komite kuruluyor. Babam da eski dostu hürriyet mücahitlerinden Manyasî Zâde'nin teşviki ile bu komiteye dahil oluyor ve arkadaşlarıyla beraber hürriyet uğruna mücadeleye devam ediyor. Bu komiteye dahil hürriyet mücadelecisi subaylar, Manastır'da Resne dağlarına çıkıp Hükûmete karşı Hürriyet ilân ediyorlar: 23 Temmuz 1908.

Hükûmet hürriyeti kabul etmek mecburiyetinde kalıyor ve ertesi gününde bütün Türkiye'de resmen Meşrutiyet ilân olunuyor: 24 Temmuz 1908. İstanbul'da nümayişler, grevler başlıyor. Fakat, İttihad-ü Terakki komitesi devirdiği müstebit idarenin yerine henüz kendi hükûmetini kuramıyor. Bunun üzerine, babam kendi komitesi namına İstanbul'da asâyişi muhafaza etmek ve "Meşrutiyet" idaresi hakkında konferanslar vermek gibi hizmetlere memur ediliyor.

Galatasaray'dan arkadaşı ve o zaman mülâzım (teğmen) olan Selim Sırrı Tarcan bey de, babam gibi, Heyet-i Merkeziye tarafından ayni göreve memur ediliyor. Selim Sırrı beyle babam her gün at üzerinde her tarafı dolaşıyorlar ve halkı sükûnete davet ederek, onlara nutuklarla Meşrutiyet idaresi hakkında bilgiler vererek güven sağlamaya çalışıyorlar ve yanılmıyorsam, bir hafta sonra, üç ay sonraki seçim için, mensubu oldu-

ğu İttihad-ü Terakki Komitesi namına propaganda yapmak için İzmir'e gidiyor. Seçim yapılınca, Edirne'den milletvekili seçilip o yıl 4 Aralık 1908'de açılan Millet Meclisi'ne Edirne meb'usu olarak giriyor.

O sırada, üç buçuk yıl oturduğumuz o güzel yalıdan çıkmış, yine Bebek'te Akaretler'den birine taşınmış bulunuyorduk. Biz çıktıktan sonra Dârüleytam olan Halim Paşa yalısına, babam bir süre gidip küçük çocuklara zeybek oyunu öğretmiş, daha sonraları da o güzelim yalı yıktırılmıştı.

Akaretler'e taşındıktan sonra daha hareketli bir yaşantıya girmiştik. Babam görevi icabı sık sık gezilere çıkıyor, eskisi gibi bizlerle beraber vakit geçirecek zaman ayıramıyor, akşamları yorgun geliyordu eve.

1909 yılının ilk önemli görevi, milletvekilliği esnasında başkanı olduğu bir tetkik ve tetebbu heyeti içinde Avusturya Hükûmeti ile dostluk kurmak maksadıyla Viyana'yı ziyareti oluyor. Bu heyette: Belediye Başkanı Tahsin bey, Belediye âzası Mehmet Reşit Paşa, Binbaşı Mehmet bey, Yüzbaşı Erusi bey, İsmail bey ve Selânik'ten Hasan efendi bulunuyorlar.

Babam ve beraberindeki arkadaşları Viyana Elçisi Mustafa Reşit Paşa tarafından İmparator Fransuva Josef'e takdim ediliyorlar. Öğrendiğime göre İmparator, babamı ve arkadaşlarını nezaketle ağırlıyarak onlarla sohbet ediyor.

O zaman Viyana'da intişar eden *Illustrieste Welt* mecmuasında, Türk heyetinin bu ziyareti münasebetiyle, babamın resmi basılmış ve kendisinden son derecede yüksek kültürlü bir kişi olarak bahsedilmiştir.

1910 yılında da, ilmî ve sosyal bir konferansa davetli olarak İngiltere'ye gitti. Öğrendiğime göre: O sıralarda, İstanbul milletvekillerinden biri ölünce Meclis'te boş kalan yere, bir muhalif, yani Hürriyet ve İtilâf Fırkası'ndan Gümülcineli İsmail seçilir. Mecliste ekseriyette olan İttihad-ü Terakki Fırkası buna karşı gelir ve Meclis'i feshedeler.

Babam, mebusu bulunduğu İttihad-ü Terakki'nin bu hareketine karşı istifa edip Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na giriyor. Bundan sonra, İttihad-ü Terakki'ye karşı cephe alarak mücadeleye geçiyor. Çünkü Meşrutiyet'ten sonra mensubu olduğu İttihad-ü Terakki Cemiyeti'nin idaresinde de istibdadı sezmiştir.

İkinci seçim için Gümülcine'ye gittiği zaman, İsmail Gümülcine lehine propaganda yapınca, İttihad-ü Terakki'nin adamlarından kırk kişi ellerinde sopa ve iskemlelerle babama hücum ediyorlar. Kuvvetli kollarıyla kırk kişiye karşı kendini korumağa çalışan babam, en çok başını iskemle ve sopalardan korumağa çalışıyorsa da, sürekli darbelerle başından yaralanıyor. Derhal başının tedavisini yaptırıp, yeniden mücadelesine başlıyor. Biz bu olaydan habersiz kendisini beklediğimiz bir sırada aldığımız telgrafta, şu haberi veriyordu babam: "Bugün kırk kişi üzerime hücum etti ve başım yarıldı, fakat sıhhatim iyidir ve keyfim dübâlâ."

Eve geldiği zaman, kana bulanmış beyaz kolalı gömleğini, bir de başı büyük sargılarla sarılı, arkasında kanlı gömleği ile iskemlede oturur durumda çekilmiş resmini göstermişti bize.

Yanılmıyorsam, 1911'de son bir defa daha cezaevine giriyor, hür ve dikbaşlı babam. İttihad-ü Terakki Fırkası tarafından Sultanahmet'teki Hapishane-i Umumî'de tutuklu bulunan babamı ziyarete gittiğimiz zaman, kendisini odasında beden eğitimi yaparken bulmuştuk. Odası hiç de bir tutuklunun odasına benzemiyordu. Bir demir karyola, masa ve iskemlelerden başka eşya olmamasına rağmen, oda çok ferah, her tarafta ziyaretine gelenlerin getirdiği çiçekler, karyolasının altında yine dostlarının getirdiği şekerleme kutuları vardı. Bizi çok neşeli karşılamış ve şekerleme ikram etmişti.

Rıza Tevfik

1911 yılında girdiği cezaevinde kaldığı süre içinde (1327 Hapishane-i Umumiye Hatıraları)nı yazmıştır. Sabah-ı İntibah Hayyaalelfelah (sabah namazından evvel) uyanıyor ve henüz doğmakta olan güneş ışığı altında parıldayan Sultanahmet Camii Medreselerinin kudsî kubbeleri babama ilham veriyor ve gençliğe uyanmaları için hitap ediyor.

Babam cezaevinden çıkınca, arkadaşları kendisine Tokatlıyan'da bir ziyafet veriyorlar. 1912 yılında Balkan Harbi patlak vermiş ve hepimizi huzursuzluk ve endişe kaplamıştı.

VII

Harikulâde enerji sahibi ve hayatta spora çok önem veren bir kişi olarak tanınmıştır babam. Sıhhatli ve kuvvetli bir vücuda sahip olabilmek için beden eğitimi ve sporun tek yol olduğunu prensip olarak kabul ettiğinden hiçbir zaman ihmal etmemiş, her fırsatta, hatta seksen yaşına kadar idman ve yürüyüşleri sürdürmüştür.

En çok vücut geliştirme, kuvvet, şekil ve tâkat itibariyle terakki etmek için, ağır gülle ve demir çubuklar kaldırırdı. Arkadaşlarından pek çoğuna da spor ve idmanı sevdirmiş ve onları da yetiştirmiştir. Açık havada uzun yürüyüşlere de çok önem veren babam, biz beş kardeşleri de daha çok küçükken alıştırmış, ayrıca her türlü spor ve beden eğitimi yaptırmıştır. Said daha ziyade atletizmde, Nazif de tenis ve futbol müsabakalarında daha sonraları birinci gelmiş ve gümüş kupalar almışlardır. Babamın pehlivanlığa da çok merakı vardı, fakat güreş ederken hiç görmedim. O zamanın meşhur Osman Pehlivan'ı ile iyi görüşür, ondan saz dersleri alırdı.

Evde otoriterdi, aile reisi olarak. Sigara, içki ve kumar katî surette yasaktı. Kendisi yalnız, güzel kokulu enfiye çekerdi. Gençliğinde içki ve sigara içermiş, fa-

kat zararını görünce bırakmış.

Her türlü kumarı yasak etmiş olan babam, bazı akşamları, zevki için Said ve Nazif'le dama oynardı. İznini almadıkça bir yere gidemezdik, müsaadesini aldığımız zaman da, saat 5'ten evvel evde olmağa dikkat ederdik. Nereye gidersek ailece hep beraber giderdik. Görüştüğümüz ailelerin biz akran çocukları vardı, birlikte oynar eğlenirdik.

"Benim fikrimi, şahsımı anlamak istiyenler, benim en iyi dostlarım sayılır" diyen babamın, o devrin tanınmış ailelerinden geniş bir muhiti ve pek çok dostları vardı. Ben ancak küçüklüğümden beri ailece samimi görüştüğümüz dostlardan bahsetmekle yetineceğim.

1928'de çekilmiş bir aile fotoğrafı. Oturanlar, soldan; Rıza Tevfik'in ikinci eşi Nâzlı Bölükbaşı, torunu Leyla Safa ve Rıza Tevfik, Ayaktakiler, soldan; büyük kızı Suat Sefa, oğlu Sait Rıza, ortanca kızı Selma Rıza

Kışın Osmanbey'de, yazın Kandilli'de kendi yalılarında oturan çok eski aile dostumuz Adliye mektupçusu Şevket Bey ve ailesi, Yeniköy'de oturan Köse Raif Paşa ve ailesi, Divan Yolu'nda oturan Şefik Esat bey küçük yaşımdan beri tanıdığım bu ailelere, babam ders verirdi.

Raif Paşa'nın büyük kızı İhsan Raif, o devrin tanınmış kadın şairlerindendi ve babamdan Türkçe Edebiyat ve Türk Filolojisi dersi alırdı. Bu ailelere ziyarete gittiğimiz zaman, çoğu kez bizi gece yatısına alıkoyarlardı.

Bebek'te oturduğumuz on iki yıl zarfında en sık gittiğimiz yer Aşiyan'dı. Robert Kolej'in önüne düşen meyilli bir arazi üzerinde, eşsiz çiçeklerin süslediği küçük bir bahçenin ortasında kurulmuş olan Tevfik Fikret'in bu güzel evi başlı başına bir sanat eseri idi. Doğa güzelliğinin hâkim olduğu bu dekor içinde, Tevfik Fikret'in kendi yarattığı eserlerle ve büyük bir zevkle süslediği Aşiyan'da geçirdiğimiz neşeli ve mutlu günlerimiz unutulamıyacak hatıralardandır.

Yarattığı tüm eserlerine hayranlık duyduğu değerli dostu Tevfik Fikret'in 1915 yılında ölümü, babamı derin bir teessüre düşürmüş, bilindiği gibi "Fikret'in Necib-i Ruhuna" şiirini yazmıştır.

Küçük Bebeğe çıkan sokağın başında, babamın tanıdıklarından İbrahim Paşa'ya ait büyükçe ahşap bir evde, o zamanlarda Şair-i Âzam diye tanınan büyük şair Abdülhak Hamid ve eşi Lüsyen hanım oturuyorlardı. Biz de o sokağın biraz ilerisinde yeni taşındığımız üç katlı kâgir evde oturuyorduk, çok yakın idik. Babamın şair olarak "dâhi" diye kabul ettiği Abdülhak Hamid ve eşi ile de sık sık görüşürdük.

Babam hayranlık duyduğu büyük şair için şöyle yazıyor: "Hamid şair olarak belki bütün Türkiye tarihinde en büyük bir -Genius-dır. Edebiyat âleminde en büyük ve katî bir inkılâp yaptı ve yalnız başına muvaffak oldu. Victor Hugo ve arkadaşlarıyla fevkalâde bir şöhret kazanan ve en muteber üslûp olarak "Romantizm"i Türk Edebiyatına nakletti ve öyle güzel lyric şiirler yazdı ki, o vakte kadar Türkiye'de görülmüş ve işitilmiş şeyler değildi. Bundan maadâ birçok da tiyatrolar yazdı. Şair olarak en çok Abdülhak Hamid'i beğenirim."

Bebeğin sırtlarında, sık çam ağaçlarının arasında inşa edilmiş beyaz boyalı büyük ahşap köşkünde oturan Ayşe Sultan da babamı bir bilim adamı ve şair olarak çok takdir eden ve sayan bir sanatkârdı. Sultan Hamid'in büyük ve gözde kızı olan Ayşe Sultan, çok yetenekli bir ressam ve kelebek koleksiyoncusu olarak takdir edilirdi. Yakın oturduğumuz halde bizi arasıra gece yatısına alıkoyardı. Aile doktorumuz Kadri Raşit Paşa ve ailesi de Küçük Bebek'te, bizden biraz daha ileride otururlardı.

Robert Kolej'in giriş kapısı yanında, rıhtım üzerinde geniş, beyaz yağlıboyalı güzel yalısında oturan Reşit Mümtaz Paşa ve ailesi de babamın en eski dostlarındandı, kendisinin anlattığına göre:

Reşit Paşa ve ağabeyi Ali Rıza Paşa ve aileleri büyükbabam Mehmet Tevfik efendinin eski dostlarından imiş ve onlara ders verirmiş. Babam da İstanbul'da yatılı öğrenci iken Rıza Paşa konağında kalırmış. Bu ailenin çok iyiliklerini görmüş. Reşit Mümtaz Paşa'nın oğlu Semih Mümtaz bey de babamın eski dostlarındandı. Paşanın iki kızları da benim okuldan samimi arkadaşlarımdı.

Çok iyi tanıdığım ve görüştüğümüz diğer dost aile, Arnavutköy'de Celâl Paşa köşkünde oturan Namık Kemalzade Ali Ekrem bey ve ailesi idi. Babamın hem sınıf arkadaşı, hem de çok iyi bir dostu idi. Edebiyat öğretmeni olarak pek büyük hizmetler etmiş ve talebe yetiştirmiş olan Ekrem beyin ailesiyle daha sonraları da dost olarak kalacaktık.

Kandilli'de "Kıbrıslılar" diye tanınan aile ve Dr. Reşat Paşa ai-

lesiyle de iyi görüşürdük. Yanılmıyorsam, Kıbrıslı Şevket beye babam ders verirdi. Ayrıca o devrin ileri gelen şairleri, edip ve yazarları, doktor arkadaşları ve tanıdıkları tarafından davet edilirdi babam.

1913 yılında Balkan harbinin sona ermesinden ve babamın Sadrazam Kâmil Paşa'nın kabinesinde Karantina Meclis-i Aliyyesi'ne üye seçilmesinden sonra, yaşantımızı sakin bir şekilde sürdürmemize rağmen, harbin bizim yenilgimizle sonuçlanması babama çok acı gelmiş ve "Rumeli için" ile "Edirne için" isimlerinde iki şiir yazmıştı. Ben doğduğu yer olan "Edirne için" şiirini sunuyorum:

Ağla sevdiceğim!..
Gül ruhlerinden,
Jaleler dökülsün, nevbahâr oldu.
Harâbat ellerin bülbüllerinden
Bu ıssız bahçeler nâlekâr oldu.

Gördüğüm gonçeler, sitem dağıdır,
Ağla ruhum ağla!.. şimdi çağıdır.
Ilık gözyaşları keder dağıtır!
Sular bile coşup bikarar oldu.

Bir vakit başında humâ uçardı,
Ağaçlar yoluna çiçek saçardı,
Bastığın yerlerde çiğdem açardı,
Bir yıldır o yerler hep mezar oldu.

Sevgilim seninle bağdaşalım gel,
O geçmiş günlere ağlaşalım gel,
Sînende tuttuğun gonce-i emel
Sarsar-ı kahr ile tarumâr oldu.

Hey Rıza hastayım, gönül şen değil,
Misafirhanedir bu, gülşen değil,
Sevgilim ağlayan sade sen değil,
Bu matemle herkes zar zar oldu.

Nisan 1914

Küçük Bebek'teki evimizde oturduğumuz bu sıralarda, bizlerle beraber olmak için daha çok vakit ayırabiliyordu babam.

Bu ev geniş ve düz bir arazi üzerine inşa edilmiş olduğundan top oyunlarına ve koşmalara çok elverişli idi. Babam bize bir kriket oyun takımı almıştı. Yaz tatillerinde, evin önündeki düz araziye kurar, akşam üstleri oynardık. Koşarken çok heyecanlanır kan ter içinde kalırdık. Baharda, yine akşam üstleri, evin arka tarafında yokuşlu araziden yukarı tepelere tırmanırdık babamla. Bu kır ve dağ gezilerine annem de iştirak ederdi. Güzel kır çiçekleri toplardık, hele Boğaziçi'nin hoş kokulu katır tırnaklarına bayılırdı babam, nerede görse dayanamaz, hemen bastonunun kıvrık sapını, onların saplarına geçirir ve kendine doğru çekerek daima cebinde taşıdığı küçük, zarif çakısı ile sert saplarını keser, bir demet yapardı.

Dağ havasını severdi, fırsat buldukça, bizi Bebeğin yüksek tepelerine çıkarır, o saf, esintili ve temiz havayı uzun uzun teneffüs ettirirdi. Çok sevdiği ve manzarasına hayran olduğu Boğaziçi'nin eşsiz ve büyüleyici gurubunu bu tepelerden seyrederdik. Ne güzeldi Bebeğin o tepeleri...

Bebek'te oturduğumuz en son ev Reşit Mümtaz Paşa yalısı oldu. Zannederim, 1914 yılında Reşit Mümtaz Paşa ailesiyle Paris'e giderken, yalılarının Selâmlık bölümünü bize ayırmış ve arzu ettiğimiz kadar oturabileceğimizi, bu daveti kabul ettiğimiz takdirde çok memnun olacaklarını söylemişti. Çok eski dost olduğu için Paşa'nın bu davetini kabul etmiş ve o yıl yalıya taşınmıştık. Daha sonraları bir yangın neticesi yanıp kül olacaktı bu güzel yalı.

Selâmlık bölümünün iki üst katında oturduğumuz bu yalının arka tarafında bakımlı, geniş bir bahçesi vardı, fakat bizi ilgilendiren deniz ve gurup manzaraları ve rıhtımın kalabalığı olurdu. Babam Said ve Nazif'i yalının önünde denize sokup yüzme öğretmişti.

Gençliğinden beri özel ders veren babamın bu tarihlerde çok artan öğrencilerinin bir kısmına evde ders veriyordu. On kişilik Kafkasyalı öğrenci grubu haftanın

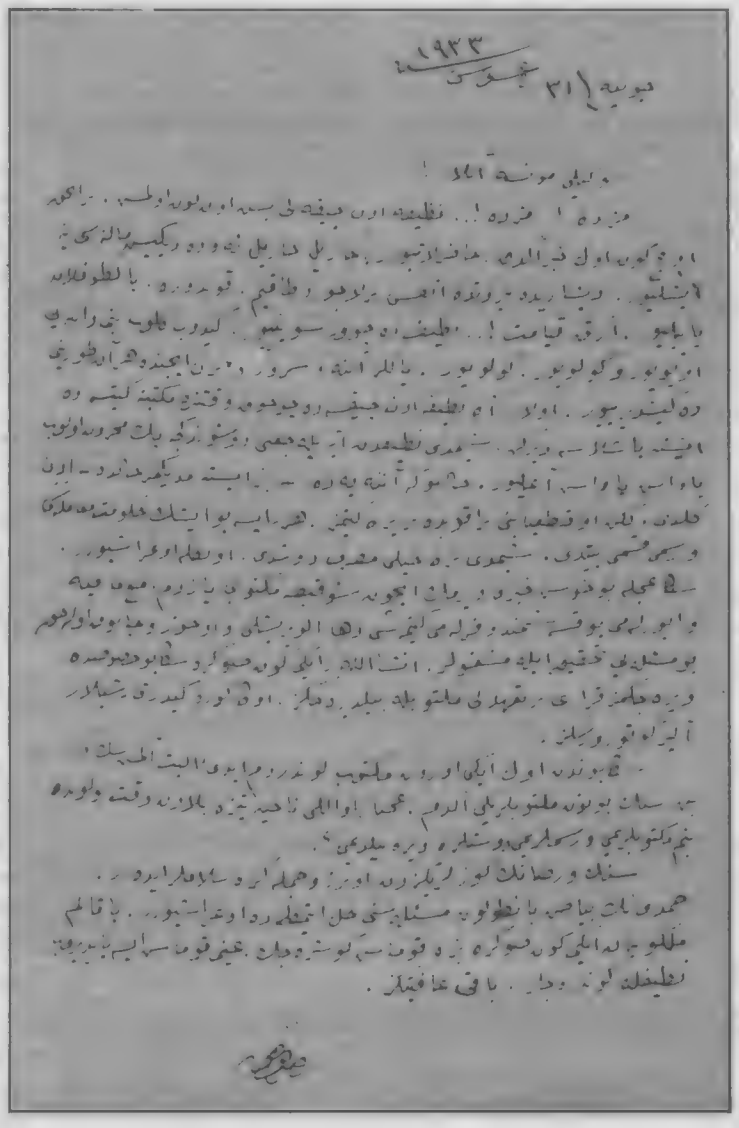

Rıza Tevfik'in 31 Ağustos 1933'te Cünye'den kızı Munise'ye yazdığı mektup

muayyen günlerinde gelirlerdi bize. Yetiştirdiği öğrenciler arasında meşhur olmuş değerli kişiler bulunduğu gibi, tarihe geçmiş kişilerden Halide Edip hanım da vardı. Zekâ ve yeteneklerini çok takdir eden babam, bu öğrencisinin Üsküdar'da Sultan Tepesi'ndeki evine at üstünde gider ders verirdi.

O tarihlerde, ben Selma ablamla Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'ne, Said, Robert Kolej'e, Nazif de Rumeli Hisarı'nın tepesinde "Kayalar Mektebi" ismindeki ilkokula devam ediyorduk.

1915 yılında Tevfik Fikret'in ölümü üzerine, ders verdiği Arnavutköy Kız Koleji'ndeki yeri boşalınca, aynı okulun kurucusu ve müdiresi Dr. Mary Milles Patrick babamı boşalan bu yere atadı.

Dr. Patrick, kendisi de felsefe öğretmeni olduğundan babamla çabuk dost oldu, bir şair ve ilim adamı olarak çok takdir ederdi babamı. Yüksek kültürü ve yedi lisanı anadili gibi bilmesi yanında, hoşsohbetliğiyle kendini yalnız Kız Koleji'nde değil, Robert Kolej'de de müdür ve öğretim üyelerine de sevdirmişti.

O sıralarda, Robert Kolej'de (Türk Öğretmenler Grubu) isminde bir heyet kurulmuştu. Babamın da dahil olduğu bu toplulukta: İsmail Hikmet (Ertaylan), Feridun Nigâr, Adnan Adıvar, Hüseyin Pektaş, Refik Halit (Karay), Halide Edip biraraya gelirlerdi hatırladığıma göre.

On iki yıl çocukluk ve ilk gençlik yıllarımızı geçirdiğimiz güzel Bebek'ten ayrılıp Arnavutköy'ne taşınmak zorunluğu bizleri mahzun etmişti.

VIII

1917 yılında, Arnavutköy rıhtım üzerinde, Kolej'in giriş kapısı yanında kâgir bir yalıya taşındık. Bu sevimsiz evin tek iyi yanı Koleje çok yakın oluşu ve sokak kapımızın önünde tramvay durağı bulunması idi. Şans eseri, bize bitişik eve babamın eski dostlarından Mehmet Ali (Gerede), ailesiyle taşınmıştı. Beş çocuklu bu aile ile çabuk kaynaştık.

Öğrendiğime göre: O sıralarda babam Istılah Encümeni'ne ısrarla davet ediliyor ve o devrin Maarif Nâzırı tarafından, Kamus-u Felsefi'yi yazması teklif ediliyor. Kabul ederek başlamış olduğu bu eserin, ancak bir buçuk cildini yazabilmiş ve tamamlamak olanağını bulamamıştır.

Babamın uğursuz dediği 1917 yılında, Umumi Harbin bütün şiddetiyle sürdüğü o sıralarda, kıtlık ve sefalet insanlığı tehdit ediyor, her şey vesika ile alınıyordu. Binbir eziyet ve zahmetle alabildiğimiz ekmekler, içinden süpürge çöpleri ve başka maddeler de çıkan, çamur gibi kara, iğrenç şeylerdi.

Kan dökülmesine, açlık ve sefalet çekilmesine hassas mizacı tahammül edemediğinden morali bozuluyordu babamın. O yılın kış mevsiminde, kar tipisinin ortalığı kasıp kavurduğu bir günde, denize bakan kitap odasının penceresinden dışarısını seyrederken, rıhtımda, yalınayak, başı açık, aç ve hasta bir çocuğun, dalgaların rıhtıma yığdığı çöplüklerin arasından bir şey alıp yediğini görünce duyduğu acı ve merhameti, ben naciz kalemimle belirtemeyeceğim için, kendisinin hemen o sırada yazdığı şiirini veriyorum:

Katre katre vicdanıma
damlayan acıklı bir hatıra.

Fırtına, tipi, kar.
Soğuk
Kâtil bir soğuk var!..
Uzaklardan gelen boğuk çılgın
Bir ses
Köpekler gibi uluyor.
Can çekişen bir canavar
gibi soluyor!..
Uğursuz sene!..
bindokuzyüz on yedi!..
Harp evlâdımızı öldürdü.
ve yedi.
Şimdi kıtlık var!..
Sönük ocaklar.

Herkes evinde, aç, bomboş
sokaklar yılgın
Herkes!..
Arnavutköyü'nde, rıhtım
üstünde,
Böyle bir zamanda, böyle bir
günde
Ben, kütüphanemde zihin
yoruyordum
Felsefe yapıyordum.
Hakikat arıyordum ve Hakka
tapıyordum.
Hak var mı soruyordum!..
İmânı yok
Kaatil soğuk, evimi sarsan bora
Pencerelerin camlarına vura vura
Beni ürkütüyor, titretiyordu.
Ziyanı yok.
Zaten benim derdim bana
yetiyordu.
Ben de muhtaçtım.
Belki de açtım!..
Şimdi kıtlık var.
Herkes evinde aç, bomboş
sokaklar.
Azgın dalgalara gözlerim daldı.
Kaldı!
Benzi uçuk
Bir çocuk,
Kimsesiz bir yavrucak
O havada yalınayak,
Çırılçıplak başı kabak,
Soğuk taşlar üzerinde yavaş
yavaş yürüyordu,
Çok halsizdi ve hastaydı, pek
fena öksürüyordu,
Alçak zâlimlerin pis günahını
Öcü alınmıyan ana ahını,
Murdar sokaklarda sürüklüyordu,
Süprüntülükte bir şey bulup
yiyiyordu.
Ben kütüphanemde felsefe
yapıyordum
İşte hakikat yaşıyor,
Çırçıplak dolaşıyor,
Onu bir masum çocuk omuzunda
taşıyor!..
Bu felâket dersinde hakla bâtılı
seçtim,
Felsefeden vaz geçtim!..
Ben bu sürgün öksüzle
-anladım ki- hemderdim ,
Çağırdım ekmek verdim...

Babam bu şiiri hakkında şöyle diyor: "Bu şiiri izaha hâcet görmüyorum. Zaten narrative ve descriptive bir şiirdir. Yani mevzuunu hem hikâye hem de tarif ediyor. Kim olduğunu sormadım. Vicdanım büsbütün azap içinde bugüne kadar yanacaktı. Alnı ve gözleri çok güzel bir çocuktu. Bu feci manzaraya karşı felsefe ve din, lâfazanlık ile riyakârlıktan başka bir şeye benzemiyordu. Felsefe insaniyete yarar bir düşünüştür. Din, şefkat, merhamet ve ihsandır."

Harpten bütün benliği ile nefret eden babam, Türkiye'nin harbe girmemesi için uğraşmış. Öğrendiğime göre: Bir gün Emniyet Umum Müdürlüğünden çağırmışlar ve:

—Siz harp aleyhinde propaganda yapıyormuşsunuz. Size biraz istirahat lâzım, dedikleri zaman hiç tereddüt etmeden:

—Evet, harbin şiddetle aleyhindeyim, diye cevap vermiş.

Sürecek

Bir Kitabın Öğrettikleri ve Düşündürdükleri II

BURHAN OĞUZ

Bu noktada Juster'in bir notu önemli görünüyor[10]: zikrettiği Gaston Zananiri'nin *Papes et Patriarches*, 1962, Paris, Les Nouvelles Editions Latines kitabına göre Maximos'un komünist eğilimli duyguları varmış: "Seçilmesinden itibaren, fotoğrafı ile Moskova patriği Alexis'inkini sallayarak köy sokaklarından geçen ve bu iki büyük ruhanînin kendi davalarından yana olduklarını ilân eden Yunan komünist ihtilâlcilere sempatisini saklamadı" deniyormuş.

Osmanlı vatandaşı olarak doğmuş olan Atenagoras'ın geçmişi anlatılıyor ve Türk aleyhtarı tutum içine girmemiş olduğu vurgulanıyor. Dolayısiyle Rus baskılarına karşı koymak ve patrikliğin saygınlığını artırmak için ideal aday oluyordu. O, bir müşterek tehlike karşısında bulunan Grek ve Türklerin bir uzlaşmasının simgesi olabilirdi (s.53-54).

Gerçekten o dönemde *Missouri*, arkadan da Atenagoras gelmişti, Amerika'dan. Çok iyi hatırladığımıza göre patrik de o zırhlı gibi müşekkeldi. Her ikisi aydın kesimde tepkiyle karşılanmıştı. Aziz Nesin, ünlü *Marko Paşa*'sında, bir demeç verdirmişti papaza, New York'tan hareketinden önce: "... geledzeim Turkiya, ep yapadzaim sak sak... tsikartadzaim ep günahlari... ama o Zevzeko Kerimos onu tsikartamam, onda tzok var..." deyip Matyasu şarkısını söylemiş... (Cevdet Kerim İncedayı, 1946 seçimlerinde, yamağı Rıfat Ateş'le birlikte, İstanbul'da kaybeden seçim sandıklarını değiştirmişti)...

Kitabın II. "Karşılıklı ilişkiler" bölümünde önce, *Monde*'un eski Ankara muhabiri ve Paris'te uzun süredir *Revue Internationale des Sciences Sociales*'in başredaktörü Ali Kazancıgil "Yunan-Türk ilişkilerinin bir alternatif yaklaşımının peşinde" yazısıyla yer alıyor. Her iki ülkeyi karşıkarşıya getiren ihtilâfın ayrıntılarına dokunmadan konuya yaklaşma tarzı üzerinde teorik ve metodolojik düzeyde bazı düşüncelerle yetiniyor. Sosyal bilimlerin kuram ve yöntemleri üzerine dayanıp kesinlikle yürütülen, şoven duygulardan arındırılmış araştırmaların Grek-Türk ihtilâfını aydınlatıp izah etmek için elzem olduklarını vurguluyor (s.59): ampirik bilgiden teorik bilgiye geçilmesi gereklidir (s.60-61).

Devletlerarası ilişkilerin analiz yöntemleri bütün teorik kapsamı içinde irdeleniyor, makalede. "... Çok dar şekilde sınırlanmış bu alanda ("karar alma" yaklaşımı) üç model birbirleriyle rekabet halindedir: Ekonomik rasyonalite modeli, bürokratik model ve psikolojik model. Dış politikanın "bilimsel" mektebine göre, *politik sistemin babadan kalma ve yandaşçılık çizgileriyle simgelendiği Türkiye ve Yunanistan gibi ülkelerde*[11] iktidar kuvvetle kişiselleşmiş ve karara değin süreç nispeten az kurumsallaşmış olup burada psikolojik model kullanılacaktır..." (s.62). Aksiyon teorisiyle geleneksel marksist teori karşılaştırıldıktan sonra hem aktörü, hem de yapı (structure) yı ele alan yaklaşımların peşine düşüyor Kazancıgil ve çok düzeyli bir toplu perspektif olan dünya-sistem'i bağrında iki yarı-çevresel formasyon, ezcümle Türkiye ile Yunanistan'ın ilişkileri tahlil ediliyor. Türk-Yunan ihtilâfının deneysel ve kuramsal gözlemi, başlıca aktörlerin, yani politik liderlerin kişisel güdülenmesini ayrıcalıklı kılma eğiliminde oluyor. O kadarki "... Her iki tarafta kamuoyu ve karar vericiler Grek-Türk ihtilâfını, A.B.D., S.S.C.B., NATO, AT ve Üçüncü Dünya ile ilişkiler dahil, bütün dış politikanın etrafında ayarlandığı merkezî eksen olarak algılamaktadırlar..." (s.67). "... Yarı-çevreselliğin özelliklerinden biri politikin ekonomike karışmasıdır. *Burjuvazi buralarda sınıf hegemonyasını şiddet dışı yollarla kabul ettirmekten âcizdir.*[12] Bu itibarla devlet ekonomik birikim süreci ve sınıflar arası ilişkilerde doğruca, tehdit veya fiilen zor kullanarak, müdahale eder. Piyasa güçlerinin egemenliğine devletin bu kuvvetli aracılığı, işçi sınıfıyla kapitalist sınıf arasındaki ulusal düzeyde ilişkilerle sınırlanmayıp aynı şekilde devletin bölgesel çevrede hareketleriyle... geniş düzeyde devletlerarası sistemle eklemlenmesine taallûk eder" (s.67).

Ve örneklerle sürdürüyor Kazancıgil, kuramsal incelemesini, "Grek ve Türk

yarı-çevresel formasyonları, bölgesel güç merkezlerinin bir ortaya çıkış sürecine bulaşmış durumdadırlar..." (s.69).

İç ve dış politika ile ilgili kişiler ve özellikle hariciye mensuplarının çok faydalanacakları bu yazıda Kazancıgil "diplomatik" bir dil kullanmakta ve "domuzu adıyla anmak"tan kaçınmaktadır. Ama okuyucu bu "ad"ı bulmakta güçlük çekmeyecektir...

▪
* *

Paris Üniversitesi'nde doktorant olan Théodoros Katsoufros, Ege Denizi'nde Türk-Yunan ihtilâfını hukuk açısından ve bir Yunanlı gözlüğüyle irdeliyor (s.73-100). Her açıdan konuyu ele alan yazar bütün ikili ve uluslararası anlaşmaları ortaya döküyor ve notlarda çok uzun bir referans listesi veriyor. Ve sonunda Türkiye'nin hukukî açıdan haksızlığını ortaya koyuyor. Bu arada Ege petrolü üzerindeki Türk iddialarının, ihtilâfın bir bölümünün temelinde yattığını ifade ediyor (s.86 ve 87).

▪
* *

Hacettepe Ün.'nde devletler hukuku profesörü Hüseyin Pazarcı da tamamen aynı konuları aynı şekilde ve bu kez Türk gözüyle irdeliyor (s.101-120).

Bu her iki karşıt tezin, orijinal metinlerle karşılaştırılarak tahkiki uygun olursa da bunu burada yapmamız bizi bu yazı çerçevesinin çok uzağına götürür.[13]

▪
* *

Paris X Üniversitesi'nde politik sosyoloji doktoru Andreas D. Mavroyiannis, "Türk-Yunan ilişkileri üzerinde Kıbrıs sorununun etkisi" konusunu, "Pandora'nın kutusu"[14] başlığıyla incelemeye girişiyor.

Yirmili yıllardan beri Yunan-Türk ilişkilerinin gelişmesinin geriye doğru anılması, Kıbrıs sorununun hortlamasının, arka planda, bir nevi tarihsel yazgı gibi, beklediğini gösterir: Pandora'nın kutusu açılmış ve bütün kötülükler ortaya dökülmüştür. Kıbrıs sorunu, *Şark meselesi*'nin aslında tek tortusu değildi (s.121).

İrredentisme'in cazibesinin ortak muhayyilede gücünü koruduğunu belirten Mavroyiannis (s.122), *Enosis*'in İngiliz ve biraz da Yunanistan politikasının depreşmelerine bağlı olarak cesaretlendirilip uyutulduğunu, 1954'te İngiliz vesayetinin kalkmasına yardımcı olan Amerika'nın Kıbrıslı Rumların ve Yunanistan kamuoyunun artan baskısıyla sorunu Birleşmiş Milletler'in Genel Kurulu'nun 9. oturumuna götürdüğünü anlatıyor (s.123).

Oysa ki İngiltere, bölgede eski hegemonyası ve hareket serbestisini korumak için, Yunan taleplerine bir Türk karşı talebinin sed çekmesinde çıkarı vardı ve İngilizlerin teşvik ve hatta dürtüsüyle Türkiye Kıbrıs'ta hak iddiasına kalkıştı. Yunanistan'a özgü güdülenmenin arkasında Helen irredentisme'i yatıyorsa Türk erekleri daha çok askerî ve stratejik mülâhazalara dayanıyor (s.124). Bu arada Kıbrıs komünist partisinin Makarios'a sağladığı destek de Batı kamuoyunu işbu potansiyel tehlike üzerinde harekete geçirmek amacıyla Kıbrıslı Türk idareciler tarafından istismar ediliyordu (s.128).

Bu ağır krizle karşı karşıya kalmış olan Amerikalılar, bir yandan ihtilâfı NATO içinde bağlamak üzere, öbür yandan da Kıbrıs Cumhuriyeti denemesinden vazgeçip Ada'nın Türkiye ve Yunanistan arasında bölünmesi yolunda hızla harekete geçtiler. Ama işler iyice karışınca Makarios Yunan cuntasından bir şey beklemenin yararsızlığını anlayıp *Enosis* düşüncesinden uzaklaşarak "realist" bir çözümün peşine düştü.

"Aynı zamanda, Amerikan baskısıyla, Yunanistan'la Türkiye'nin görüş açıları birbirlerine hayli yaklaştılar. Yunanistan ve Türkiye'de (Mart 1971'den itibaren) büyük ölçüde A.B.D'nin desteğine bağlı ve kendi kamuoylarının tepkilerine duyarsız askerî rejimlerin varlığı, Amerikan diplomasisinin işini çok kolaylaştırıyordu..." (s.130-131).

"General Grivas'ın 1964'te Kıbrıs'a gönderilmesi, Makarios'un bağımsızlık eğilimini etkisiz ve onu Atina'nın iradesine tâbi kılmak amacını güdüyordu. On yıl sonra Gnl. Grivas yine aynı rolü oynayacaktı. Bazı yazarlar Grivas'ın 1964'de Kıbrıs'taki asıl görevinin Makarios hükûmetine Amerikan isteklerini icbar etmek olduğu görüşündedirler" (s.140, not 40).

Ünlü gazeteci Walter Lippmann ABD'nin dış siyasetinin ana hatlarını çizerken "Benim başlıca tezim ABD'nin XIX. yüzyılda oldukça idare edilmiş dış politikasının 1900'den sonra tehlikeli şekilde eskimiş olduğudur" diyor.

Sırası gelmişken A.B.D.'nin dış siyasetinin ana hatlarını yetkili bir Amerikalının, 1931'den 1966'ya kadar New York *Herald Tribune*'un başyazarlığını yürütmüş ve dış siyaset üstüne dünya çapında yankılar uyandıran birçok eserin sahibi ünlü gazeteci Walter Lippmann'ın kaleminden[15] okumanın faydalı olacağını düşünüyoruz: "Benim başlıca tezim A.B.D.'nin, XIX. yy'da oldukça iyi idare edilmiş dış politikasının 1900'den sonra tehlikeli şekilde eskimiş olduğudur."

"Âciz dış politikamızın tarihini tetkik etmeden önce, bir dış yükümlülük ve bunu karşılamak için gerekli güçten ne anladığımızı tarif etmek gerekir. *Dış yükümlülük diye, eninde sonunda silâha başvurmayı gerektiren, A.B.D.'nin kıta sınırlarının ötesinde her türlü taahhüdü adlandırıyorum. Bu taahhüdü yerine getirmek için gerekli güçten de, yılmış hasmı dövüşmekten alakoyacak ya da buna girişme cesaretinde olursa savaşı ona kaybettirecek büyüklükte bir gücü anlıyorum. "Gerekli güç" terimine sadece A.B.D. toprağında fiilen seferber edilebilecek orduyu değil, aynı zamanda da emin müttefiklerin askerî katkılarını dahil ediyorum.* Bu kitapta açıklanan tez, dış politikanın, ulusun taahhütlerini ulusun gücü ama ihtiyatta bir güç fazlası ile birlikte, dengelemekten ibaret olduğudur. Gerçek devlet adamının sürekli kaygısı bu dengeyi elde edip muhafaza etmektir. Başlıca çıkarı gereği ülkenin yükleneceği taahhütler saptandıktan sonra, buna tekabül eden uygulama gücünü toplamaktan geri durmayacaktır. Yabancının önünde ileri sürülen program, çıkar ve istekleri ölçmek için gözü ulusal askerî tesis ve ülkesiyle aynı istek, çıkar ve amaçları olan ulusların silâhlı katkıları üzerinde olacaktır."

"Amerika kâinatı bütün demokrasilere (burada Wilson'un "dünyada demokrasi emniyette olacak şekilde hareket etmek" cümlesini kullanıyorum.. ama burada bunda devlet adamının düşüncesine ters düşen bir şey var) uygun kılmak için savaşmadı: Çar Rusya'sı tesadüfen Almanya'yı yenseydi A.B.D. tarafsız kalırdı zira bu takdirde Kuzey Atlantik'te hiçbir şey onun başlıca çıkarlarını tehdit etmezdi. Kaiser'i devirip Almanya'yı demokratik bir cumhuriyete dönüştürmek için döğüşmemiş olduğumuz kesindir. Almanlar Atlantik'e dalıp A.B.D.'nin bunu savunma sistemini tehlikeye sokmasalardı Amerikalılar Kaiser'e dil çıkarmaya devam eder-

lerdi ama top atmazlardı... A.B.D., Almanya gibi savaş gücü taşan bir imparatorluğun Atlantik'te kumandayı ele almasına müsaade edecek olsa yarınından emin olamaz".

"...Bununla birlikte Fransız ve İngiliz doğal ortaklarımıza karşı dönüp onları rakip olarak görmekten ve onların silâhlarının sırtından diplomatik zafer kazanmayı aramaktan geri durmadık".

Bu satırların yazıldığı az çok aynı tarihlerde A.B.D. başkanlığına oynayıp Roosevelt karşısında yenik düşen ve başkan tarafından bir büyük propaganda turu yapmakla görevlendirilen Wendell L. Willkie, dolaştığı dünyayı (bu arada Ankara'ya da inmişti) anlatan "One World - Tek Dünya"yı kaleme almıştı. Savaş ise bütün şiddetiyle sürüyordu. Kitabında Willkie, Lippmann'ın yaptığı gibi, bazı samimi itiraflarda bulunuyor, A.B.D.'nin "We fight for world's freedom - Dünyanın hürriyeti için döğüşüyoruz" sloganının yankıları arasından şunları söylüyor: "Birleşmiş Milletler'in çeşitli ulusları, liderlerini bir kenara bırakalım, ne için döğüştükleri hususunda bir anlaşmaya varmış değillerdir... Oysa ki amaçsız bir savaş, zafersiz kazanılmış bir savaş olur... Maalesef bunu (belli bir amaç uğruna döğüşmek) 1914-18 savaşı için söylemek mümkün değildir. Bunun zafersiz bir savaş olduğunu söylemek malûmu ilâm kabilinden olur. Gerçi, biz döğüşürken bir yüksek amaç için bunu yaptığımızı düşünüyor ve söylüyorduk. Başkumandanımız Woodrow Wilson, amacımızı beliğ şekilde ifade etmişti. Biz, dünyayı demokrasi için emniyet altına almak üzere dövüşüyorduk. Emniyet altına almak sadece bir sloganla değil, Ondört Nokta olarak bilinen bir prensipler takımını kabul ederek ve Cemiyet-i Akvam diye bilinen tam gelişmiş bir uluslararası yapıyı tesis ederek olacaktı. Bu, şüphesiz, yüksek bir amaçtı. Ama bunu bir barış muahedesi içinde uygulama zamanı gelince, bir vahim çatlak çıktı ortaya. Bizim ve ortaklarımızın bu amaç üzerinde gerçekten anlaşmamış olduğumuzu gördük. Bir yandan, müttefiklerimizin bazıları gizli andlaşmalarla girift oldular ve Mr. Wilson'un ortaya koymak istediği yeni görüş yerine bu andlaşmaları ve geleneksel diplomaları güçlerini yürütmek peşindeydiler. Öbür yandan da biz, *açıkladığımız amaçlara fazlaca derinlemesine kendimizi vermiş değildik ve dünyayı bu amaçlara inanmasına terketmiştik*".[16] Roosevelt, Dört Hürriyet'i ve W.Churchill'le birlikte de dünyaya Atlantic Charter misakını ilân etmişti.

Kitapta az çok herkes Türkiye ile Yunanistan'ın son tahlilde, Kazancıgil'in deyimiyle "çevresel-périphérique", gazete diliyle de "uydu" ülkeler olduğunda birleşiyor.

Evet her şey Atlantik içindi! Gerisi kimin umurunda?..

*
* *

A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. eski öğretim üyelerinden BaskınOran,Batı Trakya (Yunanistan)nın Türk-Müslüman azınlığı konusunu işliyor. Sorunlara tarihsel gelişimi içinde bütün ayrıntılarıyla değinen Oran, her iki tarafın olumsuz tutumlarını da bütün açıklığiyle ortaya koyuyor. Bu arada İstanbul'dan Rumların göçünün çeşitli nedenleri arasında şunları da zikrediyor: "... Türkiye maalesef hiçbir zaman Avrupa anlamında demokratik bir ülke olmamıştır. Devletin tutumu zaman zaman, Hıristiyan Türklere uygulanana göre Müslüman Türklere çok daha sert olabilir...".

"İstanbul azınlığı asırlardan beri bir müreffeh ticaret burjuvazisi olmuştur. Batı Trakya köylülerinin aksine, toprağa bağlı olmayıp Avrupa ile ticarî ilişki yüzyılları sayesinde, bilhassa 60 yıllarında Yunanistan'ın AET'ye ortak üye olmasından beri, Atina'da daha da gönençli bir iş kurmaya muktedirdir..." (s.159).

Gerçekten 1914 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sermaye ve emeğin milliyetler yönünden dağılımı şöyle idi[17]:

	Sermaye (%)	Emek (%)
Türk	15	15
Rum	50	60
Ermeni	20	15
Yahudi	5	10
Yabancı uyruk	10	—

Kitabın III. "Uluslararası boyutlar" bölümünün başında Semih Vaner, "Türkiye, Yunanistan ve büyük güçler: Biri öbürüne, üçü birine karşı ya da herkes kendine" kapsamlı makalesiyle yer alıyor. Vaner Türk-Yunan ihtilâfının Doğu Akdeniz'de yarattığı tehlikeli gerilimin sorumluluğunu büyük güçlere yüklemenin ucuz ve kolay bir çözüm olduğunu ifade ettikten sonra işbu ihtilâfın bu iki ülkenin dış politikasıyla bunların iki büyük güç ile ilişkilerindeki yerinin saptanması gereğine değiniyor. Burada önemli olan bütün bu ülkelerin politik toplumlarının farklılaşmalarıdır. Bunu yaparken de uluslararası diplomatik ilişkilerin dar çerçevesinin dışındaki unsurlar dikkate alınacaktır (s.165). Yunanistan çoktan beri, onu himaye etmiş olan devletlere bağımlılık alışkanlığını edinmişti. Ama Amerika'nın sağı solu belli olmaz: Başkan Johnson, hiddetli bir anında "Amerika bir fil, Yinanistan bir piredir" diye bağırıp Yunan parlamentosu ve hükûmetini tahkir etmişti. A. Papandreu da arada bir, Amerika'yı pire gibi sokmaya çalışıyor... (s.166).

Ama herşeye rağmen Türkiye ve Yunanistan'da A.B.D.'ye bağlanmaya iten bir müşterek durum vardır. Vaner de Truman Doktrini'nin demokrasinin savunması değil, doğruca soğukkanlı bir stratejik hesaptan doğduğunu, ülkeyi "küçük Amerika" veya "Büyük Türkiye" haline getirme vaadiyle (o zamanlar başkan yardımcısı) Johnson'la kolkola çekilmiş resimleri dağıtan S.Demirel ile daha sonra T.Özal'ın Atlantik ötesinden geniş destek gördüklerini ifade ediyor. Ama asıl önemlisi, Türk ve Yunan devletlerinin bütçelerinde savunma harcamalarının % 20-25 arasında oynadığı, Washington'un dünyanın bu bölgesinde yürüttüğü "uydu" politikası çerçevesinde bu iki ülke arasındaki yerel gerilimi makul bir seviyede "tuttuğu" ve böylece de silâh satışlarını daha kolaylıkla sağladığı, ancak bu satışların her iki orduyu, Batı'lı strateji uzmanlarına göre, kaygı verici olacak kadar modası geçmiş olmaktan kurtarmadığıdır (s.168-169).

Ve Yunanistan tarafından Batılılarda köklenmiş "haçlı" zihniyetinin Türkiye aleyhine istismarı ve sürüp giden *Megalo Idea* düşleri (s.173). Bu konuda Kâmuran Gürün'ün söylediklerine kulak verelim:

"Yunanistan'ın sadece Krallıktan ibaret olmayıp, Yunan milletinin oturduğu bütün bölgeleri kapsadığını göstermek maksadıyla da 1864 Anayasasında Kral I. George'a, "Helenler Kralı" unvanı verilmişti."

"Megalo Idea'nın gerçekleştirilmesi için 3 yolun mevcut olabileceği düşünülüyordu. Tarifin tam ifade ettiği manâ, İstanbul merkez olmak üzere Makedonya İmparatorluğunun ihyası idi. Bir kademe daha geride kalınırsa, Osmanlı İmparatorluğu içinde Grek kültürünü

ve ekonomik hakimiyetini yerleştirip bir çatışmaya gerek kalmadan, İmparatorluğu Yunanlılaştırıp, Bizansı yeniden kurmaktı..."

"... büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğuna karşı takip ettikleri genel politika, diğer taraftan aynı devletlerin Yunanistan'a karşı sempatileri ve Yunan Kralının hemen bütün devletlerin Kral aileleri ile olan hısımlık ilişkileri, Yunanistan'ın bu yolda büyük yardım görmesine büyük imkân sağlamaktaydı..."[18]

Her iki ülkenin bazı çok yönlü ve bu arada S.S.C.B. ile ilişki arayışlarını, Yunanistan'la A.B.D.'nin "karı-koca kavgaları"nı, Amerika'daki lobilerin etkilerini önemli ayrıntılarıyla irdeleyen Vaner, S.S.C.B.'nin Akdeniz'deki kilit noktalarına değiniyor ve *Kadro hareketi*'nden de kısaca söz ettikten sonra "hiçbir zaman Stalinizmden uzaklaşmamış Türk komünist solun büyük bir bölümü için Marksist-Leninist doktrin ve Sovyet'lerden söz bugün hâlâ kutsal ve değişmez olarak kalmaktadır" diyor (s.174-176).

Yunanlılar S.S.C.B. ile yakınlaşmada Türkiye'ye karşı destek aramaktadırlar. Oysa ki Sovyetler için Türkiye, stratejik olarak çok daha önemlidir (s.178).

Kıbrıs konusu, Türkiye ve Yunanistan için bağımlılık boyunduruğunu sarsmak hususunda bir vesile olmuştur. Kıbrıs krizi bir katalizör rolü oynayıp Türkiye ile Yunanistan'ın A.B.D. ve S.S.C.B. ile ilişkilerinde yeni bir yapıya yönelmenin kökeninde yatar (s.180).

*
* *

Selânik Üniversitesi Hukuk Fak. profesörlerinden Petros N.Stagos, "NATO çerçevesi içinde Limni adasının durumu konusunda Türk-Yunan ihtilâfı"nı ele alıyor. Önce giriş mahiyetinde mülâhazalara yer veriyor: 1983'te anlaşmazlığın yeniden ortaya çıkışı (s.183), bu adaya ait Türk görüşlerinin arka planı (s.184), 1983'ten beri, NATO içinde Limni'ye ait Türk görüşlerinin uzantıları (s.186).

Daha sonra adanın tahkimi hususunda hukukî mülâhazalara geçiyor Stagos (s.188). Arkasından da NATO'nun politik-askerî sisteminin işleyişine göre Limni konusunda ihtilâfın çerçevesi içinde Yunanistan'ın hedeflerinin tarifini yapıyor: Limni'ye müteallik gelişmeler döneminde Atlantik Stratejik çevresi, NATO'nun yenilenme projeleri; bu projelerin ittifakın güney-doğu kanadı üzerine yankısı; Limni'nin askerlikten arındırılması ve sınırları hususunda Türk isteklerinin NATO tarafından algılanış şekli (s.190-194).

Ve nihayet Limni sorununun Yunan dış politikasının yönlendirilmesine etkilerini çle alıyor, Stagos (s.195).

*
* *

Politik Etüdler Enstitüsü (Paris)nde çağdaş tarih doktoru Christophe Chiclet 1974-1986 Türk-Yunan ihtilâfı karşısında Fransa'nın tutumunu anlatıyor.

İki büyükler ve İngiltere'nin aksine olarak Fransa'nın işbu ihtilâfın çeşitli aşamalarında az çok hiçbir stratejik çıkarı bulunmamaktadır. Bu itibarla ikili ilişkiler başka kavramlar etrafında gelişiyor: duygusal, tarihsel, kültürel, diplomatik ve ekonomik.

Fransa, Türkiye'yi tanımıyor ve aklının köşesini Viyana kuşatması tutuyor! Sonra Ermenilerin etkileri... (s.199-202). Buna karşılık Atina harabelerini gezen Fransız turisti bugün artık Aristo ve Perikles'le hiçbir müşterek yanı kalmamış bir Yunan halkının varlığının farkına varmıyor. Fransız elit için klasik Grek kültürü bir zorunlu kaynakça olmaktadır. Bu idil böylece sürüp gidecektir. Bunun dışında Fransız sol'u da Yunanlıları sevecen gözle görüyor. Duygular karşılıklı olup Yunanistan, Paris'le Ankara'nın herhangi bir yakınlaşmasına tahammül göstermiyor (s.203).

Devam etmeden önce, şu satırların kaleme alınmasından bir hafta kadar önce (28 Haziran 1988), İKV (İktisadî Kalkınma Vakfı) Başkanı Jak Kamhi'nin evinde eski bakan ve halen Avrupa Parlamentosu üyesi, Luxembourg'lu Ernest Muhlen ve "meslekdaşım" diye tanıttığı bir bayanla sohbet dönüp dolaşıp Türk-Yunan konusuna intikal etti ve bu kişiler bize hiç Yunanlılarla Türklerin harbedip etmediklerini sordular!... Devam edelim Chiclet'yi dinlemeye.

Oysa ki gerçek bundan çok farklı. Paris'in dış politikası Atina'dan çok Ankara'ya yakındır ve Fransa ile Yunanistan arasında, su yüzüne çıkmamakla birlikte, başlıca sorunlar üzerinde ayrılıklar vardır: Avrupa'ya Amerikan füzelerinin yerleştirilmesi, ara nükleer güçler hakkında Cenevre pazarlıkları, Güney Kore Boeing'i[19], Polonya, Balkanlar'ın ve Skandinav ülkelerinin nükleer silâhlardan arındırılması... Bu konularda A.Papandreu tek başına at koşturuyor ve Fransa, AET ve NATO'yu karşısına alıyor. Bun karşılık Paris'le Ankara arasında sadece her iki tarafın iç politika sorunları, ilişkileri etkiliyor (s.204).

Ve Kıbrıs işinde Fransa'nın girişimleri ve Ankara ile soğukluk (s.205-208). Ama 1975'ten itibaren Fransa'nın Yunanistan'a desteği erozyona uğramaya başlıyor. Denge 1986 ilkbaharında teessüs ediyor. Atina'yla flört döneminde Fransa büyük ekonomik avantajlar elde ediyor (s.209-210).

A.Papandreu'nun Ekim 1981'de başbakanlığa gelmesinden sonra ilk kez Yunanistan'la Fransa aynı zamanda sosyalistler tarafından idare edilmiş oluyor, Türkiye'de askerî diktatörlüğün olumsuz hava yarattığı bir dönemde. Bir kez daha Atina, düşlerini gerçek sanacaktır. Sosyalist Fransa bir Papandreu'nun diplomatik sapmalarını, Moskova ve Trablus'la flörtlerini fazla iyi bir gözle görmez oluyor. PASOK, İsrael devletinin onu Fransız sosyalist partisinden ayırdığının farkına varmıyor... (s.211-212).

*
* *
*

Kitabın IV. "Algılar ve betimlemeler" bölümünde önce araştırıcı Tuğrul Artunkal Türk okul kitaplarında Yunanlının betisi konusunu işliyor ve bunu tarihî kökenlere inerek yapıyor, çok gerçekçi bir gözle.

Önce T.C. Devleti'nin meşruiyetini ispatlama kaygıları okul kitaplarında kuvvet hatlarının yer aldığı bir tarihî görüşün ortaya konmasını gerektiriyordu. "...Daha baştan itibaren böyle bir sıraya koymanın, ne terimlerinin her birinin özünde anlam belirsizliğini, ne de bunların karşılıklı aykırılıklarını gizleyecek yapay karakterini ... belirtmek gerekir. Böylece de Türk historiografisinin değişmez temalarına varmış oluyoruz:"

"— Etnik hüviyet, bu durumda çok geniş anlamda, Hun ve Avarları olduğu kadar İskit ve Moğolları... da kucaklayan Türklük.

— Bugünün Türkiye'sinin toprak bütünlüğünün meşruiyeti, şu halde bütün eski Anadolu uygarlıklarının toplanması...

— "Çağdaş" uygarlığa, başka deyimle Batı Tümelciliğine mensup olma...

— Tarihsel sürekliliğin, yani Türklerin Müslüman geçmişine ve buradan da İslâm'ın geçmiş şanına sahip çıkma."

"Bu unsurların basitçe sayılması, Türk historiografyasının içler acısı şekilde şişirdiği bir dev işe bağlıdır. O zaten etnik hüviyet saplantısı ile Osmanlı geçmişi arasında kararsız durumdadır ve bu arada bugünkü Türkiye halkının heterodoks terkibi hesaba katılacaktır..." (s.217-219).[20]

Sonra "Rum"un, milliyetçilik gözlüğüyle görünümü... (s.220-221). Ve Bizans, Selçuklu ve Beyliklerden geçerek Osmanlı dönemleri ve ihanetler (s.222-226).

▪
* *

"Grek düzyazısına göre Rumlar ve Türkler 1900-1925" adlı makalesinde INALCO (Doğu Dil ve Kültürleri Ulusal Enstitüsü - Paris)'da öğretim görevlisi Joëlle Dalègre, tarihin yazın üzerine yansıma şeklini irdeliyor. Yirmiüç düzyazı eser üzerinde çalışma yapmış olan Dalègre, birlikte yaşama (s.227-228); "Türk"ün tarifi (s.229-231); Türkle Rum birbirlerinden nasıl tefrik edilir? (s.232-233); Rum millî duygusu (s.233-234); ekonomik yaşamda Rumlar (s.235-239) ve nihayet iki ulus arasındaki düşmanlığı körüklemek üzere bütün bu yazının el kitaplarında kullanılması (s.239-241).

CNRS (Bilimsel Araştırma Ulusal Merkezi - Paris)'nde araştırma görevlisi Nedim Gürsel, "Sait Faik'in eserinde İstanbul Rum cemaati"ni ele almış.

"Osmanlı toplumunun bir batılılaşma sürecini başlatmış olan Tanzimat reformlarının damgaladığı XIX. yy başları yazınında, Recaîzade, Ahmet Mithat... yazarların tercih ettikleri temada, ezcümle uygarlıklar çatışmasında, Rum tipi az çok bunun dışında kalıyor, şöyle ki o hiçbir surette Osmanlı toplumunun tam bir aynası olmuyor. Tanzimat'ta yeni bir tür olan romana daha iyi hâkim olabilmek için ilk Türk romancılar, batılılaşma karşısında Osmanlı entellektüelinin şahsında tam değişim halinde bir toplumun başlıca karakteristik çizgilerini bulmuşlardır. Birbirine zıd iki değerler sistemi, Batı ile Doğu arasında kalmış genç aydın ya da babanın şımarık oğlu tipine öncelik tanımışlardır."

"...Daha sonra, İstiklâl Savaşı sayesinde gerçek gelişmesini gösteren çağdaş Türk yazını kendini Osmanlı mirasından ve bu fert problematiğinden, Türklüğü vurgulayarak kurtarmak istedi. Savaş sırasında İstanbul aydınlarınca Anadolu gerçeğinin keşfi, yeni edebiyatın bir sosyal ve politik bağlantıya doğru gelişmesinde kesin olmuştur."

"Bu bağlamda, evrenselliği dünyanın bir hümanist görüşünden ibaret olan Sait Faik'in eseri tek ve örneklik olarak kalmıştır..." (s.245-246).

Bu girişten sonra Gürsel, İstanbul Rum cemaatini, Sait Faik'in Rumlarla ilişki şeklini irdeliyor. Sonra romancının balıkçılar ve zanaat erbabını ele alışını (s.249-253), daha sonra da Grek kültürüne referanslarını anlatıyor (s.253-255), bu arada iyilik ve kötülüğün iki sureti, Burgaz'ın mahalle papazı ile her güzde ökseyle bol kuş tutarak doğanın dengesini bozan Konstantin Efendi var (s.255-258).

Ve nihayet Sait Faik'in Rumlara eğilimli erotik yaşamının romanlarında yansıması (s.258-263).

Baskın Oran'a göre, Türkiye hiçbir zaman Avrupa anlamında demokratik bir ülke olmamıştır. Kimi zaman devletin Müslüman Türklere karşı tutumu Hıristiyan Türklere göre daha da sert olabilmiştir.

▪
* *

Kitapta her bildiri sahibinin oldukça önemli birer referans listesinden başka sonda Vaner, çok faydalı bir kronoloji veriyor. Bunu da bir endeks takip ediyor.

Gerek içindeki yazılarıyla, gerek bu bilimsel kollogiuma sunulan bildirileri bir kitap halinde toplamada gösterdiği gayretten dolayı Vaner'i kutlamak gerekir. Gerçekten burada herkesin gazetelerden yüzeysel olarak izlediği Türk-Yunan ihtilâfı, enine boyuna irdelenmiş. Söylenenlerin hepsinde büyük gerçek payı var. Bütün iştirakçiler konularını belli bir açıdan derinlemesine teşrih etmişler. Öğrenecek çok şey var bunlarda.

Ama söylenmesi gerekenlerin hepsi bu kadar mı? Kanımızca bazı önemli hususlara ya hiç değinilmemiş, ya da bunlar fazla önemsenmeden zikredilip geçilmiş. Tartışma platformu, Türk-Yunan ihtilâfının temelinde yatan esas gerçekleri âdeta gizlemiş, hareket noktası çok ileriye alınmış. Bu noktadan sonra da her söylenende bir doğru taraf bulunuyor.

Kitapta az çok herkes Türkiye ile Yunanistan'ın son tahlilde, Kazancıgil'in deyimiyle "çevresel-périphérique", gazete diliyle de "uydu" ülkeler olduğunda birleşiyor. Hal böyle olunca bunların çekimine tutuldukları "çekirdek"in bu ihtilâfı belli sınırlar içinde kalmasına özen göstererek körüklemesindeki amaç ve çıkar, silâh satışları dışında, ne olabilir? Hattâ Türkiye açısından, yine körüklendiği apaçık belli olan Kürt sorunu da, bu amaç ve çıkarlar doğrultusunda Yunan sorununa bağlanamaz mı? Batı, daha doğrusu Süper'ler başta olmak üzere büyük güçler "emniyet-security" kavramından ne anlıyorlar?

"Son yıllarda zor deneyler sonucu emniyetin askerî boyutun ötesinde bir şey olduğunu öğrendik... Genel ekonomik gerilim döneminde askerî teçhizatın artan maliyetleri hükûmetleri masrafları daha büyük itina ile denetleme ve planlamaya itmiştir. Emniyetin ekonomik boyutu bolluk zamanına göre daha yakından görülüyor."

"...Kaiser'le Hitler ve Japonya'nın Gnl. Tojo'su iki dünya savaşında en güçlü askerî örgütün, kendisinin ve dayandığı sivil halkın başlıca olanaklardan mahrum kalması halinde nispî bir felce düçar olabileceğini öğrendiler. Batı'nın OPEC'in petrol ambargosuna ve hızlı fiyat artışına hassasiyeti 1973 savaşı ve Şah'ın düşmesini takip eden krizler tarafından ispatlanmıştır. Ama Batı için olanak-kaynak yönünden vurulabilirlik nerede biter? Bu basitçe petrol veya doğal gaz, ya da uranium veya krom veya platin veya titanium ya da birçok başka şeyler midir? Batı bunlara ne denli bağımlıdır? Bunların sağlandığı kaynaklar ve bunları uzaklardan getiren nakliye sistemlerinin vurulabilirliği ne ölçüdedir? Bu bağımlılık ve vurulabilirlikler nasıl azaltılabilir? Tedarik krizinin ortaya çıkması halinde Batı hükûmetleri ne gibi mukabil önlem planlayıp alacaklardır?.."

"Hammadde, enerji ve Batı'nın emniyeti" adlı kitabın[20-a] önsözünde Stratejik Etüdler Uluslararası Enstitüsü (International Institute for Strategic Studies) Müdürü Robert O'Neill ortaya koyuyor, bütün bu sorunları. Kitabın yazarı da hepsini yanıtlıyor. Bunların ayrıntılarına burada girmeyeceğiz.

Evet Batı ve onun ağababası A.B.D. için bir "emniyet" sorunu ve bunun arkasında da büyük ekonomik çıkarlar zinciri var.

İşbu "emniyet" sorununa Türkiye de bulaştırılmış. Eylül 1979'da İstanbul'da, 13 Amerikalı, 13 Avrupalı strateji uzmanı, Türkolog ve yüksek rütbeli bürokratla 13 Türk bilim adamı, diplomat, asker ve yüksek memurun iştirakiyle bir seminer yapılıyor: "Türkiye ve müttefiklerinin güvenliği." Verilmiş 20'den fazla bildiriden 24 Ocak kararlarına dayanabilenler bir kitap halinde toplanmış.[21] Kitabın önsözünde iştirakçileri tanıtan Seyfi Taşhan, bunların arasında bulunan Paul Henze'yi

"A.B.D. Millî Güvenlik Konseyi Azası" olarak tanıtıyor (CIA demeye dili varmamış - Uğur Mumcu'nun kulakları çınlasın). Yine kollogium'a katılanlardan Dankwart A.Rustow, "New York City Ün. Orta Doğu profesörü ve uzman bir Türkiyatçı" olup, "A.B.D. - Türk ilişkileri 1946-1979" adlı bir bildiri vermiş. Bundan bazı cümleleri aktarıyoruz: "...Washington için ise Türkiye, giderek karmaşıklaşan bir stratejik durumda, ufak bir mülk parçası idi... Pentagon'daki generallerden birisi Kongre'nin bütçe ile ilgili komitesine "dolar başına Türkiye'den aldığımız, dünyanın herhangi bir yerinde aldığımızdan çok daha fazladır..." (s.96-97). "...Gerçekten bütün bir bağ Türkiye'yi bir müttefik durumundan, paralı asker durumuna dönüştürecektir" (s.102); S.Demirel, istediği kadar "üs yok, tesis var" diye dursun, işi gözden kaçırmak için.

Alman TV'si askerî işler uzmanı Dr.Lothar Ruehl de, "Batı ve Sovyet stratejisi için Türkiye'nin değeri" üzerine konuşmuş: "İran'ı silâhlandırmanın A.B.D. (ve bir çapta İngiltere için) iki ana nedeni İran petrolü ve bölgenin etkin kontrolu... ve özellikle petrole Batı'nın sürekli biçimde ulaşabilmesi idi... CENTO... en iyi çare idi ve "petrol kompleksi"nin Batı kontrolu için... jeopolitik-stratejik-ekonomik düzendi..." (s.122).

"Avrupa-A.B.D. Güvenlik Araştırmaları Enstitüsü Başkanı Prof." Albert Wohlstetter de "petrol güvenliği için gayri askerî önlemler ihtiyacı"ndan söz edip "komünist olmayan dünyanın her gün tükettiği 50 milyon varil petrolün takriben 20 milyonu Basra Körfezi'nden gelmektedir. İyi hazırlanmış bir gayri askerî program bizim ve müttefiklerimizin Basra Körfezi petrolüne bağımlılığımızı önemli ölçüde azaltabilir..." (s.135) diyor ve ekliyor: "...NATO andlaşma sahası dışındaki bu bölgeye bir saldırı... NATO'nun merkezine karşı girişilecek bir saldırıdan çok daha az bir riziko taşır..." (s.136). Profesörün uzun bildirisi hep petrol ağırlıklı olarak devam ediyor.

Tanıtmaya çalıştığımız Türk-Yunan ihtilâfı konulu kitapta petrol konusuna çok az, o da "geçerken" değinilmiştir (S.Vaner - s.29 ve Th. Katsoufros - s.86-7). Oysa ki biz gerek bu ihtilâfın, gerekse aynı şekilde sürekli körüklenen Kürt sorununun temelinde petrol sorununun yattığı ve bu bakımdan her iki sorunun birbirlerine bağlı olduğu kanısındayız.

Türkiye'nin dört bir yanının zengin petrol yataklarıyla çevrili olmasına rağmen ne hikmetse Türk sınırına varır varmaz jeolojik durum bıçak gibi değişiyor ve petrol yok oluveriyor!. "Basra Körfezi petrol ülkelerinde 12.000 metre kalınlığa kadar erişen ve içlerinde birkaç seviyede zengin petrol bulunan tabakalar sınırlarımızı geçince kalınlık kaybetmekte, Toros hattında sıfıra inmektedir. İran ve Irak'ta esas petrolü veren üstteki tabakalar, Türkiye sınırları içine girdikten sonra hızla yok olmaktadır...". Bu sözler Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti'nin 24-25 Nisan 1974'te düzenlediği "Türkiye'nin petrol politikası" seminerinde konuşan İTÜ Maden Fak. Dekanı Prof. Dr. Ekrem Göksu'ya ait.[22] Bu seminerin açış konuşmasını yapmış olan zamanın Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanı Korkut Özal da "Türkiye'de petrol mevzuu... çoğu zaman politik platformda birbirine tamamen zıd birtakım görüşmelere ve hatta Türkiye'ye bir ölçüde fayda getirmeyen kısır münakaşalara vesile olmuş bir şeydir petrol..."[23] diyerek petrol üzerinde konuşmanın gereksizliğini vurgulamış.

Prof. Göksu daha sonra "politik darboğazlar"a değinerek ortamın yabancı petrol şirketlerini kaçırmış olmasından yakınıyor ve TPAO'nın ülkedeki politik durumu izlemesine şaşıyor!..[24]

Daha sonraki konuşmacılar da üretim, tüketim, ihtiyaçlar, parasal sorunlar...la işi geçiştiriyorlar.

Konferans Heyeti'nin 15 Kasım 1980 günü "Türkiye'de petrol üretimi" panelinde de[25], başta Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Serbülent Bingöl olmak üzere konu, konuşmacılar tarafından aynı minval üzere dağıtılıyor.

Ülkemizde petrol yok da neden birkaç yürekli Türkün petrol fışkırttıkları sondaj kuyularının, bu gibi çalışmalarda daima hazır ve nâzır bulunan yabancı "uzmanlar" tarafından beton dökülerek körletilmekte acele edildiği merak konusu olabilir...

Öbür yandan da demiryolunun ekonomik olmadığı mülâhazasıyla büyük boyutta petrol ve tüm hammaddesi ithal edilen lastik israfını mucip olan karayollarına ağırlık verildiğine ve demiryollarının kaderine terk ettirildiğine tanık oluyoruz. Keza büyük kentlerimize bir türlü metro yakıştırılmıyor...

Ve Anadolu'nun zengin madenleri, kromu, bakırı, çinkosu, kurşunu, antimuanı... Nasıl oluyorsa, Uludağ'ın wolfram madenleri sık sık yangın felâketine uğruyor... 1951 yılında Hakkâri'de görev yaparken bizden bir iki hafta önce bir Amerikalı turist kafilesinin gelip Sümbül dağına çıktığını, içlerinden bazılarının elinde bir çeşit çekiç ve bir aletin bulunduğunu, sonra Vali Bey'e bunların jeoloji tahsili görmekte olduklarını itiraf ettiklerini anlatmışlardı. Çekiç jeolog çekici, alet de uranium ve sair radyoaktif madde saptamaya yarayan Geiger cihazı olmalıydı. Ülkenin her tarafına dağılmış "Barış Gönüllüleri"nin de neler saptadıklarını Tanrı ve Washington bilir.

Batı, Türkiye'deki petrolü ve değerli madenleri Türklere kaptırmamaya ve bunların tümüyle üstüne oturmaya kararlıdır. Bu itibarla Türklerin dikkat ve enerjileri başka taraflara kanalize edilecek, bunların kendi petrol ve madenlerini çıkarma, olanakları ellerinden alınacaktır. Bu hususta içerden yardımcı bulmakta fazla güçlük çekmemektedir. ve Türk-Yunan ihtilâfı ve Kürt sorunu bu senaryonun bir bölümüdür. □

[10] s.55, not 14.
[11] Tarafımızdan belirtildi.
[12] Tarafımızdan belirtildi.
[13] Bu konuda başvurulacak birkaç mehazı zikretmekle yetinelim:
- *Atatürk'ün millî dış politikası* (Cumhuriyet dönemine ait 100 belge) 1923-1938, C.II. Kültür Bak. Yay., Ank. 1981
- *Olaylarla Türk dış politikası*, C.I (1919-1923), A.Ü. SBF Yay., 509, Ank. 1982
- Kâmuran Gürun. -*Dış ilişkiler ve Türk politikası* (1939'dan günümüze kadar), A.Ü. SBF Yay., 531, Ank. 1983
- *Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası temelleri, Lozan, Montrö.* Türkiye'nin komşularıyla imzaladığı başlıca belgeler, Lefkoşa 1985.
[14] Tanrıların bağışladıkları bütün yeteneklere sahip ilk kadın olup Hephaistos tarafından toprak ve sudan meydana getirilmişti. Epimetheus Pandora'yı evine kabul ediyor ve onun elindeki kutuyu açtığında, içinde bulunan bütün kötülükler yeryüzüne yayılıyor. Kutuyu kapadığında, içinde sadece UMUT kalıyor...
[15] Walter Lippmann.- *La politique étrangère des Etats-Unis*, N.Y. 1944, s.7, 27-8, 61-2, 68
[16] Wendell L.Willkie.- *One World*, N.Y.1943, s.163-5. Son cümle tarafımızdan belirtildi.
[17] Mehmet Altan.- *Süperler ve Türkiye*, İst.1986, s.19. Ayrıca bkz. Ali İhsan Bağış.- *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler*, Ank.1983
[18] Kâmuran Gürün.- Türk-Yunan İlişkileri ve Lozan Andlaşması, in *Atatürk Türkiye'sinde (1923-1983) dış politika* sempozyumu (24 Ekim 1983). Bildiriler, B.Ü. Yay., İst.1984, s.16-7
[19] Kore Havayolları (casus) uçağının düşürülmesinin gerçek öyküsü için bkz. R.W.Johnson.- A conspiracy thery for the downing of KAL 007, in *The Guardian*, December 25, 1983. Yazıda S.S.C.B.'nin değil, A.B.D.'nin bu işte özür dilemesi gerektiği dile getiriliyor.
[20] Bu konuların ayrıntıları için bkz. Burhan Oğuz.- *Türkiye halkının kültür kökenleri*, C.I, İst. 1976, s.70-126, 169-192, 197-203
[20-a] Hauns W.Maul.- *Raw materials, energy and western security*, The Macmillan Press Ltd., London 1984
[21] *Türkiye ve müttefiklerinin güvenliği* (seminere sunulan tebliğler), Dış Politika Enstitüsü Yay., Ank.1982
[22] *Türkiye'nin petrol politikası*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti Yay., 1974, s.15
[23] ibid., s.3
[24] ibid., s.16
[25] *Türkiye'de petrol üretimi*, Ekon. ve Sosyal Et.Konf. Hey.Yay., 1980

Hayatını En Çok Araştırdığımız Kişi Hakkındaki Bilgimiz Böyle Olursa...

Hazırlayan: Genelkurmay
Askerî Tarih ve Stratejik Etüt
Başkanlığı
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Yayınları: 597

1981 yılında, Genel Kurmay'ın Harp Tarihi Çalışmaları çerçevesinde *Osmanlı-İtalyan Harbi 1911-1912* kitabı yayımlanmıştı. Eser, askeri arşivlerde bulunan ve herkese açık olmayan belgeleri içerdiği cihetle bu alana kıymetli bir katkı sağlıyordu. İtalyan ordularının 1911-12, hattâ Libya'daki I. Dünya Savaşı dönemi eylemleri, çok kapsamlı olarak, daha 1920-30 arasında kendi askeri tarih kurumlarınca yayımlanmıştı. Türkiye'nin geç de olsa bu boşluğu doldurması kuşkusuz olumlu bir adımdı ve takdirle karşılandı.

II. Meşrutiyet döneminde başlayıp 1922'de sona eren aralıksız savaş yıllarının bu ilk çatışması, bir bakıma geleceğin olaylarını, tohumlarını ve olası sonuçlarının işaretlerini taşıması açısından önemliydi. Genel Kurmay'ın kitabı, *olayları değerlendirişi ve tarih anlayışı açısından alışılmış sınırlılıklardan sıyrılamamakla birlikte,* içerdiği belgelerle, bu bakımdan önemli katkılarda bulunuyordu. Sınırlılıklar deyimiyle, özellikle *"dogmatik bir ulusculuk anlayışını ve daha önce yayınlanmış İtalyan belgelerinden yararlanılmamış olmasını"* kasdediyoruz.

Konuyla özel ilgim olduğu halde kitabın bir nüshasını satın almak olanağını bulamadım. Soruşturduğumda, doğruluk derecesini kestiremeyeceğim bir *"özel bilgi"* verdiler: *Bazı eksikler ya da sakıncalar sebebiyle piyasadan çekilmişti.* Ancak bir dostumdaki nüshasını ariyet alıp okumak olanağını bulabildim.

1985 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı *"1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal"* ismiyle, Atatürk Dizisi'nin 20. kitabı olarak geniş kütlelere yönelik nitelikte bir kitap yayımladı. Hazırlayıcısı "Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı" idi. Anlaşıldığına göre, ilk kitabın 4-5 kez ufaltılmış bir özetiydi. Ancak önemli bir farkı ve iddiası vardı. Kolağası Mustafa Kemal'in rolünü ön plâna almış bulunuyordu. Şu halde esas kitabın özetiyle yetinilmesi yeterli değildi. Onun hakkında daha ayrıntılı bilgiler vermeliydi.

Genel Kurmay, kendi uzmanlık alanına giren bölümü hazırlamıştı. Kuşkusuz savaşla ilgili olaylar açısından en iyi özet oradan gelebilirdi. Ancak konunun bir de savaş dışı yanı vardır ki, en az onlar kadar önemlidir. Çünkü Mustafa Kemal'in savaş sırasındaki yöneticilik uygulamalarını bunlar etkilemiştir. Sorun şudur: *Mustafa Kemal, Libya Savaşı'na gönüllü katılan genç subaylar arasında Libya'yı ve halkını önceden görmüş ve tanımış birkaç kişiden biridir.* Dolayısıyla Mustafa Kemal'in bu deneyiminin iyi anlatılması gerekirdi. Bunun için de, yeni araştırmalara girişmeden önce, el altında hazır bulunan bazı çalışmalara bakılabilirdi. Profesör Afet İnan'ın Atatürk'den aktardığı Libya anıları önemli bir kaynaktır; ancak, Atatürk'ün olaylardan 25 yıl sonra ve çok daha önemli birinci plan olaylarla gölgelenmiş anılarından "tek gerçeğe" ulaşmak iddiası kuşkusuz yanlış olur.

Abdurrahman Çaycı'nın "Atatürk'e dair en eski iki yabancı arşiv belgesi hakkında" makalesi (*Türk Kültürü*, yıl IX, sayı 103, s.593-597) ile; Rachel Simon'un "Önderliğin başlangıç yılları: Mustafa Kemal'in Libya'yı ilk Ziyareti 1908" başlıklı makalesi (*Belleten*, cilt XLIV, sayı 173, Ocak 1960, s.69-93) en kolay başvurulabilecek önemli çalışmalardı.

Bunlara ek olarak N. Slousch'un "Le Nouveau Regime Turc et Tripoli = Yeni Türk Rejimi ve Trablusgarp" yazısı (*Revue du Monde Musulman*, 6/9 Eylül 1908, s.52-57) ile; 21-23 Kasım 1981'de Libya'da, Cihan Merkezi'nde düzenlenen *"Atatürk'ün 100. Yıldönümü Semineri"*ne sunulan bazı bildirileri de anımsatabiliriz. Bunlara bakılmış olsaydı, en azından daha sağlıklı bir sunuş yapılabilirdi.

Oysa bizim Libya arşivlerinde ve o dönemin Trablusgarp basını üzerinde yaptığımız çalışmalar, konunun çok daha karmaşık, bütün Osmanlı devletine şâmil bir oluşumun (Anayasayı ve Meşrutiyeti kabul ettirme çabalarının) bir parçası olduğunu ortaya koyuyor. Sadrazam ve Dahiliye Nâzırının bildirgeleri bulunduğu, Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki adına, fakat bunların ışığında hareket ettiği anlaşılıyor. Mustafa Kemal'in 25 yıl sonra herşeyi bütün ayrıntılarıyla anımsaması tabiî güçtü, ama belgelerde kendisinin Trablusgarp'ta yaptığı temaslar ve toplantılar, hattâ konuşmalar hakkında geniş bilgi vardır. 1911'de Derne cephesi komutanlığına getirilen Mustafa Kemal işte bu deneyimlere sahip bir kimseydi.

Savaş dönemine ait metnin de buna benzer eksiklikleri vardır. Atatürk'ün en yakınlarından yaveri Salih Bozok'un Hatıraları'ndan yararlanılmaması, *T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı*'nın yayımladığı *"Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri"* kitabına (Ankara 1982) bakılmamış olması, yine önemli boşlukların kalmasına sebep oluyor. En basit örnek, *Mustafa Kemal'in ne zaman, ne sebeple, ne şekil-*

de ve ne yolla Libya'dan ayrıldığı hakkında kitapta hiçbir kesin bilgi yoktur. Oysa, bu bilgiler belirttiğimiz kaynaklarda vardır. Hattâ daha ilginci, İtalyanların bile savaş sırasında bu bilgilere sahip olduklarını görüyoruz. 1912'de savaşa ait İtalyan askerî dergisinde, Mustafa Kemal ve Enver'in birlikte çekilmiş bir resmi yayımlanmış ve Atina kaynaklı bir habere dayanılarak (herhalde İttihatçılardan kaçmış biri olsa gerek) aralarının bozuk olduğu bile belirtilmiştir. Düşmanımız daha savaş sırasında bizim iç çekişmelerimizi böylesine ayrıntıyla bilirken, bizim yetmiş yıl sonra birlik ve beraberliğimizin övgüsünü yapmamız pek tutarlı olmuyor.

Özetle söylersek, ucuz yayın yapacağım derken (kitabın 1985 fiyatı, 175 lira) konuların böylesine ucuzlatılması Türk kültürüne hiçbir katkı sağlamıyor. Hem de unutmayalım ki, en çok araştırdığımız ve bu amaçla kurumlar kurduğumuz Atatürk gibi biri konusunda böylesine tutarsızız. Diğerleri buna göre değerlendirilebilir. □

ORHAN KOLOĞLU

Anadol'un Zengin Anlatımı

Zihni T.Anadol, *Truva Atında İlk Akşam*, Milliyet Yayınları, Ocak 1988, İstanbul

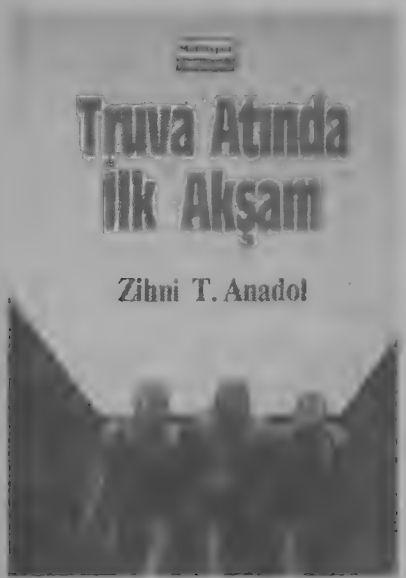

TÜRKİYE İşçi Partisi ilk kez milletvekili ve senato seçimlerine girdiği vakit (1965) bazı sağ kanat yazarları, hatta Falih Rıfkı Atay gibi, Bedîî Faik gibiler bile neler yazmamışlardı! Bazı antikomünist yayın ticareti yapanlar TİP adaylarını karalamak için nelere başvurmamışlardı! Örneğin Zihni Turgay Anadol'un suçlanması, seçmenlerin korkutulması için şu iki satırbaşılı bilgi verilmişti:

"Evvelki yıllarda 4 defa kapanma kararı verilen komünist "Ses" mecmuasının 3.2.1951 tarihli sayısında neşrettiği bir şiirden dolayı mecmuanın sahibi tevkif edilmiş, kendisi hakkında ise komünistlikten dolayı takibata geçilmiştir. Şu anda TİP organlarında yazmaktadır.

1965'de 15 yıla mahkûm komünist Hikmet Kıvılcım'ın Vatan Partisi idarecileri arasında olup 25 arkadaşiyle birlikte 10 ay mevkuf kalmıştır."

Bilgisizce değil de, suçlamak için suç olmayan şeyleri yazan kalemefendisi, Zihni Anadol arkadaşı tanımak isterse önemli anı ve yaşam öyküsü kitabı olan *"Truva Atında İlk Akşam"*ı alıp okusun, dilerim. Hem Zihni Anadol'u bütün yaşamıyla, kavgasıyla, duruşmasıyla, yürekliliği ve korkusuyla tanır. Hem de Kütahya'da siyasal suçtan altı aylık mahkûmiyeti olduğunu, yine siyasal suç işleyerek üç buçuk yıl hapsine karar verildiğini öğrenir, belki de kına yakar.

Ocak 1988'de Milliyet Yayınları arasında yer alan 400 sayfayı aşkın yapıt, bir örgütlenme ve suçlanma olayının belgeseli olduğu kadar, siyasal yaşamımızda, edebiyatımızda ve basın dünyasında yer alan pek çok saygın kişinin uzun bir geçmişten gelen anlatımıyla da dopdoludur. Kitapta dikkati çeken özellik; içtenlik, insanlara dostça yaklaşım, kötü yanları belirtmek zorunda kaldığı vakit bile o kişinin adını vermemesindeki incelik, kendisi içinde olabildiğince nesnel yaklaşabilmesi. Kitabın 284. sayfasında başlayan bu anlatımdaki kendi kendini eleştirme, her babayiğidin yapabileceği bir doğruluk örneği, diyebilirim.

Zihni Anadol'un anlattıklarında, siyasal yaşamın unutulmaz kişileri arasında Reşat Fuat Baraner, Zeki Baştımar, Hikmet Kıvılcımlı, Sarı Mustafa (Börklüce), Nihat Balyoz, Ali Tokuç, Ziya Nur Erün, Erdoğan Berktay, Jak İhmalyan, Hasan İzzettin Dinamo, Tevfik Dilmen, Mustafa Arhavi, Suat Derviş, Hadi Malkoç, Celâl Benneci ve daha niceleri tatlı tatlı gözler önünde canlanıyor.

Anadol'un, soyadlarını yazmadığı o dönemin ünlü Emniyet Müdürü Ahmet Demir'in I. Şube Müdürü Zeki Alyanak'tı. Hem nöbetçi olduğu sırada Haliç'te bulunan tarihî Roma sikkelerinin tutanaktaki miktarından eksik çıkışından yargılanmıştı, hem de başkalarına çektirdiğinden, haksız yere yaptırdığı işkencelerden "ah!" edenlerin hışmına uğramış, çocuğu motosikleti ile trafik kazasında feci şekilde can vermişti. Keşke, babanın ahını oğlu almasaydı...

Hapishanede geçen yılları anlatırken iç disipline verdiği önem ve portre çizerken ustalığı hemen görülüyor:

"Bedenini saran bol bir asker kaputu içinde, tombalacık güler yüzlü şair Dinamo". "Adnan Veli'nin cansız bir heykel gibi gezinip durması..." gibi.

Hapishane arkadaşlarını bile özgürlük günlerinde zaman zaman arayacak, beraber olmayı isteyecek kadar sevecen Zihni Anadol "Ayvacı İsmail"i, "Muslukçu Tevfik"i, "Rüşvetçi Selim"i okurlarına o kadar sevdirdi ki, "Katil

Anadol, Rıfat Ilgaz'la birlikte.

Zihni Anadol ve eşi 1979'da Fahri Erdinç'le Sofya'da.

Osman''ın koğuş ağalığında Hitler Almanyası hesabına casusluk yapan Kara Kemal'e çıkışması ile, ağalığın sevimsizliğini bir anda unutturuyor.

Sık sık topluca suç işledikleri savıyla bir koğuşta yatırılan solcu sanıkların ayrıca şarkı, türkü söylemek, marş öğretmek gibi yan suçlarla yargılanmaları olurdu. Anadol bu olguyu da anlatıyor ki, pek çok okurun bilmediği bir yaşamın türlü görüntüleri zevkle okunacak sayfalarla tarihe belge niteliğinde mal ediliyor. Ankara Soğukkuyu Askerî Cezaevi, bütün inceliklerine kadar, gardiyanlarının karakteristikleriyle, oraya kapatılan değişik milliyetteki casusların dünleri ve o günleri ile sergilenmesi yapıta ayrı bir özellik veriyor. Yaşamı anlatıla anlatıla pek çok sohbete konu edilen Hasan Basri Alp'in 1938'deki feci sonu hâlâ tam anlamıyla aydınlanmış değildir. O yılların işkencecileri olarak bilinen Kara Kemal, Boğa Emrullah, Parmaksız'ın bu olayda ne ölçüde katkıları olmuştu, bilinmiyordu.

9 yıla mahkûm edilen Reşat Fuat Baraner'in mahkemedeki savunmasını da içeren, Ankara Garnizon Komutanlığı'nın 2 sayılı mahkemesinin verdiği 945/2 sayılı kararını da belge olarak yayınlayan yazar, 186. sayfadan başlayarak gizli celselerle süren duruşmadan kesitler verirken, sanıklar nitelikleriyle de gözler önünde canlandırılıyor. Hapishane arkadaşlarının, tahliyeden sonraki yaşamlarına da ışık tutan Zihni Anadol, özellikle Baraner'in renkli yaşamını en doğru şekilde özetleyerek, onun anlatımıyla sayfalara geçirmesi, yazar için övünülecek bir başarı olmuştur. Duruşmalar bitip kararlar açıklandıktan, Yargıtay'ın yorumu geldikten sonra Anadol'un arkadaşlarından koparılarak başka cezaevine gönderilmesi büyük bir içtenlikle anlatılıyor. Hele garipliği, çok okura öğretici bir psikolojik oluşum gelecektir. Baraner'in aldığı ceza kanunu ile dilekçe yazarak hapishane harçlığını çıkarabilen Anadol'un yaşamın ayrıntılarını ustaca vermesi, Safranbolu Adliye Binasını resmini yapar gibi anlatması, avukat Münir Belen'in tahliyeden sonra pek çok arkadaşının savunmalarını üstlendiğini yazması doğrusu büyük kadirbilirlik olmuştur.

Zihni Anadol, yapıtında hem savcının Ankara Hava Müdafaa Garnizon Komutanlığı, sayı 35170 Ad.MI.944/23 sayılı iddianamesinden son bölümü veriyor, hem de savcının 57 sayfalık metni okuyuşunu niteliyor:

"Çatal sesli, ince uzun bedeniyle kürsünün sağ köşesinde, bütün gelmiş geçmişi anlatan korkunç cezalar içeren iddianamesi..."

Sanıklardan üç kekemenin konuşmalarını yazarken insanın istemese de güleceği geliyordu. Suç belgesi olarak dosyaya konulan "görüşler ve dilekler", "umumî siyaset", Bir numaralı bülten, Basına sansür konuluşunu eleştiren bültenlerin yapıtta yer alması, siyasal suç işleyen Zihni Anadol ve arkadaşlarının fikir yapılarının da iyice bilinmesini ve eylemle cezalar arasında sağduyulu bir kanıya varılmasına yardımcı oluyor. Gerçekten de, fikir özgürlüğü, düşündüğünü özgürce söyleyebilme hakkı Batı demokrasilerinde olduğu gibi yasallaşabilseydi, sanırız bu kadar çok sanıklı duruşmalara gerek kalmayacaktı ve Avrupa Topluluğu içinde çoktan onurlu yerimizi alacaktık.

Örneğin şair Hasan İzzettin Dinamo, duruşmada, ileri sürülen suçları kendi inancına göre "suç" saymadığı için savunma yapmaya gerek duymamış ve savunma yapmadığı da mahkeme tutanaklarına geçirilmişti.

Okuyucuyu geçmişle ve kişilerle daha yakın ilişki kurması için yapıtta şiir ve yayınlanmış yazılarla da besleyen Zihni Turgay Anadol, tek başına yaşama kavgası verdiği günlerde, kolay anlatılamayan arkadaşlardan ayrılma duygusunu "nasıl sevindim hapishaneye yeniden girdim diye" (s.269) açıklı-

Reşat Fuat Baraner'in hasta yatağındaki son günleri. Ayakta duranlardan ortada Hüsamettin Özüdoğu, yanında Memduh , oturanlar Şevki Güler, yanında Suat Derviş, Reşat Fuat'ın solunda Zihni Anadol ve Yusuf Ahıskalı.

Zihni Anadol, 1944 yılında Ankara'da Soğukkuyu Cezaevi'nin avlusunda.

yor. Beşinci kol deyiminin yaygın olduğu dönemde Hitler'in geçici başarılarına kanıp o rejim için casusluk yapanların düşüncelerini yorumlayan Anadol, o tür suçlardan hüküm giyenlerin giderek nasıl aşağılandıklarını ve perişanlıklarını örneklerle de vermeyi başarmıştır. Hele "geçimi sadece habire ördüğü boncuk çantaların getireceği üçbeş kuruşa kalan casus Kemal"in durumu gerçekten feci idi. "Birlikte olduğu arkadaşlarının çoğu iyi durumdaydı. Onunla ilgilenmiyor, yüzüne bile bakmıyor, yardım isteyecek korkusuyla yanından şöyle bir merhaba deyip uzaklaşıp geçip gidiyorlardı." (s.299)

Bir yazar arkadaşın belirttiği gibi, Zihni Anadol, bazı ufak tefek tarihini de verdiği konularda bellek yanlışına düşmüştü; ama, yapıtın muhteşem içeriği, içtenliği, önemli bir duruşmanın belgelerini verebilmesi, kişileri dostça yorumlaması, yapıtın temel konusuyla çatışmayan o yanlışları unutturuyor insana. Bence, 12 Şubat 1944'te başlayan iki kişinin tutuklanmasından sonra, bir kişi 13 Şubat'ta; üç kişi (Hikmet Elin, Zeki Baştımar, Acar Uzgider) 14 Şubat'ta tutuklandıktan sonra o ay içinde tutuklanan 10 kişiden sonra sanık sayısının 65'e çıkması, örgütlenme özgürlüğünün kısıtlı oluşundan kaynaklanmıştır. Anadol'un "Truva Atında İlk Akşam"ının bu kanıyı yaygınlaştırarak, demokrasinin kökleşmesine yardımcı olmasını dilerim. Anadol'un yapıtı, yazarının saygınlığını daha arttırmış, onurunu daha da yüceltmiştir. □

KEMAL SÜLKER

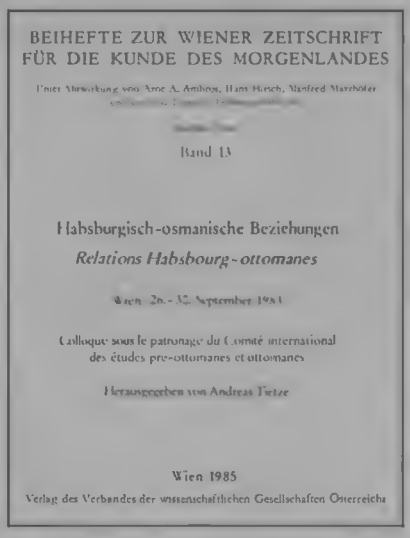
BEIHEFTE ZUR WIENER ZEITSCHRIFT
FÜR DIE KUNDE DES MORGENLANDES

Band 13

Habsburgisch-osmanische Beziehungen

Relations Habsbourg-ottomanes

Colloque sous le patronage du Comité international des études pre-ottomanes et ottomanes

Herausgegeben von Andreas Tietze

Wien 1985

Verlag des Verbandes der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs

Habsburg-Osmanlı İlişkileri

CIEPO'nun 1983 Eylülünde Viyana Üniversitesi'nde tertiplediği kollogyumun tebliğleri, 343 s.

CIEPO (Comité int.des études préottomanes et Ottomanes) sempozyum ve kollogyumları içinde müstesna bir yeri olan 1983 yılı Viyana toplantısı tebliğlerinin basılması, bu alan için bir kazançtır. Bu toplantıda yer alan ve çoğunu özetleyip, yorumlayamayacağımız 30'a yakın tebliğ (21 adeti bu eserde basılmıştır) içinde göze çarpan birkaçı şunlar;

Osmanlı ve Sırp kaynaklarından yararlanarak, Olga Zirojeviç (Belgrad) 1459 ve 1526 yılları arasında Osmanlıların Macarlarla yaptığı bazı çarpışmalar ve akınların niteliği üzerinde duruyor. Ona göre Semederevo (Semendire)nin düşüşünden sonra Macar krallığı, Osmanlı fütuhatını durduracak bir tampon bölgeden mahrum kalmıştır. 15. yüzyıl sonlarında Büyük Varadin, Temeşvar gibi bölgeler devamlı Osmanlı hücumları ile zayıflamıştır. Gene Hırvatistan ve Erdel'de asrın sonlarına kadar bu gibi akın ve sistematik hücum ve çatışmaların dışında kalmamıştır. 1483'de Osmanlılar ve Macarlar arasında bir mütareke imzalanmış ve uzatılmıştır. Bu dönem Macaristan'da kudretli kral Matthias'ın dönemidir. Arada Yavuz Sultan Selim'in devrinde de doğudaki seferler nedeniyle bu gelişmeler durmuştur. Fakat 1520'de Kanunî'nin tahta çıkışıyla Macar sınırları gene zorlanmış ve 1526 Mohacs'a giden gelişme başlamıştır. Bu makale Mohacs öncesi 50 yılın Türk-Macar savaşları ve Tuna bölgesinin askerî tarihi hakkında derli toplu bir icmaldir.

Gene 1593-1606 tarihleri arasında Habsburg-Osmanlı savaşları sırasında Osmanlı ordusunun iaşe ve ibade sisteminin işleyişi Caroline Finkel'in tebliğini teşkil etmektedir. Ona göre, Osmanlı ordusu artık hareket alan ve kabiliyetinin sınırlarındadır ve sorunlar ön plânda bundan ileri gelmektedir. Ön plânda Osmanlı arşivlerinden yararlanan tebliğ sahibi savaş dolayısıyla konan vergiler ve ordunun konaklama ve mühimmat sorunlarını ruznamçe defterlerinden çıkarmıştır. Gene Osmanlı ordusunun içinde yer alan orducu esnafının da bu dönemde hangi bölgelerden geldiği ve hangi insan kaynaklarından, esnaf örgütlerinden temin edildiği üzerinde durulmaktadır. (Orducu esnafı üzerinde son zamanlarda çıkan bir makale bu durum üzerinde aydınlatıcı bilgiler veren Gilles Veinstein "du marche urbain au marche du camp: l'institution ottomane des orducu" *Melanges Robert Mantran,* Zoghuan 1988, s.299-328). Önemli bir sorun da uzun mesafeden gelen sipahiler için kışlak sorunuydu, galiba bu savaşların Osmanlı ordusu için yarattığı en önemli sorunlardan biri buydu. Kısacası, artık bozulmakta olduğu söylenen Osmanlı ordusunun bu çağdaki iaşe ibade soruları için aydınlatıcı bir tebliğ olduğu rahatça söylenebilir. (Finkel'in bu konudaki kitabının aynı yayınevi tarafından çıkarıldığını duymuş bulunuyoruz.)

Jan Schmidt (Leiden)'in tebliği ise 1596 Eğri seferi üzerinedir. Burada seferin askerî tarihi ve Osmanlı kaynaklarının verdiği bilgiler üzerinde duruluyor. Schmidt, İngiliz elçisi E.Barton ve Claudio Cogonara de Parma gibi çağdaşların gözlemlerinden de yararlanarak, sefer üzerindeki Osmanlı vakayinamelerinin kritik analizini yapıyor. Örneğin, Hoca Saadeddin'in Sultan III. Mehmed'in savaş alanını terkini önlemesi gibi mitler üzerinde durmaktadır. Burada seferler üzerindeki kimi zaman abartmalı ve kasidevî ifadelerin dış kaynaklarla yapılan bir karşılaştırması, Osmanlı vekayinamelerinin bazı özellikleri üzerinde aydınlatıcı olmuştur. Kongre tebliğleri arasında Osmanlı tarihçisi olmayan, fakat Doğu Avrupa tarihi üzerinde tanınmış bir uzman olan Walther Leitsch (Viyana) 1616 ve 1625 yılları arasında Batı Avrupa ideolojisini ve diplomasisini meşgul eden Osmanlılara karşı bir Haçlı seferi girişimi ve bu girişimin mimarı Kapuzin tarikatı men-

subu ünlü Père Joseph üzerine bir tebliğ vermiştir. Bu ilginç tebliğ Avrupa'nın Türkleri rahatsız eden Haçlı seferi girişimlerinden birine, hem de 17. yüzyıl başlarında ve ancak 30 yıl savaşlarının çıkmasıyla akîm kalan birine değiniyor. Père Joseph, İspanya ve Fransa'yı ve papalığı, bunun yanıbaşında Polonya kralı Sigismond'u girişimine kazanmıştı. Dönemin ideolojik atmosferini yansıtan bu girişim akamete uğramışsa da Père Joseph Avrupa monarklarını ve etrafı etkileyen bir kişilikti. Yeniçağ Avrupası "milita Christiana" dediğimiz Haçlı seferi organizasyonuna yönelik bir tarikatın kuruluşunu ve etkinliğini yaşayabiliyordu. Antonio di Vittorio'nun tebliği ise Habsburglar Avrupasında Osmanlılar ve Napoli krallığı arasındaki ticarî ilişkilere aittir ve bilinmeyen bir dönemin önemli bir aşamasını aydınlatmaktadır.

Gene 19. yüzyıl Osmanlı-Avusturya ilişkileri üzerinde de sempozyumda ilginç tebliğlere rastlanmaktaydı. Roderic Davison tebliğinde, Vinaya büyükelçiliğinin Osmanlı dışişleri örgütünün tarihi gelişimi içinde nasıl temel bir rol oynadığını ve monarşi boyunca Viyana elçiliğimizin bir tarihini serimliyor. Orijinal belgeler ve kaynaklarla Viyana elçiliğimizin tarihi Osmanlı dışişleri tarihinin ilginç ve temel bir bölümü olarak ele alınmıştı. Viyana diğer Avrupa elçilikleri için uzun zaman bir merkezî üst olmuştu. Lübnan krizi ve Avusturya'nın etkisi üzerinde Joseph Abou Nohra ve Caesar Farah iki ayrı bakış açısına sahip iki tebliğ verdiler. Kuşkusuz 17. yüzyıl Avrupa ve Osmanlı ilişkileri için katkı olan bir elkitabıyla karşı karşıyayız. □

İLBER ORTAYLI

Halil İnalcık'a Armağan. Değeri, Getirdikleri, Etkisi.

TARİHÇİLİĞİMİZİN temel taşlarından biri sayılan sayın Prof. Halil İnalcık'ın yetmişinci yaşı vesilesi ile adına büyük bir armağan yayınlanması, her Osmanlı tarihi araştırıcısını mutlu ve bahtiyar kılacaktır. Daha uzun yıllar ilim âlemine yeni pek çok eser vereceğine emin olduğumuz H.İnalcık, âdeta görevine yeni başlayan bir asistanı (şimdiki terimiyle araştırma görevlisini) çok gerilerde bırakmaya azimli bir gayret içinde çalışmasını sürdürmektedir. Bunun izlenimini de iki ciltlik eserde görmekteyiz. Amerika'da (Gönül ve Şinasi Tekin tarafından neşredilen "Türklük Bilgisi Araştırmaları" adlı dergi önceleri Ali Nihat Tarlan, Orhan Şâik Gökyay, Halasi Kun adına ayırdığı özel sayılardan sonra, şimdi İnalcık için bir anıt dikmek kadirşinâslığını gösterdi. Bu başarılı çalışmaların devam edeceğinden şüphemiz yoktur.

Halil İnalcık adına armağan edilen bu eseri daha başka bir yerde ele almayı plânlamakla beraber, Salih Özbaran tarafından kaleme alınan bazı satırlar beni bu yazıyı yazmaya sürükledi. Salih Özbaran, üniversite tahsili sırasında, İstanbul Edebiyat Fakültesi hocalarının derslerinde İnalcık'ın adını hiç duymadığını ve hocaların kendi notları dışında başka kişinin adını söylemediklerini, kendisinin İnalcık'ı yurtdışındaki doktora eğitimi sırasında tanıdığını ve eserleriyle âşinalık kazandığını samimi bir üslûp içinde haber veriyor (*Tarih ve Toplum,* Sayı 54, 379). Bunu tatbik etmekle, gerçekten hocalarının sözünü dinlemesi sayesinde hemen yurtdışına gönderildi, döndükten sonra da kendisine sağlanan güzel imkânları iyi kullanıp, bir akademisyenin ulaşabileceği en üst makama kadar çıktı. Edebiyat Fakültesi hocalarının verdiği bilgiler dışındaki eserleri ve bilimsel çalışmaları bilenlerin ise, kolayca bir çift laf üzerine harcandığı bir ortama girmemesi, Özbaran için çok büyük bir şans oldu. Benimse hocaların notları dışına biraz çıktığım için, akademik çalışmalarıma da engel olunmak istendi, ama bu durum bende yılgınlık yerine, daha detaylı bir çalışma ortamına girişime yol açtı. Zaman zaman elime geçen kıymetli kitapları seminer ve tez çalışmalarıma katmam umursamazlıkla karşılaştığı gibi, Çukurova tarihi üzerinde çalışan Ankara Üniversitesi'nden bir araştırıcıya kıymetli seyahatnâmelerin İstanbul'da nerede bulunduğunu haber vermem de, aleyhime konu yapılmak istendi. Bununla beraber, Halil İnalcık'ı Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan *Belleten* yanında, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*'nde çıkmış yazılarından da tanımıştım. Çok hoş rastlantı, 1969 yılından sonra iki yıl aynı kürsüde çalışma fırsatı buldum. Bir gün bana İtalyancadan çevirttiği bir metnin daha ikinci satırında "siz bu konudan bahsettiniz" dediğim zaman, mutlu tebessümü ile cevap verip, ne kadar memnun kaldığını seminer dersinde öğrencilere açıklamıştı. Şimti tatlı bir anı kalan bu görüşmeler yanında, daha başka araştırıcıları da eserlerinin özellikleriyle tanımış olmam, bana bibliyografik yönden büyük bir rahatlık sağladı. Edebiyat Fakültesi hocalarının olumsuz tavrını ben kendime bir bahtiyarlık sayarım. Sayın Halil İnalcık için çok seneler önce akademik yolu açan Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal da eserlerini adeta ezbere bildiğimi gördüğü için, akademik alanda aynı fırsatı benden esirgemedi (*Erdem,* Sayı 9, s.535-550). Teşvik özelliği, yakın bir geçmişe kadar Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi için meziyetti. Şimdi ortadan kalkan bu geleneğin, kısa bir süre sonra yeniden kurulması temenni olunur. 1936 yılında büyük bir yenilik havası içinde öğretime açılan bu fakültenin kitaplığı, yeni yetişen öğretim üyeleri ve hepsini çok daha ileri götüren bilimsel yayınları ile ilim dünyasına giren fakülte neşriyatı içinde, Halil İnalcık'ın imzasının görülmesi büyük bir oluşumun ilk meyvaları idi. Üstadımızın ilk yazılarını içeren fakülte neşriyatı içinde, fakülte dergilerinin büyük bir yeri olduğu kadar, "Tanzimat ve Bulgar Meselesi" adı altında yayınladığı eserin de büyük bir payı vardır. Geleneği olmayan bir bilim yuvasında, böyle bir başlangıcı omuzlayan ilk öğretim üyelerinin tarihçiliğimizdeki yeri henüz lâyıkıyla ele alınamadı. Şimdilik övündüğüm taraf, merhum hocam Prof. Bekir Sıtkı Baykal için hazırladığım nekrolojide (*Erdem*'in anılan sayısında), bu belirtilere değinmiş olmamdır. Diğer kişilerin de, onların yetiştirdikleri tarafından ele alınması gerekir iken, umursamazlık elli yıla varmadan fakültenin neşriyatına ağır bir darbe indirilmesine yol açtı. Halbuki ileri kültür düzeyine hayran kaldığımız Batı ülkelerinde, belirli sosyal tarih araştırmalarının onbeş, yirmi veya elli yıllık dönemleri, mütehassıs kişiler tarafından ele alınır. Böylece ilmî düzeyin nereye kadar yükseltildiği ortaya konulur. Bu geleneğin kurulmaması yanında, fakültenin ellinci yılı için hazırlanan eserde, akademik çalışmaları olan kişilerin ilmî neşriyatına hiç yer verilmemiştir ki, gerçekten umursamazlık boyutlarının ne kadar büyüdüğünü gösterir. Bu bâdireden şimdilik bahsetmeyi zâit gördüğüm için, bir kenara bırakmayı uygun gördüm.

Halil İnalcık için Türkiye'de armağan hazırlanması, tarihçiliğimizde bir ileri karakol durumunda olan üstadımıza adanan yazıların anavatanında çıkması beklenir iken, yerinde bir tutumla dışarda yapılmasını sevinçle karşılamak gerekir. Çok değerli bir sanat, kültür ve İstanbul, tarihi araştırıcısı için hazırlanan armağan eserin, beş yıldan beri yayınlanmaması büyük bir hicap

kaynağıdır. İnalcık için de elbette böyle devasa bir esere para ayıracak merkez yoktur. Amerika'da bir "kolonizatör Türk dervişi" [bu tabir Ömer Lûtfi Barkan'ın idi. Bu büyük ilim adamımızın eserlerinin listesini tek başıma hazırladığım ve görevimi tamamladığım için bahtiyarım. Adına çıkarılan armağan dergiyi gördükten sonra, İnalcık için memleketimizde armağan çıkarılmadığına şükrettim] gayreti içinde çalışan sayın Şinasi Tekin'in hizmeti ile yayımlanan armağandan başka, İnalcık'ın Türkçeden başka dillerde yazdığı Osmanlı ekonomi ve sosyal tarihine ait çalışmaları, Londra'da kurulu Variarum Reprint serisinde iki cilt halinde basıldı (1978 yılında fetih, organizasyon, ekonomi, 1985 yılında sosyal ve ekonomik tarih üzerine yazdığı makalelerinden seçme yapılmıştır). Çok güzel bir düzen içinde çıkan bu eserler ile, İnalcık elbette henüz son sözünü söylemiş değildir. Uzun yıllardan beri hazırladığı ekonomi tarihini bir an önce beklediğimiz gibi, esnaf teşkilâtı, beratlar, İstanbul, tarihçi Selânikî, Deniz Tarihi gibi benim bildiğim, fakat daha başka bilmediğim sair konuları da bilim dünyasına sunacağını ümit ediyorum. Sırf siyasal tarih çalışmaları ile yetinmeyen İnalcık, büyük ölçüde "Belge"ye değer verdi ve Bursa şeriyye sicilleri, Tapu Defterleri (ki bu çalışmaya katkısı için H.Kun'un makalesi armağanın birinci cildinde bulunmaktadır), Mühimme Defterleri gibi önemli seriler üzerinde durdu, her bir detayı da aydınlatma işini üstüne alarak, araştırmalarında 'diplomatica' gibi girift ve anlatılması kadar anlaşılması da güç bir konunun her bir özelliği üzerinde duran üstadın bunları bir araya getirmesi, uzunluk ve ağırlık ölçülerine getirdiği yenilikleri de tanıma bakımından önemli olacaktır. Osmanlı tarihinin kuruluşundan başlayarak Tanzimat dönemini de içine alan sürelerini başarıyla ele alan ve son derece kıymetli eserleri ile değişik dergi ve müşterek yayınlarda, kongre kitaplarında adı görünen İnalcık'ın bu anıtsal hatırasına katkıda bulunanlar, alanlarında sağladıkları yeteneklerini bir kere daha ortaya koymuş bulunuyorlar. Ana kaynaklara dayalı bu çalışmaları, ayrı ayrı göstermeme maddeten imkân yoktur. Başka bir zamana ertelediğim bu çalışma ile ilgili olarak, şimdilik üzerinde tek duracağım husus, bibliyografyasıdır. İnalcık'ın yıllara göre düzenlenen eserleri için bir de indeks hazırlanmıştır ki, bir Türk bilim adamı için ilk örnektir. Vaktiyle Ö.L.Barkan için yaptığım böyle bir düzenlemeyi dergi editörü bir kenara koymuştu. Yurtdışı kontenjanı sıram geldiği için, basım provalarını görmediğim bu çalışmamın eksikliğine çok hayıflanmıştım. Şimdi ise İnalcık bibliyografyası öncülüğü elde etmiştir. Tanıtma yazılarının da ayrı tutulması iyi olmuştur. Bir de ansiklopedi maddeleri için ayrı bir başlık yapılmasını beklerdim. Tuhafıma giden tek husus, çevirilere yer verilmemesidir. P.Wittek gibi aşırı titiz bir araştırıcının makalesini (Ankara bozgunundan İstanbul'un fethine) başarıyla çevirdikten başka, bir süre Amerika tarihi okuttuğu için, Varlık yayınevinin faydalı kitaplar dizisi içinde çıkmış bir eserin de mütercimiydi. Ufak tefek sair eksiklikler kusur değildir.

Armağana katkıda bulunanlar da, İnalcık'ın ele alınmasını sıraya koyduğu konulara, büyük yenilikler getirmişlerdir. Fatih Sultan Mehmed döneminden başlanarak (İkinci kısımda bayan Elizabeth Zachariadou'nun, L.Quirini adlı bir Venedikli müellife dayanarak Osmanlı Sancaklarını inceleyen makalesi), Tanzimat'a kadar gelen süreden başka, yazın konuları da ihmal edilmeyerek (Günay Kut'un, Esiri adlı müellifin sergüzeşt-nâmesini incelemesi) çağımıza kadar gelinmiştir. Anabelgelere dayandırılan her bir araştırma, İnalcık'ın titizliğini sonraki nesillere aktarması bakımından da önemli sayılacaktır. Eserin sunuculuğunu yapan. G.Veinstein, bu alanda da ülkesinin becerisini ve müstesna başarısını bir kere daha tekrar etmiş olmakla önemli bir katkıda bulunmaktadır.

* * *

Armağan eser iki cilde ayrılmıştır. Anabaşlığı "Raiyyet Rüsûmu. Essays presented to Halil İnalcık on his Seventieth Birthday by his Colleagues and Students". Birinci kısım, derginin 10. sayısı (1986)'dır. XV-244 sayfadır. İkinci kısım, derginin 11. sayısı (1987)'dır ve 252 sayfadır. Dış kapakta Fâtih Sultan Mehmed'in bir tuğrasının fotokopisi bulunmaktadır. Her iki ciltte İnalcık'ın bir fotoğrafı ve imzası vardır. Belgeler fevkalâde güzel çekilmiş ve merak edecek araştırıcıların rahatlıkla okuyacakları bir görüntü verilmiştir. Bu belgelerin çoğunlukla Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nden olduğu görülüyor. Armağan'a değerli makaleler veren A. Bennigsen ile Emel Esin de, ne yazık ki aramızdan ayrıldılar. Değerli Türkolog R. Mantran için de Tunus'da bir armağan hazırlanıp bilim dünyasına kazandırıldı. □

MAHMUT ŞAKİROĞLU

DER HODSCHA NASREDDIN

Türkische, arabische, berberische, maltesische, sizilianische, kalabrische, kroatische, serbische und griechische Märlein und Schwänke

Gesammelt und herausgegeben von

Albert Wesselski

I. Band

Alexander Duncker Verlag
Weimar MCMXI

Nasreddin Hoca Konusunda Bir Kaynak Kitap: Der Hodscha Nasreddin

Albert Wesselski, *Der Hodscha Nasreddin*, Türkische, arabische berberische, maltesische, sizilianische, kalabrische, kroatische, serbische und griechische Märlein und Schwänke, Alexander Duncker Verlag, 1911, Weimar, (2 cild: 336+266 sayfa).

ALBERT WESSELSKİ'nin 1911 yılında Almanya'da yayımlanan "Nasreddin Hoca" adlı inceleme ve derlemesi günümüze kadar bu konuda yapılan en kapsamlı, özellikle metodu açısından örnek alınacak bir çalışmadır. İki cildlik kitap A. Wesselski'nin "Divaneler, Hokkabazlar ve Halkın Sevgilileri" serisinin 3. ve 4. cildleri olarak yayımlanmıştır. Kitapta Nasreddin Hoca konusunda o zamana kadar yapılan çalışmaları ve toplanan bilgileri içeren bir giriş bölümünden sonra Türk, Arap, Berberi, Malta, Sicilya, Güney İtalya, Hırvat, Sırp ve Yunan toplumlarındaki Nasreddin Hoca fıkraları veya benzerleri, çeşitlemeleri Almanca olarak veriliyor.

Birinci cild 52 sayfalık giriş bölümüyle başlıyor. Bu bölümde fıkra tanımı, fıkra ve masallar arasındaki benzerlikler ve farklar verildikten sonra o zamana kadar toplanan bilgiler ve belgelerin ışığında Nasreddin Hoca'nın tarihsel kişiliği inceleniyor. Nasreddin Hoca araştırmalarının o yıllardaki düzeyi gözönüne alınırsa bu konuda fazla bir yenilik beklenemez. Wesselski, Nasreddin Hoca'nın yaşadığı devir olarak üç olasılık üzerinde duruyor. Birincisi, Selçuklu Sultanı III. (II.) Alâattin zamanı, ikincisi Bayezid ve Timur zamanı, bir diğer olasılık olarak da Kunoş'un da sözettiği gibi, Harun Reşit zamanı. Son olarak da Hoca'nın Akşehir'deki türbesinde bulunan mezar kitabesinin çevirisini verdikten sonra kitabedeki 386 rakamı üzerinde duruyor, Veled Çelebi'den alınan bilgilere göre tarih ters okunursa 683 yani 1285 yılının çıkacağını belirterek bunun da Timur ve Bayezid zamanları ile bağdaşamıyacağını ileri sürüyor.[1]

Bize göre A. Wesselski'nin "Nasreddin Hoca" kitabında yaptığı en önemli tesbit, o zamana kadar bazı Avrupalı araştırmacıların ileri sürdükleri: "Nasreddin Hoca, Arapların Cuha diye bilinen halk fıkra ve hikâye kahramanının Türk toplumlarına geçen şeklidir. Gerçekte bir Nasreddin Hoca yaşamamıştır. Nasreddin Hoca fıkraları Cuha'dan alınmıştır" düşüncelerinin doğru olmadığı, Nasreddin Hoca'nın yaşadığı kabul edilen zamanlardan öncesine ait tek bir Cuha hikâyesinin bile bulunmadığının tesbitidir.[2] Nasreddin Hoca'nın tarihsel kişiliği, bilindiği gibi, daha sonra bulunan vakıf kaydı ve kızlarının mezar kitabeleri ile aydınlanmış, 1284-85 yıllarında Akşehir'de öldüğü ortaya çıkarılmıştır.[3]

A. Wesselski'nin Nasreddin Hoca'yı "halkın sevgilisi", "Türklerin Aisopos"u [Ezop'u] olarak andığı kitabın notlar ve açıklamalar bölümünde, verilen bütün fıkraların kaynakları ve değişik anlatımları (varyant) gösteriliyor. Bu yönüyle değerli halkbilimci Pertev Naili Boratav'ın da belirttiği gibi örnek bir çalışma.[4]

I. ve II. cildlerde dokuz bölümde Türklerdeki ve değişik toplumlardaki Nasreddin Hoca fıkraları ve benzerleri veriliyor. Bu bölümler şöyle sıralanıyor kitapta:

I- Türkler arasında anlatılanlar:

1. Halk kitabındaki 125 fıkra: Bu fıkralar İstanbul'da, ilk kez 1837 yılında basılan ve sonra birçok baskıları yapılan bir Nasreddin Hoca kitabından, Decourdemanche tarafından, 1876 yılında Fransızcaya yaptığı çeviriden alınmış.[5]

2. Elyazmalarından alınan fıkralar: Bu bölümde değişik yıllardan kalan elyazmalarından derlenerek Decourdemanche tarafından, 1878 yılında, Brüksel'de yayımlanan bir Nasreddin Hoca kitabından alınan 202 fıkra yer alıyor.[6]

3. Tarihsel kökenli fıkralar: Bu bölümde, Dimitri Kantemir'den iki, De La Croix'tan ve Flögel'den birer parça yer alıyor. İki parçada Nasreddin Hoca Bayezid'le karşılaştırılıyor.

4. Nasreddin'in ülkesinden modern halk anlatmaları: Bu bölümde Kunoş'tan alınan 7 Nasreddin Hoca fıkrası yer alıyor.[7]

II- Arapların anlattıkları fıkralar:

1.Nevadir-i Nasreddin-ir Rumiyyıl Meşhur Bi Cuha: İlk baskısı 1861 yılında, Kahire'de yapılan Arapça fıkralar kitabından alınan 38 fıkra yer alıyor bu bölümde. Bunlardan bir tanesi şöyle:

"Bir gün Nasreddin Hoca elindeki şişeyle(?) dereden su almaya gider. Şişeyi dereye düşürür. Sonra da derenin kenarında oturur kalır. Oradan geçen biri ona, ne yaptığını sorunca o:

— Şişelerin biri boğuldu. Şişip su yüzüne çıkmasını bekliyorum, der."[8]

2. Mardrus'un çevirdiği "Binbir Gece Masalları"ndan alınanlar: Bu bölümde Cuha'dan sözeden 4 parça yer alıyor.[9]

3. Trablusgarb ve Tunus'tan halk anlatmaları: Bu bölümde yer alan 11 parça Stumme'nin kitaplarından alınmıştır.[10,11]

III- Berberilerde anlatılanlar:

Bu bölümde, çoğu Fourberies'ten alınan 17 anlatma yeralıyor.[12]

IV- Malta'dan derlenenler:

Bu bölümde, kahramanı Çahan olan 7 fıkra yer alıyor. Fıkralar, Bonelli, Stumme ve Ilg'ın kitaplarından alınmış.[13,14,15]

V- Sicilyadaki anlatmalar:

Bu bölümde, kahramanı Giufa olan, 9 parça yer alıyor. Bu parçalar Pitre'den alınmış.[16]

VI- Güney İtalya'da anlatılanlar:

Bu bölümde, kahramanı Hioha ve Juvadi olan 13 fıkra yer alıyor. Fıkralar Mango'dan alınmış. Bir tanesi F. Romano'daki şekliyle verilmiş.[17]

VII- Hırvatlardaki anlatmalar:

Bu bölümde Hırvatça bir Nasreddin Hoca kitabından alınan 8 fıkra yer alıyor.[18]

VIII- Sırplardaki anlatmalar:

Bu bölümde, 1903 yılında yayımlanan bir Sırpça Nasreddin Hoca kitabından alınan 31 Nasreddin Hoca fıkrası veriliyor.[19]

IX- Yunanlılarda anlatılanlar:

Bu bölümde, Yunanca bir Nasreddin Hoca fıkraları kitabından alınan, 29 Nasreddin Hoca fıkrasına yer veriliyor.

Kitabın yukarıda adı geçen bölümlerinde toplam 515 fıkra ve kısa hikâye yer alıyor. Bunların tümü batıda yayımlanan yazılı kaynaklardan derlenmiş. Yani daha önce başkaları tarafından batı dillerine çevrilmişlerdi. Kitabın ek bölümünde ise çeşitli nedenlerle 515 fıkra ve kısa hikâye içinde yer verilemeyen 40 tane fıkranın bazıları tam metin, bazıları da nerede bulundukları gösterilip oraya bakılması istenerek veriliyor. Değişik anlatmaları da gösteriliyor. Böylece kitapta toplam 555 Nasreddin Hoca fıkrası ve bazı ülkelerde anlatılan benzerleri verilmiş oluyor.

Söz Nasreddin Hoca'dan açılınca bir fıkrası anlatılmadan geçilir mi? Biz de A. Wesselski'nin derlediği fıkralardan biriyle sözü bağlayalım:

"Bahçesinde pırasa yetiştiren Hoca akşam olunca pırasayı koparıp yastığının altına kormuş. Bu durumu farkedenler sebebini sorunca o:

— Bilmez misiniz, der, değerli şeyleri yastığın altında saklarlar."[20] □

MUSTAFA DUMAN

[1] Albert Wesselski, *Der Hoca Nasreddin*, I. cild s.21.
[2] *A.g.e.*, s.38.
[3] İbrahim Hakkı Konyalı, *Nasreddin Hocanın Şehri Akşehir*, İstanbul, 1945 s.461, 721-756.
[4] Pertev Naili Boratav, "Nasreddin Hoca Fıkraları İçin Bir Kaynak Kitap Tasarısı" *Folklor ve Edebiyat-2*, İstanbul, 1982, s.311-317.
[5] J.A.Decourdemanche, *Les Plaisanteries de Nasr-Eddin-Hodja*, Paris, 1876.
[6] J.A.Decourdemanche, *Sottisier de Nasr-Eddin-Hodja*, Bouffon de Tamerlan, suivi d'autres faceties turques, traduits sur des manuscrits inedits, Bruxelles, 1878.
[7] Kunoş İgnacz, *Naszreddin hodsa trefai*, Budapest, 1899.
[8] A.Wesselski *A.g.e* cild 2, s.5.
[9] J.C.Mardrus, *Le Livre des Mille nuits et une nuit*, Paris, 1904.
[10] Stumme, *Märchen und Gedichte aus der Stadt Tripolis in Nordafrika*, Leipzig, 1898.
[11] Stumme, *Tunisische Märchen und Gedichte*, Leipzig, 1893.
[12] Auguste Moulieras, *Les Fourberies de Si Djeh'a*, Paris, 1892 (Kitapta M.Rene Basset'in Cuha üzerine bir incelemesi var)
[13] Luigi Bonelli, "Saggi del Folklore dell'isola di Malta", Facezie di Gahan im *Archivio, XIV*.
[14] Stumme, *Maltesische Märchen, Gedichte und Rätsel*, Leipzig, 1904.
[15] B.Ilg, *Maltesische Märchen und Schwänke*, Leipzig, 1906 (2 cild).
[16] Guiseppe Pitre, *Fiabe, novelle e racconti popolari siciliani*, Palermo, 1875 (4 cild).
[17] F.Mango, "La Leggende dello sciocco nelle novelins calabre"im *Archivio X*, s.45.
[18] *Posurice i sale Nasredina*, Drugo izdanjf, Zagreb.
[19] *Nasradin-hodja*, njegove sale, dosetkeà lakrdje u pripodjetkama od Mehemeda Tevfika, Prevod s nemackog. U Nuvom Sadu, 1903.
[20] Albert Wesselski, *A.g.e.* cild I, s.73.

Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev: Yaşar Önen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, 427 s.

BATILI seyyahların çeşitli amaçlarla Rumeli, Anadolu ve Ortadoğu'ya yaptıkları gezileri anlatan eserler büyük bir külliyat oluşturur. Ama Türk okuru bugün bile bunların çoğunun varlığından dahi habersizdir. Dilimize çevrilen birkaç seyahatname ise bu külliyatın niteliğini ve önemini vurgulamaktan uzaktır. 16. yüzyıl ortalarında (1553-1555) Rumeli topraklarından geçip İstanbul'a, oradan da Busbecq'in elçilik heyetine katılarak Amasya'ya kadar giden Hans Dernschwam'ın (1494-1568?) seyahatnamesi bu külliyatın önemli yapıtlarından biridir. Ayrıca yol arkadaşlığı ettiği Busbecq'in seyahatnamesini (*Türk Mektupları*, İstanbul, 1939) de tamamlar niteliktedir. Hans Dernschwam seyahatnamesini günlük biçiminde kaleme almıştır ve böylelikle izlenimlerini sıcağı sıcağına kâğıda dökmüştür. Dağınık notlar halindeki bu günlük yazarın ölümünden yaklaşık üçyüz elli yıl sonra Franz Babinger tarafından kronolojik olarak düzenlenerek yayınlanmıştır. 16. yüzyıl Osmanlı ülkesi ve toplumuyla ilgili zengin bilgiler içeren bu seyahatnamenin Türkçeye çevrilmiş olması tarih edebiyatımız için önemli bir kazançtır. □

Ahmed Rıza, *Ahmed Rıza Bey'in Anıları*, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, 88 s.

JÖN TÜRKLERİN lideri ve II. Meşrutiyet'in ilk Meclis-i Meb'usan Reisi Ahmed Rıza Bey'in 1950'de *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edilmiş olan anıları unutulduğu gazete sayfalarından çıkarılarak kitaplaştırıldı. Anıların dikkati çeken ilk özelliği son derece muhtasar oluşudur. Yaklaşık otuz beş yıllık (1884-1920) bir dönemi kapsayan anıların bu kadar kısa oluşunun başlıca üç nedeni olabileceği akla gelmektedir. Birincisi Ahmed Rıza Bey'in anılarını kaleme aldığı sırada elinde yazdıklarını derinleştirecek, belgelendirecek malzemeden yoksun oluşudur. İkincisi yazıldığı dönemde henüz hafızalarda canlı olan olayların ayrıntılarıyla aktarılmasının yaratabileceği tartışmalardan kaçınma isteğidir. Üçüncüsü ise anıları yayına hazırlayan Halûk Şehsuvaroğlu'nun bunlar üzerinde tasarrufta bulunarak gazete okuyucusunun ilgisini çekmeyeceğini düşündüğü bölümleri çıkarmış olmasıdır. Ama ne olursa olsun bu küçük kitap gene de Ahmed Rıza Bey'in kişiliğini yansıtan önemli bir bilge niteliğindedir. □

Bilâl N.Şimşir, *Ankara... Ankara-Bir Başkentin Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988, 427 s.

DAHA çok yakın tarihimizle ilgili belgesel yayınlarıyla tanınan diplomat-tarihçi Bilâl N.Şimşir bu son kitabında Ankara'nın tarih içindeki gelişimini değişik bir açıdan ele alıyor. Birinci bölümde 1640-1920 arasında Ankara kentinin durumuna kuşbakışı bir göz atılıyor. İkinci bölümde Osmanlı Devleti'nin 1878-1920 arasında içine düştüğü siyasal bunalımın başkent İstanbul'u nasıl etkilediği üstünde duruluyor. Üçüncü bölümde Anadolu'da başlayan direniş hareketinin Ankara'yı merkez olarak seçmesiyle başlayan süreçte kentin adım adım başkent adayı oluşunun hikâyesi veriliyor. Kitabın en ilginç yeri olan dördüncü bölümde ise Batılı büyük devletlerin Ankara'nın başkent seçilmesine karşı gösterdikleri tepki hattâ direnme belgelerle dile getiriliyor. Beşinci ve son bölümde de 1923-1938 arasında Avrupa, Amerika ve Japonya basınının yeni Türkiye'nin başkenti olarak Ankara hakkındaki izlenimleri aktarılıyor. □

NURİ AKBAYAR

SURİYE VİLAYETİ

BEDEVÎ KADIN

İnançların gerektirdiği tepeden tırnağa örtünmeyi sağlayan bu kıyafette ana parçalar, salta ve cübbedir. Enli bir başbağı ile tutturulmuş kefiye biricik desenli öğe durumunda. "Sebil" denilen testi ise en eski çağların üslûplarını yansıtıyor.

LÜBNANLI BEDEVÎ

Lübnan dağının eteğine çadırını kuran bedevînin, siyah-beyaz yünden dokunmuş giysisi, göçebe yaşamıyla ilgili. Bol maşlahı, başını güneşten koruyan, sarı-kırmızı desenli, örgü saçaklı kefiyesi, bunu tutan ageli, kuşağına asılı tütün kesesi, kaması, geniş lüleli çubuğu ile bir hayat tarzını simgeliyor (Bedevîyi canlandıranın gazeteci-yazar Ahmed Midhat Efendi olduğu söylenir).